SZENDE

Önálló vámterület és osztályharcz

1906

HUSZADIK SZÁZAD KÖNYVTÁRA

17.

ÖNÁLLÓ VÁMTERÜLET ÉS OSZTÁLYHARCZ

IRTA

SZENDE PÁL

KÜLÖNLENYOMAT A *HUSZADIK SZÁZAD*-BÓL

BUDAPEST, 1906.
DEUTSCH ZSIGMOND ÉS TÁRSA KÖNYVKERESKEDÉSE
IV., DOROTTYA-UTCA 9.

Ára 1 korona 50 fillér.

A HUSZADIK SZÁZAD KÖNYVTÁRA

18.

ÖNÁLLÓ VÁMTERÜLET ÉS OSZTÁLYHARCZ

IRTA

SZENDE PÁL

KÜLÖNLENYOMAT A *HUSZADIK SZÁZAD*-BÓL

BUDAPEST 1906

DEUTSCH ZSIGMOND ÉS TÁRSA KÖNYVKERESKEDÉSE

IV., DOROTTYA-UTCA 9.

For TY
S

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII. Üllői-út 18.

I. Az Ausztriával fennálló kapcsolat és az uralkodó osztályok gazdasági érdekei.

A vámterület közös vagy önálló volta csak egy részlete azon kérdéscsoportnak, melyet röviden *dualizmusnak* szokás nevezni, s mely a Magyarország és Ausztria között fennforgó kapcsolatnak összes gazdasági, s ezzel együtt közjogi és politikai vonatkozásait magában foglalja. Midőn tehát azt akarjuk vizsgálni, mi hozta létre a közös vámterületet a multban, illetőleg mily okok idézték elő 1848 előtt a Habsburg-háznak Magyarországgal szemben követett vámpolitikáját, továbbá hogy mily tényezők működnek közre a jelenben és a közel jövőben az önálló vámterület létrejöttére, vagy ennek megakadályozására, mindezen kérdéseket csak úgy dönthetjük el megnyugtatóan, ha a dualisztikus államkapcsolat gazdasági alapjait összes vonatkozásaiban vizsgálat alá vesszük. Eddigi történetíróink a gazdasági tényezők befolyásának méltatását e téren is teljesen elhanyagolták, s megelégedtek sokszor homályos, sokszor valótlan ideológiai magyarázatokkal. Acsády Ignácot illeti a kezdeményezés érdeme azon irányban, hogy a magyar nemzet történelmi fejlődését és küzdelmeit természetes okaikra, a gazdasági rugókra igyekezett visszavezetni. Az ő általa kijelölt uton immár sokan haladnak, s ezen irányzat más tekintetben való továbbfejlesztésére érdekes kísérletet tett Szabó Ervin, midőn a magyar történetre a marxista szociológiai alapelveit és a történelmi materializmus módszertani eszközeit alkalmazta.[1]

[1] Marx és Engels műveinek magyar kiadása I. kötet.

Jelen értekezésnek célja leend annak kimutatása, mily gazdasági okok és erőviszonyok hozták létre az Ausztriával való kapcsolatot, mily gazdasági tényezők működtek ezen kapcsolat létesítése óta annak fenntartására és lazítására, mily eredmény várható ezen tényezők hatásától a jövőben, s mennyiben befolyásolják ezek a vámterület kérdését. Vagyis röviden, *a magyar társadalomnak mily gazdasági érdekei kivánják a dualizmus s így a közös vámterület fenntartását vagy megszüntetését?* Ezen kifejezés alatt magyar társadalom 1848-ig, sőt sok tekintetben még 1867-en túl is csakis a populus Werbőczyánus tagjait, a középnemességet és a nagybirtokot érthetjük, mivel a politikai hatalmat és gazdasági uralmat kizárólag ezek gyakorolták. Ipari bourgeoisie, minthogy a török hódítás és a nyomában járó pusztulás tönkretette az ipari életet, nem fejlődhetett, a jobbágyság s általában a proletariátus pedig az 1514-iki parasztlázadás leverése után teljes elnyomásban élve semmi befolyást nem gyakorolhatott az ország sorsának irányítására. Így tehát a kitűzött feladat oda redukálódik, hogy Ausztriához való viszonyunkat az uralkodó osztályok gazdasági érdekei szempontjából vegyük vizsgálat alá, még pedig azon időponttól kezdve, midőn ezen kapcsolat létrejött.

1. A mohácsi vésztől III. Károlyig.

1526-ig Magyarország belső történetét az uralkodó osztályoknak egymás ellen folytatott, a gazdasági szervezet átalakulásával kapcsolatos küzdelmei töltik be.[1] A külföldi kalandozások kora után a lakosság a mezőgazdaságra tért át, minthogy ez azonban nagyon kezdetlegesen üzetett s a rabszolgai, később pedig a jobbágyi munka is alacsony szinvonalon állott, az uralkodó osztályoknak a járadék emelésére, vagy bizonyos szinvonalon való tartására csak egy mód kinálkozott, minél több birtoknak szerzése; s miután az ország területe a XIII. század folyamán már teljesen magántulajdonba ment át, egymás birtokainak megszerzése és kifosztása. Az oligarchikus nagybirtok és középnemesség ádáz küzdelmet folytatnak egymással s ezen küzdelem volt alapoka azon folytonos trónvillongásoknak, melyek a magyar állam életét már az Arpád-házi királyok

[1] Ezen küzdelmek részletes kifejtését és megokolását, minthogy az messze vinne a kitűzött tárgytól, itt nem kisérelhetem meg, fenntartom azonban más alkalomra.

korában is, s azután 1526-ig betöltik, de másrészt tápot is nyert épen ezen villongások folytán.

1526 óta azonban nagyjelentőségü változás állott be, melynél fogva ezen küzdelmek fontos módosulást szenvedtek. Már itt előrebocsátom, hogy nem oszthatom Szabó Ervinnek azon tanítását, mely szerint az 1526-tól 1848-ig lefolyt harcok a középnemesség és a Habsburgokkal szövetkezett főnemesek osztályküzdelmei voltak, mert a Habsburgok uralomra jutása és a török hódítás folytán ezen osztályküzdelem lényeges eltolódást szenvedett. Félreértések kikerülése végett hangsulyoznom kell, — nem állítom azt, mintha ezen küzdelmek megszüntek volna; én is azt vallom, hogy a harc tovább tartott, sőt napjainkig is érezteti hatását. Álláspontom az, hogy e küzdelem 1526 után megszűnt *egyedüli* determináló faktora lenni Magyarország történeti fejlődésének, mint 1526 előtt volt, s bárha nagy jelentőséggel birt továbbra is, a magyar nép sorsának irányítására, egy *más* tárgyu, habár szintén osztályküzdelem is nyert befolyást. Szabó Ervin álláspontját csak akkor fogadhatnám el teljes mérvben, ha a Habsburgok magyar királysága olyan természetü lett volna, mint pl. az Anjouké vagy Jagelloké, kik uralmuk sulypontját Magyarországra helyezték. Minthogy azonban a török hódítás az ország óriási területére terjedt ki, később pedig Erdély is elszakadt, a Habsburgok az országnak csak csekély részére voltak kénytelenek szorítkozni, s magyar királyságukra csak annyiban helyeztek sulyt, mert az ország egyes részeinek birtokára az örökös tartományok és a német-római birodalom megvédése céljából szükségük volt. Ezt Ferdinánd már 1529-ben leplezetlenül kijelentette, s a Habsburgoknak a törökök kiüzéséig folytatott politikája kétségtelenül beigazolta. Ha a Habsburgok Magyarországot teszik uralmuk alapjává, s az államterület egészen birtokukba jut, úgy kétségtelenül az egész történelmi fejlődés folyamán a nagybirtok őket támogatta, s ők arra támaszkodtak volna, mert hiszen a magyar trón elnyerését nekik köszönhették és a köznemességgel szemben nélkülök nem tarthatták volna fel uralmukat. *Ott azonban, a hol az uralkodóház a külföldön birja hatalmát*, s a hol az országra csak ezen külföldi birtokok megvédése céljából van szükség *ott, ha érdekei megkívánják, előforduló esetben megengedheti magánakazon luxust, hogy uralma fenntartásában belföldön is azon faktorokra támaszkodik, melyeken külföldi uralma sarkal, s ennélfogva politikáját úgy fogja*

berendezni, hogy ezen külföldi faktorok érdekeinek kedvezzen, a mi mellett megtörténhetik, hogy ezen politika ellentétes lesz *a belföld összes uralkodó osztályainak*, s így a földbirtokos arisztokráciának érdekeivel is s legfeljebb csak egy nagyon jelentéktelen érdekcsoport fog hasznot huzni belőle. S ezért bátor vagyok azon következtetést levonni, hogy a Habsburg-ház uralomra jutásával a fő- és középnemesség osztályküzdelme megszünik a történelmi fejlődésnek egyedüli determináló tényezője lenni, hanem ehhez hozzájárul egy hatásában nem kisebb, sőt azt gyakorta felülmuló tényező, *a magyar uralkodó-osztályoknak harcai a külföldi hatalmi és gazdasági faktorokat képviselő uralhodóház ellen*, miáltal a harc nem veszti el gazdasági jellegét. Vagyis röviden szólva: Az 1526-tól napjainkig lefolyt történelmi események *nemcsak egyedül a magyar uralkodó-osztályok küzdelmei, hanem egyuttal a magyar és* (rövid, de nem preciz kifejezéssel élve) *osztrák uralkodó-osztályok harcai is*. Azon állítást sem fogadhatom el, hogy a főnemesség — mint *egész* — volt mindenha a királyi hatalom pártján, mert a küzdelem története tanítja, hogy többnyire csak a főnemesség egy része tartott a Habsburgokkal, s az ellentáborban is a nagybirtok mindenkor fontos szerepet játszott. A Habsburg királyság uralma első két évszázada alatt csak a társadalom egy szűk körét tudta megnyerni, melyet korrumpált, s mely ellenérték fejében vakbuzgalommal támogatta. Ehhez járult még a török hódítás és a töröktől való félelem is, mert a Habsburgok híveinek legmegbízhatóbb kontingensét a nyugoti határon levő nagybirtok szolgáltatta, mert ennek egyrészt szüksége volt a királyi hatalommal való szövetségre birtokainak a töröktől való megvédése végett, másrészt az örökös tartományok közelsége miatt nem gondolhatott az elpártolásra. Hogy ez így volt, legjobban bizonyítja azon tény, miszerint a török hódítás alatt a nyugoti megyékben nemcsak a fő-, hanem a köznemesség is tulnyomóan királypárti volt.

A mennyire elismerést érdemel azon törekvés, mely a történetirást a nemzeti frazeológia béklyóiból akarja kiszabadítani, ép oly hibát követünk el akkor, midőn az Ausztriával folytatott küzdelmek jelentőségét lekicsinyeljük. Ha Szabó Ervin tételét elfogadnók, úgy számtalan történelmi eseményt, melyekre alább ki fogok térni, nem tudnánk magunknak megmagyarázni. A török hódítás hatása és a külföldi birtokaira támaszkodó uralkodóházzal folytatott küzdelem azon tényezők, melyek megakadályozzák azt, hogy ezen korszak minden ese-

ményét a fő- és középnemesség osztályküzdelmének egyszerű sémájából vezessük le.[1]

Álláspontom igazolására szolgáljanak a következő tények.[2] II. Lajos halála után a középnemesség és főnemesség egy része Jánost választotta királynak, míg Mária királyné, illetőleg Ferdinand körül azon klikk csoportosúlt, mely a hatalmat az 1526-ki budai gyűlés óta kezében tartotta. A főurak nagy része vederemo-politikát folytatott, s az ellenkirályok közül ahhoz csatlakozott, a ki éppen tulsúlyban volt, s pártállását mindig oly időben változtatta meg, midőn mód nyilt a vele eddig egy párton levők birtokainak megkaparítására.

De Ferdinand és a pártján levő főnemesség között is állandóan forogtak fenn ellentétek. Ferdinand összes tanácsadói idegenek voltak, kik az osztrák hatóságok jogkörét az uralma alatt álló Magyarországra is kiterjesztették. Azonkivül a nyugati részeket megszállták az idegen zsoldosok, kik kiméletlenül zsaroltak, pusztítottak mindent, s így a főurak birtokait is. S midőn ezen körülményekhez még hozzájárult, hogy Ferdinand Perényi Pétert a leghatalmasabb oligarchát elfogatta, épen a főurak voltak azok, kik titokban összeesküvést szőttek ellene, s az orleánsi hercegnek ajánlották fel a magyar koronát. Ezalatt a szokott mederben folyt tovább a belső osztályküzdelem, s a királypárti főurak éppen úgy fosztogatták a velök egy párton levő köznemességet és főpapságot, mint az ellenpártiakat. Erdély külön kormányzat alá került, s bár itt is az uralkodó osztály kebelében ádáz küzdelem dult, — az erdélyi társadalom készséggel támogatott minden oly mozgalmat, mely az uralkodó ház ellen irányult.

A főnemesség és a király közötti ellentét Miksa és Rudolf alatt csak szaporodott. A Habsburgok a tridenti béke után teljesen az ellenreformáció pártjára léptek, a főurak pedig csekély kivétellel protestánsok lévén, nem voltak hajlandók a lefoglalt egyházi javakat — melyeknek megszerzése áttérésöknek legfőbb okát képezte — visszaadni. Hozzájárultak még ehhez az idegen zsoldosok rablásai, s azon módszer, melyet Rudolf a cseh

[1] Hogy az Ausztriával való államkapcsolat mennyire kizárja a magyar állam történetének a szokásos sémák szerinti tárgyalását, azt az organikus szociologia szempontjából érdekesen fejtegeti Méray-Horváth Károly a Huszadik Század 1905 márciusi számában megjelent A koalició kórisméje cimű cikkében.

[2] Ezeknek előadásánál főleg Acsády kutatásaira támaszkodom.

arisztokráciával szemben követett, t. i. hűtlenségi perbe vonta őket, hogy jószágaikat elkobozhassa, s a magyar urak is féltek attól, hogy ő reájok is sor kerül. Ez csakugyan be is következett. Rudolf zsoldos hadainak vezérei, Basta és Belgiojoso, a teljesen elszegényedett főpapság segélyével valóságos írtóháborut vezettek a főurak, így Rudolf legfeltétlenebb hívei Illésházy és Bocskay ellen is, s midőn ez utóbbi a proletariátus segélyével fegyvert fogott, az egész fő- és köznemesség csatlakozott hozzá, néhány határszéli főurat kivéve, kik ezt, mint Thurzó nyiltan bevallotta, azért nem tették, mert közel lévén a határhoz, féltek attól, hogy a császár elkobozza birtokaikat. S midőn attól lehetett tartani, hogy Rudolf boszút fog állani, összefogott ellene a fő- és köznemesség és az osztrák rendekkel szövetkezve detronizálták Rudolfot és helyébe Mátyást választották, ki korlátolt vallásszabadságot adott, s megerősítette azon törvényeket, melyek a fő- és középnemesség politikai és gazdasági uralmát biztosították.

A Bethlen és Rákóczi György-féle felkelések idején a főnemesség nagyrészt a király pártján áll, mert időközben a protestánsok felszaporodott birtokainak megszerzése végett ismét a kath. vallásra tért át. Mindazonáltal Bethlen és Rákóczi pártján is voltak hatalmas oligarchák s mihelyt hadaik győzedelmesen haladtak előre, a főurak tömegesen csatlakoztak hozzájok.

Jelentős fordulat állt be a viszonyokban I. Lipót trónraléptével, mivel egyidejüleg az örökös tartományok életében is fontos változások mentek végbe. A fehérhegyi csata után a korlátlanná vált császári kormányzat kiirtotta az autochton cseh arisztokráciát és elkobozta birtokait. Ezen időben kezdte Európa-szerte a naturálgazdaság helyét az államháztartásban a pénzgazdaság elfoglalni, s ekkor indul meg mindenüttt az ipar kapitalisztikus fejlődése s ezzel kapcsolatban az állami kiadások nagymérvü emelkedése. Ezen átalakulás rendkivül növelte a pénz utáni szükségletet s fokozott mértékben mutatkozott ennek hiánya az osztrák örökös tartományokban, mert a 30 éves és a franciákkal folytatott háborúk óriási összegeket nyeltek el. Hozzájárult még azon körülmény is, hogy a cseh és osztrák nagyipar is ezen időben kezdett fejlődésnek indulni, s már kezdettől fogva élénk ellentétbe jutott a magyar uralkodó osztályokkal, minthogy ezek adómentességöknél fogva nem járultak hozzá a megnagyobbodott állami terhekhez. Kivánatosnak lát-

szott tehát a cseh példát Magyarországra is alkalmazni s a nagybirtok elkobzásból új pénzforrást nyitni. Lipót miniszterei nem is késtek a császárt ez irányban befolyásolni, mert a főnemesség óriási birtoka dús zsákmányul kínálkozottt. S midőn 1664-ben Lipót a szentgotthárdi fényes győzelem dacára csufos békét kötött a törökkel, a főurak érezték, hogy reájok kerül a sor. A fenyegető veszedelem elhárítására létrejött a Wesselényi-féle összeesküvés, mely — bár ahhoz a köznemesség is csatlakozott — első sorban a nagybirtok konföderációja volt s mely tény minden egyéb itt felsorolt és felsorolandó körülmény mellett is elegendő volna álláspontom igazolására. Az összeesküvésnek részesei Zrinyi Miklós és Péter, Rákóczi Ferenc, Thököly István, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc, Wesselényi Ferenc, szóval az ország első oligarchái és nagybirtokosai voltak, kiknek kezén mérhetetlen vagyon halmozódott össze. A mozgalom azonban a vezetők képtelensége és a törökök kétszínűsége következtében dugába dőlt — s Lipót és tanácsosai kíméletlen bosszút állottak a főnemességen. Bár a mozgalomban részes főurak, mihelyt a vezetők elfogattak siettek a császári hadakhoz csatlakozni. Lipót még sem bízott bennük, hanem Pozsonyban guberniumot szervezett, melynek élén Ampringen, Volkra, Draheim, Wallsegg és Kollonics állottak s mely rangkülönbség nélkül rabolt zsarolt mindenkit, még a hűségre visszatért főurakat is. Thököly felkelésében is nagyszámú főúr vett részt, de mihelyt a törökök kiűzése bekövetkezett, nagyon ellanyhult az uralkodó osztályok oppoziciója, mert a hadseregre támaszkodó császári hatalommal nem lehetett kikezdeni. De azért is csatlakozott a nagybirtok ismét Lipóthoz, mert a török kiűzése folytán óriási területek voltak megszerezhetőkké. Ezen okok idézték elő, hogy a Habsburg-ház örökösödési joga és a vis resistendi eltörlése minden ellenállás nélkül törvénybe iktattatott. De hogy Lipót mennyire nem bizott meg a főnemességben, kitűnik abból, hogy 1687-ben 167 külföldi főurat naturalizáltatott, kik óriási birtokokat nyertek. A Rákóczi felkelésben, melynek kezdeményezése a végső nyomorba jutott északkeleti megyék proletariátusától indult ki, még nagy számmal vettek részt főurak, de utóbb épen ezek voltak azok, kik Rákóczit cserben hagyva, a szatmári békét megkötötték.

III. Károly folytatta elődjeinek politikáját, megbízható arisztokrácia teremtése céljából, nagy számmal történtek továbbra

is honfiusítások, s az ujszülött főurak óriási adományokat szereztek, azonkivül a királynak tett szolgálataikért egyes köznemesek is mérhetetlen birtokokat nyertek. Ezen új elemek azután az országgyülésen a királyi hatalom minden kivánságát teljesítették, s törvénybe iktatták az állandó hadsereget és nőági örökösödést, valamint a centralizációra törekvő bírósági és közigazgatási szervezetet, s ezzel létesítették az abszolutizmus minden szükséges előfeltételét.

A fentebbiekből tehát kitünik, hogy a *főnemesség* és az uralkodóház között is állandó volt ezen korszakban az ellentét. S hogy a királyi kormányzat a *középnemesség* érdekeivel menynyire ellentétben állott, annak igazolására elegendő pusztán azon tény megemlítése, hogy — néhány határszéli megyétől eltekintve — a köznemességet majdnem teljes egészében mindig az uralkodóház elleni táborban találjuk. A csekély számú *városi polgárságot* pedig a nemesség pártjára hajlította az osztrák uralkodók azon vám- és kereskedelmi politikája, mely az amúgy is tengődő magyar ipart még jobban elnyomta, s mesterkélt rendszabályokkal a forgalmat az osztrák városok, főleg Bécs felé terelte.

2. *III. Károlytól 1848-ig.*

III. Károly és Mária Terézia uralma alatt újabb változás áll be az osztályküzdelem jellegében. Az állandó hadsereggel szemben lehetetlenné váltak a fegyveres felkelések, s így megszüntek a hütlenségi perek és az azokból folyó elkobzások; másrészt pedig a jogbiztonság a közállapotok konszolidálása s a rendes bíróságok létesítése következtében megszilárdult. Így lehetetlenné vált végleg azon módszere a vagyonszerzésnek, mely az elmult századokban a fő- és köznemesség közötti harcoknak legfőbb indító oka volt: az egymás fegyveres kifosztása és az elkobzott javak megszerzése. *Ezzel tehát természetszerüleg csökkent a köztük fennálló ellentét is.* De e változásnak még azon következménye is lett, hogy nem maradt a nemesség részére a járadék emelésének, illetve bizonyos szinvonalon való tartásának más módja, mint a jobbágyság teljes kihasználása, tehát terheinek emelése. *Ebben azután már teljesen egyetértett a fő- és köznemesség.* Viszont azonban a királyi hatalomnak az állandó hadsereg felállítása óta még több pénzre volt szüksége, s mivel a nemesség mindkét csoportja az adómentességről hallani sem akart, a király is egyedül a jobbágyság adójára

volt utalva. Minthogy pedig a jobbágyok a végletekig voltak megterhelve, a király újabb adót, sőt egyáltalában adót csak úgy nyerhetett tőlök, ha a földesúrral szemben fennálló terheiken könnyített. Megható különben, hogy a rendi országgyülés és a királyság mily buzgalommal védik a jobbágyságot *egymás* ellen; az országgyülés nem akarja, vagy igen nehezzen szavazza meg az adóemelést, viszont a király az urbéri terhek könnyítését óhajtja. Mindegyik védi és óvja a jobbágyságot a *másiktól*, állítólag a jobbágyság érdekében, de tényleg azért, hogy maga minél többet húzhasson belőle. Így lett a királyság, bár akaratán kivül, azon szerepre predesztinálva, hogy a jobbágyság védője legyen, s természetes, hogy ezen szerep őt *nemcsak a nemességgel, hanem a nagybirtokkal is igen erős ellentétbe* hozta. Hozzájárult még ehhez, hogy az osztrák nagyipar és a nagybirtok is saját terheinek könnyítése végett, folyton a magyar nemesség adómentességének megszüntetésére ösztönözte a királyt, holott ezen törekvés épp oly viharos ellenállással találkozott *a fő- mint a köznemesség körében.*

Ezért tehát a XVIII. században a küzdelem olyképen alakul, hogy a *köznemesség* folytatja harcait az osztrák uralkodó osztályokra támaszkodó császár ellen, s — védi autonómiáját, mely módot nyújt neki, hogy a jobbágyok felett saját érdekei szerint rendelkezhessék. A főnemesség ezen küzdelemben nem fordul többé direkte a köznemesség ellen, s midőn a közös privilegiumokat fenyegeti veszély, — akkor egyesül vele. Kissé merésznek tünik fel talán ezen állítás különösen azon időre, melyre nézve mindenkinek tudatában él, hogy a főnemesség mennyire elnémetesedett, s Mária Terézia udvarának staffageává sülyedt. De ha nem egyes külső jelenségeket, hanem a *mozgató gazdasági érdekeket* vizsgáljuk, úgy beigazolást nyer ezen állításnak igazsága. A főnemességnek csak azon része csatlakozott feltétlenül Mária Teréziához, majd később Józsefhez, melynek Ausztriában is nagybirtokai és az ottani ipari vállalatokban részesedései voltak s minthogy életöket jobbára Bécsben élték le, tehát inkább osztrák, mint magyar főnemeseknek tekinthetők. A királyság pártján volt a *naturalizált* arisztokrácia is. Buzgó híve volt azonkivül az udvarnak az ezen időben kifejlődött *hivatalnok* arisztokrácia, mely a császárváros zajos életében ősi vagyonát elvervén, csak hivatalvállalás által tudta társadalmi állását fenntartani. A főnemességnek tulnyomó része azonban bár az udvar légkörében élt, nem volt annak feltétlen eszköze, mert

ez érdekeivel ellenkezett volna. Hiszen a mint már említettem, a királyság két legfőbb követelése a jobbágyság terheinek könynyítése és a nemesi adómentesség megszüntetése volt, ettől pedig éppen úgy irtózott a köz- mint a főnemesség. Minthogy a legtöbb megyében a nagybirtok befolyása döntött, azért nem támogatta feltétlenül a központi kormányzatot a vármegyei autonomia megtörésében, mert ez saját befolyásának megsemmisítését is jelentette volna. Nem a köznemesség elleni ellentét folytán csatlakozott a királyhoz, hanem azon természetes vonzáson kivül, melyet az arisztokráciára Mária Terézia fényes udvara gyakorolt, azon törekvés is vezette, hogy a királyság liberálisnak látszó reformjainak élét letompítsa, s legalább a saját birtokaira nézve hatástalanná tegye. S mihelyt ezen reformok elevenbe vágók voltak, nem késett a királynak frontot csinálni, s a köznemességgel összefogni.

A királyság pénzügyi okokból több izben kisérletet tett a jobbágyok földesúri terheinek könnyítésére, mivel állandó hadseregére támaszkodva a főnemesség támogatására szüksége nem volt, s immár az összes magyar uralkodó osztályokkal szembeszállhatott. Mikor III. Károly 1728-ban a jobbágyokra kedvező reformot akart alkotni, nemcsak az alsó, hanem a felső tábla is ellene szegült. Midőn Mária Terézia az úrbéri rendezést meg akarta valósítani, mindkét táblánál siket fülekre talált s a rendek hozzájárulás helyett a szokott gravaminákkal hozakodtak elő, úgy hogy a királyné többé össze sem hívta az országgyűlést, hanem abszolut uton léptette a reformot életbe. József rendszerének bukását is az idézte elő, hogy oly reformokat is forcírozott, melyek a nagybirtok érdekeit gyökerében támadták meg, a főurak nagy része az ellenzék terére lépett s azok is, kik hívei maradtak, folyton sürgették Józsefet, hogy reformjait vonja vissza.

Lehetetlen itt néhány szót nem szólni azon vámpolitikáról, melyet az uralkodóház Magyarországgal szemben követett. Ezen vámpolitikának alapelve volt Magyarországtól mindent olcsón venni és drágán eladni, megnehezíteni a kivitelt és olcsó árra leszorítani a gabonát, mint azt Józsefnek gróf Pálfyhoz 1785 ben intézett leirata is kijelenti. E vámrendszer a bornirt, sőt komikus intézkedéseknek láncolata volt, melyek éppen az *ellenkező* hatást érték el, mint a minőt céloztak. Az osztrák uralkodó osztályok azért követelték ezt a vámpolitikát, mert a magyar nemesség adómentességéről lemondani nem volt haj-

landó, s ezért ők saját adóterhükön így akartak könnyíteni. Ámbár ezen kifogás sem volt őszinte, mert Acsády kimutatja, hogy a magyarországi adózó elemek járultak aránylag oly összeggel az állami szükségletek fedezéséhez, mint az osztrák örökös tartományok. Így Magyarországból 1797—1802 közötti időszakban a rendkívüli hadi adókat nem számítva, évenkint átlag 45 millió forint folyt be a kincstárba, mi az akkori viszonyokhoz képest óriási összeg volt. E vámpolitikai rendszer azonban nemcsak a középnemességet, hanem a nagybirtokot is megkárosította, de legérzékenyebben sújtotta magát a *jobbágyságot*, melyet éppen a királyság akart pártfogolni, mert a terményeket egyáltalán nem, vagy csak nagyon olcsó áron lehetett értékesíteni, azonkívül a nemesség a gazdasági depresszió terhét az ő vállaikra hárította át, *beigazolódván ezzel is az osztrák politika hagyományos képtelensége, mely mindig azon tényezőket károsította meg legjobban, a melyek támogatására voltak utalva.* Azonkívül ezen famózus vámpolitika tönkretette a városok fejlődését s meggátolta egy erős *bourgeoisie* kifejlődését, melyben a királyság és jobbágyság a nemesség adómentessége elleni harczaikban erős támaszra lelhettek volna, s II. József törekvései éppen a *városi* lakosság körében találtak leghevesebb ellenzésre, noha ezek túlnyomóan német ajkúak voltak.

Az 1790-iki országgyűlés összes elemei egyetértettek abban, hogy a józsefi eset ismétlődését meg kell akadályozni, bármilyen nagy is volt az ellentét közöttük máskülönben. Az alkotmánybiztosítékokat megerősítették főleg annak megakadályozása végett, nehogy a királynak módjában legyen abszolut úton reformokat életbeléptetni. A gazdasági kérdésekben sokáig húzódott a megegyezés, végre is a király volt engedni kénytelen, s visszaállították a jobbágyságot.

A franczia forradalom és a Martinovics-mozgalom hatása alatt a fő- és köznemesség majdnem kivétel nélkül a reakció karjaiba vetette magát s a vármegyék üldözték legjobban a Martinovics-összeesküvés részeseit.

* * *

1815 de még inkább 1825 után az abszolutizmus első sorban a fegyveres erőre támaszkodott. Legmegbízhatóbb hívei mint az előbbi korszakokban is, a naturalizált és hivatalt viselő arisztokraták voltak, kik azonban nem tekinthetők a magyar nagybirtok képviselőinek. A főnemességből a kormány pártján állandóan csak a határszéli nagybirtok volt, melyet

évszázados tradiciói is az uralkodóházhoz vonzották. De köztük és az osztrák uralkodó osztályok között is jelentékenyen növekedett az ellentét, mert az utóbbiak egyre és folyton nyomatékosabban sürgették a magyar nemesség adómentességének eltörlését. Az 1825 és 1848 között lefolyt küzdelmeket nem tekinthetem — mint Szabó Ervin — a közép- és főnemesség osztályküzdelmének, hanem ezen küzdelmet *a szövetkezett fő- és középnemességnek reformer része vívta a kettőnek a kormánynyal szövetkezett reakcionárius többsége ellen.* Hogy mily gazdasági indokok vezették ezen reformer kisebbséget, arra rövidesen reátérek. S hogy ezen küzdelem 1848-ban diadalra jutott, ez nem a köznemesség túlsulyra jutásának, hanem a külföldi események első sorban a párisi és bécsi bourgeois forradalmak — s mint Szabó Ervin kifejti — nagyrészt a március 15-iki pesti események befolyásának tulajdonítható. A diadal azonban rövid ideig tartott s a reakció teljesen győzelemre jutott éppen azért, mert a fordulat efemer tényezők hatása folytán állott elő, s nem előzte meg a gazdasági viszonyok gyökeres átalakulása. Éppen oly téves dolog a fő- és középnemességet az alsó és felső táblával azonosítani s a két tábla között folyt viszálkodásokból a fő- és középnemesség közötti ellentétekre vonni következtetést. Az alsó tábla már összeállításánál fogva olyan természetű volt, hogy ott a főnemesség befolyása éppen úgy érvényesülhetett, mint a felső táblán. Hiszen ha jelenlegi viszonyainkat szemügyre vesszük, akkor is láthatjuk, hogy a képviselőházban a nagybirtokos arisztokrácia befolyása éppen oly korlátlan, mint a főrendiházban. Azonkívül szem elől nem kell téveszteni, hogy Metternich szövetségesei az 1825—1848 közötti időben első sorban a reakcionárius *köznemesség* soraiból kerültek ki s Metternich ezeknek a földtehermentesítés és közteherviselés iránti ellenszenvét használta fel arra, hogy az ellenzéknek közjogi törekvéseit az alsó táblán paralizálja. Az 1832-iki országgyűlésen Metternich mindent elkövetett, hogy a megyéknél reakcionárius többséget választasson s utóbb még azt is kivitte, hogy azon megyék is, melyek liberálisabb utasításokat adtak, azokat visszavonják.

A fő- és középnemesség ellenzéki része a gazdasági reformokat jól felfogott érdekből sürgette, mert egyrészt európai műveltségénél fogva átlátta, hogy ezen reformok nemcsak nem csökkentik jövedelmét és gazdasági szupremációját, hanem ellenkezőleg, azt emelni fogják, másrészt a tömegeket akarta

megnyerni, hogy az osztrák hatalmi faktorok jogosulatlan befolyásának kizárásával az állam kormányzatát teljesen magához ragadhassa. Ezt tudta jól Metternich, s ezért mindent elkövetett, hogy működésüket ellensulyozza, s ezen célra legalkalmasabbnak látszott a *közép- és főnemesség* azon részét támogatni, mely *irtozott a gazdasági reformoktól s ezektől való féltében inkább elfogadta a kormány közjogi programmját* is. Azonkivül letűnt Mária Terézia és József aerája, s a közbenjött forradalmak tanuságai folytán nem látszott kívánatosnak a tömegekkel kacérkodni. S ezért azt látjuk, hogy a kormány és a reakcionárius alsó- és felső-táblai többség lehetetlenné tesz minden gazdasági reformot s maga a kormány törölte ki 1836-ban az urbéri javaslatból a liberálisabb részeket. S bár Metternich állandóan azzal fenyegette az ellenzéket, hogy a jobbágyságot reájok fogja uszítani, ezt inkább csak azért tette, hogy a félénkeket pártjára hajlítsa, hiszen épen ő volt az, a ki a lengyel kommunisták 1846-iki mozgalmát a rutén parasztokkal fojtotta vérbe, s a híres 1843-iki választásokon pedig a bocskoros nemességgel lépett szövetségre, kiket azzal bujtogatott fel, hogy az ellenzék győzelme adómentességük végét jelentené. Az adminisztrátori rendszer körüli küzdelmeiben is első sorban ezek, valamint a reakcionárius köznemesség támogatták. Viszont a *főrendiség* körében is rendkivüli számban megnövekedett a reformpárt, kiket a kormány még jobban gyülölt, mint az alsó-tábla ellenzékét. Széchenyi munkái első sorban az udvarnál keltettek reszenzust, s csak akkor kezdtek vele megbékülni, mikor Kossuth ellen fordult. Az ellenzéki áramlat a felső-táblán is olyan erős volt, hogy 1840-ben 35-tag már ellenzéki kört merészelt alakítani. Az ipar- és védegylet élén, mely az önálló vámterületi mozgalomnak előfutárja volt, s melyet Metternich felségárulásnak minősített, mágnások állottak. Az arisztokráciának azon csoportja, melynek nevével legtöbbet találkozunk a küzdelemben — a hivatalt viselő mágnások — feltétlenül a kormány kezében voltak, de épen úgy nem lehet szerepökből az egész főnemesség állásfoglalására következtetést vonni, mint ha a jelenlegi viszonyok alapján valaki 50 év mulva azt írná meg, hogy a király és országgyülés közötti konfliktusban az arisztokráczia a király pártján volt, mert a főispánok között Gróf Pongrácz, Pallavicini, Laszberg, Berchtold, Teleki, Csáky stb. szerepelnek. Az arisztokrácia második csoportja pedig gróf Dessewffy Emil vezetésével a közös vámterület megterem-

tését és a közbenső sorompók megszüntetését kívánta, ebbe pedig, az osztrák nagyipar csak azon feltétellel volt hajlandó belemenni, ha a nemesség az adómentességről lemond, mit pedig a konzervativek nem akartak.

Az 1847-iki országgyülésen még oly bizonytalan volt a reformpárt többsége, hogy a kormány az adminisztrátori kérdésben egy szótöbbséggel győzött. A reakció nyomása az ellenzéket mindkét táblán radikálisabb irányba hajtotta, s midőn a párisi, bécsi és pesti események bekövetkeztek, ezeknek behatása alatt nagyobb győzelmet vívott ki, semmint maga akarta s oly reformokat is valósított meg, melyek igen rövid idővel azelőtt még eszeágában sem voltak. A kormányra jutott ellenzék háta mögött eleinte a fő- és középnemesség tulnyomó része állott, de később a parasztmozgalmak hatása és az ellenforradalomnak Európa-szerte bekövetkezett győzelme folytán a nagybirtok túlnyomó része visszavonult tőle, míg a bürokratikus arisztokrácia, mely a bekövetkezett változások folytán állását és befolyását vesztette, ádáz dühvel csatlakozott a reakcióhoz s tagjai voltak azok, kik Windischgrätzet és később az oroszokat az országba kisérték. Az arisztokrácia és a főpapság sok tagja vett részt a szabadságharcban, a debreceni detronizációt a főrendiház is megszavazta, viszont a köznemességnek egy jelentékeny része, különösen a Dunántul és az északnyugati megyékben a forradalomtól meglehetősen távol tartotta magát.

Mielőtt ezen korszak ismertetését befejezném, még egy megjegyzést kell tennem. Szinte közhelylyé vált már azon állítás, hogy a magyar nemzet (értve alatta az uralkodó osztályokat) *par excellence jogász nemzet*, mely a gazdasági szempontok iránt érzékkel nem bír, s összes tevékenységét a jogi szőrszálhasogatás, a paragrafusokon való nyargalás és a közjogi viták merítik ki. Ha az 1526—1848 között lefolyt eseményekre nézve elfogadjuk a most általam előadni megkísérelt magyarázatot, akkor látni fogjuk, hogy a nemesség részére ezen közjogi szőrszálhasogatás, a gravaminák folytonos felhánytorgatása a *gazdasági* védekezés fegyvere volt, egy neme a *politikai sztrájknak*, melylyel gazdasági uralmát a királylyal szemben megvédeni törekedett. Addig nem szavazott meg adót, míg a király nem erősítette meg azon törvényeket, melyek *gazdasági* szupremáciáját biztosították. Sőt 1867 után is a közjogi kérdések örökös előtérbe helyezése, s az ebből kifejlődött obstrukció nem más, mint kifolyása azon *gazdasági antagonizmus*-

nak, mely a magyar és osztrák uralkodó-osztályok közt fennáll, s melynek magyarázására később még részletesen kitérek. Azonkivül a gravaminális politika az elmult századokban is és most is nagyon alkalmas eszközül szolgált arra nézve, hogy az uralkodó-osztály a vagyontalanok érdekében szükséges reformokról a figyelmet elterelje, vagy azokat meghiusítsa. Tehát az örökös közjogi vitázás nem a nemesség jogászi szenvedélyének kifolyása, nem egy speciális »morbus hungaricus«, hanem ellenkezőleg, tudatos eszköze *gazdasági* uralma megvédésére irányuló törekvéseinek.

3. 1848-tól 1867-ig.

A forradalom leverése jelentős változásokat idézett elő az osztrák birodalom *vámpolitikájában*. Az adómentesség és jobbágyság eltörlése folytán megszünt azon utolsó kifogás, mely az eddigi vámrendszer és a közbenső vámsorompók fenntartását jogosulttá tette. Időközben a német Bund területén 1833-ban létrejött a Zollverein, melyben a vezető szerepet Poroszország ragadta magához, s lassankint érdekkörébe vonta az összes német államokat. Ausztriában sejtették az ebből eredhető veszélyt, s a vezető férfiak közül sokan kívánták, hogy Ausztria a Zollvereinba belépjen, ezen kisérletek azonban az érdekelt körök makacsságán hajótörést szenvedtek. A Zollvereinba való belépés szükségessé tette volna Ausztria prohibitiv vámjainak leszállítását s a közbenső vámsorompók megszüntetését, erről azonban az osztrák nagyipar két okból nem akart hallani, egyrészt a szertelen védelemtől elpuhulva minden versenytől irtózott, másrészt a magyar piacot továbbra is gyarmati függésben kívánta magától tartani. 1850-ben Schwarzenberg az új osztrák miniszterelnök, a porosz befolyás ellensulyozása céljából megtette a kezdeményező lépéseket, leszállította a prohibitiv vámokat, s megszüntette a közbenső vámsorompókat. Ezen nap (1851 jul. 1.) volt a közös vámterület születésnapja, melynek első hatása az volt, hogy Pesten és Budán, de az egész országban is nagyszámu iparívállalat ment tönkre.[1] Schwarzenberg ezután folytatta lépéseit a Zollvereinba való bejutásra nézve, de törekvései dugába dőltek Poroszország ellenállásán és az osztrák nagyipar kapzsiságán. Láng Lajos meggyőzően fejtette

[1] Vargha Gyula: A magyar hitelügy története 213—214. ll.

ki, mint zárta ki Ausztriát a magyar piac elvesztésének félelme előbb gazdaságilag, azután politikailag Németországból.

1850 után egy másik gazdaságilag nem kevésbbe jelentős változás ment végbe Magyarország történetében. A Bach-kormány első feladatának hirdette *a földtehermentesítés* keresztülvitelét, már csak azért is, mert a kértérítési összeg meghatározása a kormányhatóságok hatáskörébe utaltatván, ez módot nyujtott neki arra, hogy egyrészt a passziv resistententiában levő köznemességen egyet üssön, másrészt a nagybirtokot magához édesgesse. Czélját mindkét irányban el is érte, a nagybirtok lassankint visszatért a kormányhoz s az arisztokrácia és magasabb gentry züllött elemei csapatostól lepték el az állami hivatalokat. A föld tehermentesítés keresztülvitele egészen az abszolutizmushoz szegődött nagybirtokosok érdekében történt s a jobbágyok a megváltás és birtokrendezés körül jelentékenyen megkárosíttattak. Ezen időben az abszolut kormányzásnak módjában lett volna az általa hirdetett elveket megvalósítani s a józsefi hagyományokra támaszkodva, a jobbágyság érdekeit előmozdítani és megvédeni. A Bach-kormány azonban épen az ellenkezőt cselekedte, ismét példát adva arra, hogy a *katonai hatalomra támaszkodó abszolutizmus mindig cserben hagyta az alsóbb osztályokat, mikor azoknak érdekében valamit tehetett volna.* S hogy mennyire őszinték voltak a Bach-kormány törekvései, kitünik abból is, hogy ugyanezen időben Galicziában felfüggesztette a földtehermentesítést s a jobbágyságot fegyveres erővel kényszerítette a robot elvégzésére. Hasonlókép megkárosította a jobbágyságot a földadó behozatalánál, mert a kataszteri közegek az adóalapot a nagybirtokra nézve igen alacsonyan, a parasztságra pedig rendkivül magasan határozták meg, a mi a legaránytalanabb adóviselést eredményezte s a kisbirtok pusztulásának főokává lett. Még jobban károsodott a középnemesség, mely az ősiség és jobbágyság megszüntetése következtében belekerült a gazdasági élet forgatagába s minthogy a modern gazdálkodáshoz nem értett s a megváltási kötvényeket csak nagy árfolyam veszteséggel tudta érvényesíteni, mihamar teljesen eladósodott s megindult a föld nagy arányu mozgósítása. Ezen baj azonban a nagybirtoknak hitbizományilag meg nem kötött részét is érte s ezen okból, de még azért is fejlődött ki ellentét köztük és a kormány között, mert a nagybirtok hazánkban exportra lévén utalva, a dolog természeténél fogva freetrader volt, mig az osztrák nagy-

ipar által befolyásolt kormány a védelmi irányhoz ragaszkodott.

Miután Schmerling kisérletei a Gesammt-monarchie megalapítása tekintetében kudarcot vallottak, az abszolutizmus kénytelen volt a kiegyezést megkötni. Erre kényszerítette azon körülmény is, hogy a fenyegetően közeledő pénzügyi bukás miatt hitele teljesen megcsappant, s ennek helyreállítására csak egy mód kinálkozott: a belső konszolidáció keresztülvitele, melynek első feltétele volt a törvényes állapot helyreállítás a Magyarországon. De közreműködött a kiegyezés létrehozására még egy nem kevésbbé fontos körülmény is. Azon sokféle népek, melyek a Habsburgok jogara alatt egyesülnek, miután érdekeik rendkivül divergálók, az uralkodóház hatalma alatt csak a haderő segélyével, annak nyomása alatt tarthatók össze. S így az osztrák hadsereg mindenha *kettős* rendeltetéssel birt, egyrészt az uralkodó osztály gazdasági uralmát az elnyomottakkal szemben biztosítani, másrészt az uralkodó osztály egyik csoportjának uralmát a többiekkel szemben megvédni (így egyfelől általában az osztrákokét a magyarok, 1850 előtt az olaszok ellen, másrészt a németekét a csehekkel, a lengyelekét a ruténekkel szemben stb.) Természetesen ezen kettős feladat csak növelte a szoldateszka jelentőségét s fontossága annyira fokozódott, hogy a dinasztia uralmának egyedüli alapjává lett s képes volt *külön* érdekeit akkor is érvényesíteni, ha azok az uralkodó osztályok összes csoportjainak érdekeivel is ellenkeztek. Ezen különállás megkivánta azt hogy a parlamentek minél kevesebbet szólhassanak bele a hadügy s a vele összefüggő külügyek intézésébe. E célra legalkalmasabbnak látszott a közösügyi szervezet, mely ezen ügyek kezelését kivette a parlamentek hatásköréből és a delegációk tehetetlen intézményének létesítése mellett az uralkodó abszolut jogkörébe utalta. Az osztrák nagybirtok és nagyipar bár parlamentáris jogainak csökkenését jelentette, mégis készséggel elfogadta ezen szervezetet, mert biztos volt benne, hogy *a közös kormányzat, a mennyiben a militarizmus külön érdekei mást nem követelnek, első sorban az ő érdekeiket fogja szem előtt tartani,* s ezen számításuk be is vált. Az uralkodó azon kivánsága, hogy a vámügy is közösügygyé tétessék s így abszolut jogkörébe utaltassék, megtört a magyarok ellenállásán. Az országgyűlés minden emóció nélkül elfogadta ugyan a közös vámterületet, mert ez megfelelt az agrárius érdekeknek, de legalább papiron

biztosítani akarta magának a gazdasági önállóságot, ha esetleg érdekei annak megvalósítását követelnék.

4. *1867-től napjainkig.*

1867 óta már kétséget kizárólag kimutatható azon tény, hogy *az uralkodó osztály összes csoportjai valamennyien ellentétbe jutnak Ausztriával, mivel a ket állam között fennforgó kapcsolat mindegyik osztálynak gazdasági érdekeit sérti.* A kiegyezés utáni korszakot leghelyesebben a »*végzett földesurak*« korszakának nevezhetnők. A középnemesség az abszolut kormányzás, a passziv resistentia éveit azzal töltötte el, hogy elköltötte a földtehermentesítés folytán nyert váltságösszegeket. A kiegyezést, mely által Magyarország belpolitikai önállóságot nyert, örömmel fogadta, mert ezáltal szédületes perspektiva nyilt meg előtte, a mint 1848 előtt a jobbágyság munkájából élt meg, most az újonnan alakult magyar állam által akarta magát felsegíttetni. Ezen körülmény magyarázza meg azt, hogy a koronázás utáni országgyülésen csak alig néhány olyan szélsőbaloldali képviselő ült, ki a kiegyezéssel szemben a merev negatio álláspontjára helyezkedett. Azonban rövid idő mulva tapasztalnia kellett a gentrynek, hogy számításai nem váltak be teljesen, mert a magyar államháztartás oly annyira túl volt a hadügyi, osztrák államadóssági és egyéb közös kiadásokkal terhelve, ezek pl. 1868-ban az összes kiadások 48%-át tették ki, hogy minden igényöknek megfelelni nem tudott s ezért az Ausztria elleni évszázados gyülölet ismét lángra lobbant, a függetlenségi párt szaporodni kezd s az országgyülésen a legvehemensebb támadások intéztetnek a dualizmus ellen. A mi a *nagybirtokot* illeti, ezt 1867 után érdekei szintén mindinkább osztrákellenes irányba terelték. Azáltal, hogy Magyarországot bel- és gazdasági ügyekben (kivéve a vámpolitika ügyét) többé nem Bécsből, hanem Budapestről kormányozták, megszünt azon vonzás, mely eddig Bécs felé irányitotta őket, mert az arisztokrácia tudatára jött annak, hogy az agrár Magyarországban a politikai hatalmat teljesen birtokába kerítheti, s a törvényhozást kénye-kedve szerint intézheti, mig az összmonarchia fennmaradása esetén az osztrák nagyipar és bourgeosie versenyével kellett volna megküzdeni.

De a nagybirtoknak az osztrák uralkodó osztályokkal való antagonizmusát még jobban előmozdította a közös kormány vámpolitikája, mely tovább is teljesen az osztrák nagyipar szolgálatában állott. Ez utóbbi szabadkereskedő volt keletre és

védvámos nyugatra, mig a magyar nagybirtoknak érdekei épen ellentétesek voltak. A kiegyezés utáni vámszerződésekből hiányzottak az agrárvámok s a második kiegyezésnél már nagy viharokat idézett elő a magyar képviselőházban ezen ellentét, annál inkább, mivel az új autonom vámtarifa tervezete a nyerstermékre egyáltalában nem, az állatokra nézve pedig nagyon mérsékelt vámokat tartalmazott, ellenben az ipari vámokat ismét tetemesen emelte. A szadadelvüpártból a nagybirtok jelentékeny része kilépett, sőt kormányválság tört ki s midőn a második kiegyezés a törvényhozás retortáján nagynehezen keresztüljutott, az ellentétek legkevésbbé sem szüntek meg. A 1878-iki boszniai okkupáció majdnem államcsődöt vont maga után, emellett a katonai költségek is emelkedtek, az állam hosszú éveken keresztül tetemes deficittel küzdött s a pénzügyi válságból csak a dohány-, szesz-, cukoradó nagymérvü emelése, az adószabályok megszigorítása és az italmérési jövedék államosítása által tudott megszabadulni, mely reformok a birtokososztályoknál találtak a legnagyobb ellenzésre. Azonkivül az amerikai verseny hatása alatt Németország is a mezőgazdasági védelem terére lépett s 1879-től 1892-ig nem kötött kereskedelmi szerződést monarchiánkkal, mi agrár kivitelünket hátrányosan befolyásolta. Mivel a szerződés meghiusulásának egyik oka az volt, hogy Ausztria nem volt hajlandó ipari vámjaiból engedni, a közvélemény a kivitel csökkenéséért a dualizmust okolta. Azonkivül a közös vámterület a vele járó fogyasztási adók rendszere folytán a magyar államot a sokkal gazdagabb osztrák államkincstár javára évenkint átlag 7 millió forinttal károsította meg. Minthogy a közös vámbevétel feleslege a közös költségek fedezésére fordíttatott, magyar részről állandó kivánság volt, hogy az pénzügyi: az u. n. déli és exotikus cikkekre vetett vámok emeltessenek, a mibe pedig az osztrák kormány nem akart belemenni, mert egyrészt ezek alacsony volta tette lehetségessé neki azt, hogy a déli államok az osztrák iparcikkekre alacsony vámokat vessenek s azonkivül nem akarta, hogy a magasabb vámbevétel folytán a közös kiadásokból kevesebb jusson Magyarországra. A nagy- és középbirtokot elkeserítette az is, hogy a közös kormány a hadsereg szükségleteinek beszerzésénél majdnem kizárólag az osztrák nagyipart és nagybirtokot vette igénybe. A *nagybirtok* körében a már fentebb elősorolt okoknál fogva élénk averzió mutatkozik a dualizmus ellen, mi abban nyert

kifejezést, hogy a mérsékelt ellenzék a későbbi nemzeti párt, melynek tagjai túlnyomóan az arisztokrácia és nagybirtok tagjaiból kerültek ki, az u. n. nemzeti követelésekkel kezd kacérkodni.

De az uralkodó társadalom többi osztályaiban is nagy mértékben növekszik ezen averzió. A *középnemesség* pusztulásnak indul és nem nyerhet az államtól annyi támogatást és hivatalt, a mennyit igényel, mert kéréseit azzal utasítják el, hogy minden pénz a hadügyi és a közös költségekre kell. Azonkivül a közös kormány vámpolitikája a külföldi agrárversenyt reászabadította s ezzel szintén érzékenyen megkárosította. A *gyáripar* természetesen nehezen tud fejlődni az osztrák verseny folytán s hogy existenciáját fentartsa, kartellekre kénytelen az osztrák konkurrensekkel lépni, a melyek mindig kedvezőtlenek reá nézve. A *kisipar* a gazdasági élet fejlődésével pusztulásnak indul, s ezért az osztrák versenyt okolja. A *haute finance* szabadulni kiván az osztrák bankok gyámságától, a *kiskereskedelem* pedig osztrák hitelen tengetve életét, kényre-kedvre ki van az osztrák gyárosoknak szolgáltatva s gyülölettel van irántuk eltelve. A *kisbirtok*, melynek tulnyomó részét az 1848-ban felszabadított jobbágyság teszi ki, leghívebb támasza a függetlenségi pártnak. A jobbágyság felszabadítását Kossuth Lajosnak tulajdonítja, ellenben az úrbéri rendezés és elkülönítés, melyben érzékenyen megkárosíttatott, már a Bach-kormány közegeinek műve volt. Azonkivül minden oly esetben, midőn az állam áldozatot követel tőle, *közös* vagy *osztrák* intézménynyel találkozik, a hadsereg, mely a termelő munkától elvonja közös, a súlyos adókat a magas katonai terheknek tulajdonítja, azonkivül a dohánymonopólium, finánc, stempli s más hasonló intézmények, melyek életét megkeserítik, mind osztrák eredetűek. Az *értelmiségi* foglalkozásuak az uralkodó osztályok érdekeit szolgálván, jólétők azok gazdasági helyzetétől függvén, szintén osztrákellenesek, különösen az ügyvédség.

Ezen körülményekhez hozzájárúl még néhány valamennyi osztályra nézve érvényes tényező. 1. A közös hadseregbe *német* voltánál és szelleménél fogva az uralkodó osztály fiai nehezen juthatnak be vagy pedig előmenetelök van megnehezítve. 2. Minthogy az állami élet különböző viszonyai számtalan érdekszállal vannak egymáshoz fűzve, az osztrák befolyás még a szorosan vett *belső gazdasági* és *belpolitikai* kérdésekben is érvényesűl, a mi a gentrynél és nagybirtoknál, mely politikai

monopoliumát félti, féltékenységet és elkeseredést idéz elő. 3. Az uralkodó osztály, mint már említettem, ezen sérelmek örökös vitatásával, az Ausztriaellenes agitációval azt is akarja elérni, hogy a szegényebb osztályok figyelmét gazdasági érdekeik érvényesítéséről elterelje. Azonkivül katonai részről gyakran elkövetett tapintatlanságok is növelik az *általános elkedvetlenedést*, még az opportunus elemek körében is, mely hangulat nagyon alkalmas oly egyének politikai szereplésére, kik arra sem képzettséggel, sem hivatottsággal nem birván, magukat csak ezen kérdések állandó forszirozásával tudják a felszinen fenntartani. 4. S ha még ezekhez hozzávesszük az *ideológiai* tényezők, a soviniszta eszmék népszerűségének, Ausztria ellen inveterálódott gyülöletnek hatását, melynél fogva oly egyének is, kikre nézve gazdasági helyzetöknél fogva közönyös, mily viszonyban vagyunk Ausztriával, vagy értelmiségök hiányánál fogva nem tudják mérlegelni, mely álláspont kedvezőbb érdekeikre nézve, szintén az osztrákellenes áramlathoz csatlakoznak; mondom, ha ezen tényezők hatását még idevesszük, akkor kétségtelenül megállapitható azon tény, hogy *a magyar társadalom összes uralkodó osztályai, bár különböző gazdasági rugókból, de mind azon irányzat felé kezdtek hajlani, hogy a dualizmus akár kormányzati, akár katonai, akár gazdasági vonatkozásaiban meglazíttassék s esetleg meg is szüntettessék.*

Meg is indul a küzdelem az egész vonalon.[1] Az országgyűléseken eleinte nem jut teljesen kifejezésre, mert a Tisza Kálmán által inaugurált személyes uralmi kormányzat s a választási visszaéléseknek a művészetig vitt tökéletesítése folytán az országgyűlés nemcsak, hogy a népet nem, hanem még az uralkodó-osztályt sem képviselte. A küzdelemben a középnemesség vezet, melyre nézve ezen harc négy évszázad óta képez existenciális kérdést. A nagybirtok eleinte nyiltan nem vesz részt a küzdelemben, mert történeti és gazdasági tradiciónál fogva nehezen határozza el magát, hogy az uralkodónak frontot csináljon, s azonfelül az 1887-iki III. kiegyezés az osztrák agráriusok befolyása folytán védelmet hozott számára. Bármilyen művészies volt Tisza Kálmán rendszere, a dualizmus ellen intézett rohamot csak ideig óráig-tudta fenntartani, mert hiszen itt mélyen szántó gazdasági okok harcáról volt szó. A küzde-

[1] Itt csak a közös ügyek tekintetében folytatott küzdelmekről lesz szó, az uralkodó-osztályok belső harcait ezen értekezés III. része fogja tárgyalni.

lem első ízben a véderővita idején tört ki rendkivüli hevességgel, s az 1892-iki választások után a függetlenségi-párt az óriási választási visszaélések dacára 102 tagot számlált. Időközben a nagybirtok is akcióba lépett, részt biztosított magának a hadseregszállításokban, kivitte a kisebb adótétel mellett termelt szesz kontingentálását, a fogyasztási adók tekintetében az átutalási eljárást, s az 1892-iki új autonom vámtarifában érvényesítette érdekeit. Mindinkább közeledett azonkivül a kiegyezés megujításának ideje, s azon kérdés eldöntése, kötendő-e Ausztriával vámszövetség, s ha igen, mily feltételek mellett, s mily előintézkedések tétessenek a vámszövetség tartama alatt lejáró szerződések tekintetében? Minthogy a nagybirtok ezen kérdésekre nézve érdekeit biztosítva nem látta, azonkívül a politikai hatalom birtokából ki akarta szorítani a nagyobbrészt a haute finance zsoldjában álló, közjogi kérdésekben opportunista szabadelvü-pártot, maga lép az oppozició élére, mely ezáltal óriási erőre tesz szert. A Bánffy elleni három obstrukciót a nagybirtok és famulusai vezetik, s midőn Bánffy a lex Tiszával próbál rendet csinálni, a nagybirtoknak a szabadelvü-pártban bennmaradt része dissidál onnan (1899 decemberben). Széllel a nagybirtok korlátlan uralomra jut, s az 1899—1903-iki szociálpolitikainak csufolt törvényhozásra reányomja bélyegét, s az u. n. Széll-féle formulával az önálló intézkedés és autonom vámtarifa megállapításának jogát biztosítja a maga részére. Minthogy azonban a kötendő külföldi szerződések tekintetében érdekeit teljesen biztosítva nem látja, s azonkivül uralmát felfelé nem érzi szilárdnak, a katonai kérdést használja fel arra, hogy a királyt engedékenységre kényszerítse, s a volt nemzeti párt titokban és nyiltan szitja és támogatja a függetlenségipárt részéről megindult obstrukciót, a melynek következménye az lett, hogy saját kreaturáját Széllt is megbuktatta. Tisza István, ki maga is a nagybirtok tipikus képviselője és a gentry uralmának lelkesült hive, vállalkozik arra, hogy a mozgalomnak gátat vessen, de eredménytelenül, erőszakosabb lépései után egymásután válnak ki a volt nemzetipárt, majd a disszidensek, s egyesülnek a szintén nagybirtokos néppárttal, s a középnemesség soraiból való, s a kisgazdákat képviselő függetlenségipárttal a bourgeosie és az értelmiség csatlakozik hozzájok, s az önálló vámterület és hadsereg hangos jelszavaival vonulnak a harcba. A nagybirtoknak *példátlan hatalmi állását* mutatja, hogy képes volt azon eddig szinte hihetetlen virtust megcse-

lekedni, hogy a választásokon elbuktasson *egy a hivatalos hatalom, korrupció és presszió minden eszközével rendelkező kormányt.* A szabadelvüpárt megtizedelve tért vissza, s a nyár folyamán a nagybirtok utolsó hírvivői is elhagyták. Az arisztokráciának a főrendiházban levő része, bár a választásokon teljes erővel támogatta az ellenzéket, tradicionális óvatosságánál fogva eleinte félénken, de később teljes határozottsággal csatlakozott a koalicióhoz, melynek táborában csekély kivétellel az egész uralkodó osztály egyesült.

Nem tekinthető a fentebbiek folytán alaposnak azon vélemény, mely szerint a katonai kérdésben negyedfél év óta tartó obstrukció okát a középosztály azon törekvése képezi, hogy *fiait a hadseregbe akarja juttatni* s ezért ragaszkodik oly makacsul a magyar vezényszó követeléséhez. Ezen magyarázat kissé felszines, mert itt sokkal mélyebben ható okokról van szó. Ezen törekvés kétségtelenül fokozta a küzdelem intenzitását, a mire néhány oldallal fentebb én is reámutattam, de az igazi okot azon gazdasági ellentétek és hatalmi szempontok idézték elő, melyek a történelem folyamán fejlődtek s melyeknek magyarázata képezte eddigi fejtegetéseim tárgyát. Hogy a harc a katonai kérdésben nyilvánult meg leginkább, az az eddig előadottak után egészen természetes. Ezen okhoz hozzávehetjük még, hogy midőn az uralkodó osztályok egymás ellen folytatnak küzdelmet, mindegyik félnek a legfőbb törekvését képezi, hogy az osztályuralom ultima racióját a fegyveres erőt a saját befolyása alá juttassa és czéljaira felhasználhassa. Annál inkább volt ez szükséges nálunk, hol a tapasztalat arra tanította meg az uralkodó osztályokat, hogy a királylyal és Ausztriával folytatott harcait rendszerint a hadsereg döntötte el az utóbbiak javára. Minthogy pedig a közös hadsereg ma is az uralkodó, illetve az osztrák érdekek szolgálatában áll, létkérdést képez reájok nézve a hadseregre való befolyás elnyerése s erre a legcélravezetőbb eszközök az *u. n. nemzeti vivmányok*: t. i. a magyar vezényszó és a hadügynek az uralkodó abszolut jogköréből való kivonása. Azonkivül tekintetbe veendő, hogy minden oly küzdelemnél, melyet az uralkodó osztály saját érdekében folytat s mely a tömegeket akarja mozgásba hozni, nép-pszichológiai szempontból a legnépszerübb jelszavakat használja. Erre pedig legalkalmasabb a magyar vezényszó követelése, lévén ez az ellenfélnek leginkább sebezhető része. Mert mindenki előtt nyilvánvaló azon állapot viszássága, hogy oly államban,

melynek többsége és hivatalos nyelve magyar, s melynek összes nemzetiségei 12% németajkutól eltekintve inkább tudnak magyarul, mint németül, a hadsereg vezényleti és kiképzési nyelve német legyen.

S hogy ezen gazdasági érdekek következtében folytatott harcban miért játsza a katonai kérdés a főszerepet, melyhez a koalició makacsul ragaszkodik, azt még jobban megérthetjük, ha a nagybirtoknak az önálló vámterülettel szemben elfoglalt álláspontját vesszük vizsgálat alá. A nagybirtok és a középbirtoku gentry a kiegyezés idején szabadkereskedő és a közös vámterület hive volt azon oknál fogva, mivel Magyarország a benn termelt nyersterményeket nem tudván elfogyasztani, tehát exportra voltak utalva. A 70-es évek folyamán azonban a tengerentúli verseny erősen éreztette hatását s ennek befolyása alatt az európai országok első helyen Németország, sorra kezdték elzárni vámsorompóikat a magyar export előtt, melynek a keleten is hatalmas versenytársai akadtak. A nagy- és középbirtok tehát agrárvédelem után kiáltozott, azonban e tekintetben hatalmas ellenfélre talált az osztrák nagyiparban, mely ettől a saját védelmét féltette. A nagybirtok tehát minden törekvését odairányította, *hogy az autonom vámtarifa megállapításában és a külföldi szerződések megkötésében magának döntő befolyást biztosítson. Minthogy azonban a vámpolitika első sorban a közös intézmények hatáskörébe tartozik, ezek pedig az osztrákė rdekekre voltak mindenha tekintettel, küzdelmét egyuttal a dualizmus meglazítására irányitotta* s ezen harcnak legfontosabb eredménye volt az 1898: I. t.-c. és a Széll-formula, mely az önálló vámterület jogi állapotát proklamálta. Ezen korcsszülött teljesen a nagybirtok befolyásának gyermeke s első eredményét képezi azon törekvéseinek, hogy a vámtarifák és kereskedelmi szerződések felett a befolyása alatt álló országgyülés önállóan határozzon, *habár a közös vámterület fenn is tartatik.* Mert daczára annak, hogy a nagybirtok az agrárvédelem legmagasabb fokát épen az önálló vámterületen érhetné el, többféle okokból idegenkedik az önálló vámterülettől.

Irodalmi és hirlapi képviselői ezt azzal indokolják meg, hogy a vámsorompók felállítása esetén elvesztené a biztos ausztriai piacot, s ezáltal rendkívül megkárosodnék. Ez azonban korántsincs bizonyítva, mivel az önálló vámterület hívei époly meggyőzően és a statisztikai adatok époly tömegével tudják az

ellenkező állítást beigazolni. Ezen kérdés vizsgálatába itt nem bocsátkozunk, de ez nem is szükséges, mert helyezkedhetünk egyszerűen az agrárius álláspontra s elfogadhatjuk azon állítást, hogy az Ausztriába irányuló export csakugyan megcsökken; ez mégsem lenne elég ok arra, hogy a nagybirtok az önálló vámterülettől húzódozzék, mikor ezáltal a vámpolitikát teljesen önállóan intézhetné s kedvenc eszméjét, a vámhatároknak kelet felé való elzárását megvalósíthatná. A nagybirtoknak ugyanis, hogy egy népies kifejezést használjak, a jégeső sem árthat, mindaddig míg a törvényhozás és kormányzat terén oly kizárólagos befolyást gyakorol, mint hazánkban. Ha az export tényleg megcsökkenne, úgy segíthetne magán azzal, hogy kiviteli prémiumokat fizettetne, miáltal a külföldön olcsóbb áron vehetne részt a világversenyben, megvásároltatná az állam által gabonáját (ezen eszme tényleg fölmerült is), leszállíttatná a földadót, a szesz-, dohány- és cukoradót reá nézve kedvező értelemben reformálná, tehát mindenképen tudna magának rekompenzációt szerezni. Hogy ez az államra nagy teherrel járna, az kétségtelen, de a nagybirtok az állam megterhelése tekintetében soha sem mutatkozott kíméletesnek s az iparos körök még ezen áldozatokba is belemennének, csakhogy az önálló vámterületet megkaphassák. Az igazi ok abban rejlik, hogy a nagybirtok attól fél, miszerint az önálló vámterület iparfejlesztő hatása alatt kifejlődő bourgeosie politikai egyeduralmát fogja veszélyeztetni, az ipar a munkáskezeket magához fogja vonni s többé nem kaphat 30—40 krajcárért napszámosokat s a mit első sorban kellett volna említenem, leginkább a szociálizmus terjedésétől fázik. Ezek az igazi okok, melyeket azonban az agráriusok nem igen szeretnek nyiltan hangoztatni. Az ő önálló vámterületi ideáljok az lenne, tartozzék a vámügy a magyar parlament hatáskörébe, *legyen szabad az agrárexport Ausztriába, legyen vámsorompó az osztrák agrárimport ellen,* viszont ennek fejében ők is megengedik, *hogy az osztrák ipar vámmentesen jöjjön be Magyarországba,* hogy itt az ipar ki ne fejlődhessék, s a veszélyek, melyektől félnek, elő ne állhassanak. Minthogy azonban erről az eszményről magok az agráriusok is tudják, hogy ilyesminek a követelésével nem lehet előállani, inkább megmaradnak a közös vámterületnél, bár ezen tekintetben egy teljesen új keletű veszély fenyegeti őket, u. i. az osztrák agráriusok befolyása nagy mértékben megnövekedett, s most már nyiltan hangoztatják ők is a vámterület különválasztását a magyar import kizárása végett

s kivánnak az osztrák mezőgazdasági terményekre differenciális vasuti tarifákat s a magyar állatbehozatal ellen egészségügyi kordont. Ezen szempontokhoz járult még egy most általánosan emlegetett taktikai fogás is. A nagybirtok az 1905. évi választási harcba az önálló vámterület jelszavával indult, vagy legalább befolyásával oly jelölteket támogatott, kik ezen jelszavakat hangoztatták, természetesen ezt azon reményben tette, hogy szavát nem kell beváltani. A győzelem, melyet kivivott, nagyobb volt, minőre számított s ennek következtében azon veszély állt előtte, hogy elveszti az uralkodó osztály többi rétegeire gyakorolt befolyását, ha szavát legalább részben nem váltja be. Ha tehát eddig is létérdeke arra irányította, hogy a dualisztikus intézmények meggyengítésére működjék, most taktikai szempontokból is szükségessé vált reá nézve, hogy a katonai vivmányokhoz ragaszkodjék és pedig a következő okokból. Ha ezen téren sikerül némi engedményt elérni, tekintélye az uralkodó osztályok előtt meg van mentve. Azonkivül tudta azt, hogy az uralkodó és a militarizmus inkább gazdasági kérdésekben (természetesen nem értve ezalatt az önálló vámterületet) fognak engedni, s ezért a katonai követelések alkalmas presssziónak látszottak arra nézve, hogy azok elejtése ellenében a vámszövetség terén érdekeit az osztrák nagyiparral és agráriusokkal szemben keresztülvigye. S hogy célját el is érte, azt legjobban bizonyítja azon tény, hogy a válság folyamata alatt megkötött német, olasz stb. szerződésekben, a Szerbiával folyó tárgyalásokban és vámkonfliktusban, továbbá az oktrojált autonóm vámtarifában a magyar nagybirtok érdekei oly messzemenő védelemben részesültek, *mint 1867 óta sohasem.* S végül legfontosabb okot képezte *1906. év március 1-ének* veszedelmes közeledése.

Ezen napon kell ugyanis a már megkötött külföldi szerződéseknek életbelépniök. A nagybirtokra nézve tehát életkérdéssé vált, hogy a válságot kihuzza ezen fatalis terminusig, s ezzel az önálló vámterület fenyegető veszélyét elhárítsa, mert mihelyt a külföldi szerződések életbe léptek, az önálló vámterület azok lejártáig valószinüleg lehetetlenné válik. Ezért makacsul ragaszkodik a katonai követelésekhez, melyekben viszont a király nem enged, s árulónak nyilvánít mindenkit, ki gazdasági előnyök ellenében hajlandó a katonai vivmányokat elengedni. A válság elhuzása által kényszerítette a kormányt a szerződéseknek rendeleti úton való életbeléptetésére,

ezzel a gazdasági önállóság meghiusításának odiumát reá tolta át, s így célját mindkét irányban elérte.[1]

Nem érdektelen megemlíteni, hogy mindazon intézmények, melyek Magyarországban ez önálló vámterületet már eddig is megvalósították, a nagybirtok érdekében történtek. Ilyen a szesz kontingentálása, a fogyasztási adókra nézve az átutalási eljárás létesítése, 1902-ben a cukor kontingentálása, s miután ez ellen a brüsszeli konferencia tiltakozott, a cukorra nézve fogyasztási adóvonal létesítése a surtaxe behozatala által, továbbá a Máv. differenciális dijszabásai nyersterményekre. Ezekből is kitünik, hogy a nagybirtok az *agrár* önálló vámterületet akarja, csak az *iparit* nem, mert gazdasági szupremációját félti.[2]

* * *

Ha most már az eddig előadottakat összefoglaljuk, láthatjuk, hogy az *osztrák és a magyar uralkodó osztályok között állandó gazdasági* és *hatalmi* (tehát végső eredményében szintén gazdasági) *ellentét forog fenn, a mióta csak a Habsburgok uralkodnak. Ausztria sohasem tudott oly politikát követni, mely az uralkodó osztály valamennyi rétegének kedvezett volna*, s ha a főnemesség egyes részei időközönkint szövetségben is állottak vele, ez csak átmeneti állapot volt, s különösen *1867 óta világosan kimutatható, hogy az uralkodó osztály egészében az Ausztriával fennálló gazdasági és katonai kapcsolat meggyengítésére törekszik.* Ezen törekvés, bármily eltérőek is az uralkodó osztályok érdekei, valamennyinél közös, s a koalició körében

[1] Hogy ez így van, arra klasszikus tanuságot szolgáltat az agráriusok főközlönye. Azon a napon, midőn a rendeletek a hivatalos lapban megjelentek, két helyen foglalkozik velük: a vezércikkben és a gazdasági rovatban. A vezércikkben árulásnak, törvénytelenségnek nyilvánítja az autonom vámtarifa és a német szerződés rendeleti életbeléptetését, melyet a nemzet jóváhagyni nem fog soha. A gazdasági rovatot pedig ezzel kezdi: A rendeletekkel közjogi szempontból a vezércikkben foglalkoztunk, itt csak gazdasági vonatkozásait veszszük vizsgálat alá, s aztán több hasábon át dicshimnuszt zeng róluk, mert magas agrárvámokat tartalmaznak.

[2] Az u. n. tulipánkert-mozgalommal, melyet az arisztokrácia tagjai inditottak meg, a nagybirtok azt akarja dokumentálni, hogy mennyire szivén fekszik a magyar ipar felvirágoztatása. E mozgalom az iparpártolás szempontjából teljesen jelentéktelen és semmi eredményre nem vezethet s inkább engesztelő áldozat jellegével bir, melylyel a nagybirtok az önálló vámterület meghiusítása miatt akarja a közvéleményt kibékíteni, miután nyugodtnak érzi magát a közös vámterület tekintetében.

együtt találtuk a nagybirtokot, mely huzódik az önálló vámterülettől, az iparos-osztályt és értelmiséget, mely hangosan követeli és a kisbirtokosokat, kik gazdasági kérdésekben intelligenciájuk hiánya miatt nem követnek határozott irányzatot, de azért intuitive átérzett érdekeinél fogva a dualizmus ellenségei. S hogy ezen küzdelem rövid idő alatt a gazdasági különválásra fog vezetni, az nyilvánvaló abból is, hogy az *önálló vámterület a dualizmus megdöntésének leghatékonyabb eszköze.*

A nagybirtok eddigi politikája ugyanis egy circulus vitiosus volt s *egyik oldalon lerontotta azt, a mit a másik oldalon felépített.* Egyrészről összes törekvéseit arra irányította, hogy a dualisztikus szervezetet meggyengítse és saját befolyásának alárendelje, s állandó harcban állott az osztrák nagyiparral, mely nem akart neki agrárvédelmet biztosítani. Másrészt azonban nyiltan és titkosan támogatta az osztrák nagyipart a közös vámterület fentartásában. Ezen kétkulcsos politikával azonban maga alatt vágta a fát, mert az osztrák nagyipar és a szolgálatában álló dualisztikus szervezet épen a közös vámterületnek reájok háruló gazdasági előnyeiből merítettek oly erőt, hogy a magyar részről ellenök irányult támadásokat fel tudták tartani. A nagybirtoknak tehát be kell látnia, hogy saját céljainak elérésére is egyedüli eszköz az önálló vámterület létesítése. Azonkivül Ausztriában is erősödik a dualizmus és közös vámterület elleni irányzat s az általános választói jog behozatala folytán két okból még jobban erősödni fog. Először az ilykép választott parlament az államélet minden ügyeibe beavatkozási jogot fog magának igényleni, már pedig, mint azt fentebb kifejtettem, a közös ügyek mostani kezelése csakis azon cél szolgálja, hogy ezen kérdésekben osztrák és magyar parlamentek befolyása kizárassék. Azonkivül az osztrák nagybirtok, melynek befolyása az utóbbi években nagyon megerősödött, elveszti választási kiváltságait, tehát kétszeres erővel fog arra törekedni, hogy az elvesztett pozicióért gazdasági előnyökkel kárpótolja magát s a vámsorompók felállítását fogja követelni, hogy a magyar agrárbevitelt kizárja. S ekkor a magyar nagybirtok is kénytelen lesz az önálló vámterületet elfogadni s politikai egyeduralmát arra fogja felhasználni, hogy annak reá nézve káros hatásait ellensulyozza.

Ismételnünk kell tehát azon állítást, hogy az uralkodó osztályokat gazdasági érdekeik oly politikára ösztönzik, melynek végeredménye a dualizmus megszüntetése, vagy legalább is

meglazítása és az önálló vámterület létesítése leend. Minthogy pedig Magyarországon épen az önálló vámterület hiánya miatt a munkálkodó osztályok politikai nyomatékkal és befolyással eddig nagyon kevéssé birnak, *az ország jövőjét még sokáig* az *uralkodó osztály törekvései fogják meghatározni.* Ezen törekvés gazdasági exisztenciális érdekekből fakad gyökerei, négy évszázadra nyulnak vissza és azért *fejlődési szükségszerüséget* képez, melylyel szemben a munkásosztály, mely a maga törekvéseinek jogosultságát szintén a gazdasági élet *törvényszerüségére* alapítja. nem foglalhat el ellentétes álláspontot. Az ily folyamatokat nem gátolni, hanem ellenkezőleg gyorsítani kell, minthogy haladásukban úgysem tartóztathatók fel.

Ezt pedig annál is inkább meg kell tenni, mert az önálló vámterület a munkásosztályra nézve is *előnyős* lesz.

Hogy miért és miképen, ennek megvilágítása fogja értekezésem második és harmadik részének tárgyát képezni.

II. Önálló vámterület és a proletariátus.

A magyar proletariátus túlnyomó része teljes gazdasági és társadalmi elnyomásban élve, intelligenciájának ezen állapotból folyó hiánya miatt eddig nem igen foglalkozhatott a vámterület kérdésével, mert minden figyelmét a megélhetésért való mindennapi küzdés kötötte le. De a munkásságnak öntudatos, szervezett elemei, s ezeknek képviselője a szociáldemokrata párt sem fordítottak ezen kérdésre oly figyelmet, minőt annak fontossága megérdemel, mert tevékenységüket a szervezkedés nehézségei és az utóbbi években az általános választói jog érdekében meginditott küzdelem vették igénybe. A párt két izben tárgyalta a vámterület kérdését. Az 1902-ki országos pártgyülésen oly nagyok voltak ezen tárgy körül az ellentétek, hogy a határozathozatal elodáztatott. Az 1903-ki pártgyülést megelőzőleg terjedelmes vita indult meg a Népszavában, melyet Garami Ernő vezetett be. A pártgyülés hosszabb tanácskozás után és csekély szótöbbséggel az önálló vámterület álláspontjára helyezkedett még pedig felfogásom szerint igen szerencsés szövegü határozati javaslattal. A kérdés azóta a párt körében ujabb beható megvitatást nem nyert, sem agitációnak tárgyát nem képezte.

Ha az önálló vámterület ellenzőinek s különösen Garaminak fejtegetését szemügyre vesszük, úgy azonnal felötlik azon

álláspontnak nyomatékos hangsulyozása, hogy e kérdéssel foglalkozni nem áll a proletariátus érdekében, veszekedjenek efelett a polgári pártok, a proletariátus törjön egyenesen végcélja felé — ne törődjék az ily kérdésekkel, melyek efemer jelentőségüek, s a melyekkel való foglalkozás csak a végcél elérésében hátráltatná őket, sőt azon véleményt is hallottuk, hogy a ki itt és a Lajtán túl az önálló vámterület mellett foglal állást — az elhagya az osztályharc alapját. Ezen felfogás tipikus nézete azoknak, kik húzódoznak a mindennapi gyakorlati gazdasági politikai kérdésével való foglalkozástól — s annak nehézségei elől az elvi szempontok magasságába menekülnek, vagy a mint Jaurés mondotta az amsterdami kongreszszuson: gyengeségöket az elméleti formulák intranzigens bástyái mögé rejtik. Az uralkodó osztályok gazdasági törekvései sohasem lehetnek közönyösek a proletariátusra, sőt azóta, mióta számban és befolyásban annyira megnövekedett, nemcsak joga, hanem kötelessége is valamennyi szociálista pártnak minden gyakorlati kérdésben állást foglalni; megakadályozni azt, a mi végcéljai és a gazdasági élet szükségszerű fejlődése tekintetében hátrányos lehetne és előmozdítani mindazt, a mi ezekre nézve kedvező. *Nem lehet a munkásságnak érdekében, hogy ölbetett kezekkel nézze, mint rendelkeznek az uralkodó osztályok a legfontosabb gazdasági kérdésekben róla-nélküle.* A gazdasági önállóság ellenzőit azonkivül azon kürülmény is befolyásolta, hogy az önálló vámterület követelése oly pártok programmjában is szerepelt, melyek a munkásság egyéb követeléseivel szemben ellenséges álláspontot foglaltak el s mint agitacionális jelszót azok is felhasználták, kik az önálló vámterületnek titokban legnagyobb ellenségei voltak. Azon körülmény, hogy valamely a munkásságra nézve fontos reformot reakcionárius pártok is hangoztatnak, legkevésbbé sem lehet ok arra, hogy azt a proletariátus is ne követelje, sőt annál inkább feladata, hogy a reform mellé állva annak megvalósítására kényszerítse őket, ha netalán igéretök alól kibujni akarnának. Az önálló vámterület az Ausztria ellenes mozgalomnak egyik fő jelszava, már pedig a szociáldemokrata párt nagyrészénél a dualisztikus viták tekintetében nagymértékű kicsinylés és lenézés uralkodik, azokat minden komolyság nélkül valónak, szőrszálhasogatásnak tekintik, holott értekezésem első részében úgy vélem, némileg sikerült bebizonyítani, hogy ezen kérdések mélyreható gazdasági ellentéteken sarkallnak. Az osztrák szociáldemokraciát ezen szem-

pontok nem akadályozták meg abban, hogy a gazdasági különválás mellett határozottan állást ne foglaljon.

* * *

Ezen rövid bevezetés után áttérek értekezésem második részére, melynek tárgyát annak kimutatása és bebizonyítása fogja képezni, hogy az önálló vámterület s ezzel kapcsolatban az ipar felvirágzása és a gazdasági szervezet átalakulása közvetlenül mily kedvező hatással lesz a proletariátusra.

1. Az ipar szociológiai előfeltételei,

Alaptételünk beigazolása céljából első sorban azt kell kimutatnunk, megvannak-e Magyarországon egy nagyobb szabásu ipari tevékenységnek szükséges előfeltételei. Itt előre kell bocsátanom, hogy fejtegetéseim során ipar alatt csakis a modern — *kapitalisztikus* — ipart értem, mint olyan célt, a mely felé való haladást a termelés tökéletesedése szempontjából kivánatosnak kell tartani.

Az önálló vámterület körül eddig kifejlődött irodalomban majdnem egyhangu azon nézet, hogy gazdasági önállóságunk az ipar fejlődésére kedvező befolyást fog gyakorolni. Agrárius ellenzői sem az ellenkező állítással érvelnek, hanem azzal, hogy a két főfoglalkozási ág közül a mezőgazdaság a nagyobb és régibb s minthogy erre káros lenne az önálló vámterület; ezt nem lehet az ipar fejlődésének feláldozni. Minthogy azonban a vámelkülönítés iparfejlesztő hatását többen (Katona, Matlekovits) tagadásba vették, sőt sokan hangoztatták s még a szociáldemokrata párt köréből is hallottuk az ismert manchesteri okoskodást, hogy ipar mindenütt fejlődik, a hol megvannak erre a természetes előfeltételek, s ha nem fejlődik, ez épen arra vall, hogy ezen természetes előfeltételek hiányzanak, s akkor mesterséges eszközökkel, — minő a vámsorompók felállítása — sem lehet ipart teremteni; tehát mindezen érvelésekkel szemben is szükséges megvizsgálni azon kérdést, vajjon megvannak-e Magyarországon *a modern ipar kifejlődésének szociológiai előfeltételei?*

A kapitalisztikus ipar kifejlődése a társadalom gazdasági szervezetének megváltozását jelenti, átmenetet az őstermelés és a kisipar állapotából egy bonyolultabb szervezetbe és differenciáltabb termelési ágba. Ezen változásnak kisérője a politikai életben az iparral és kereskedelemmel foglalkozó társadalmi

osztálynak: a burzsoáziának túlsulyra, vagy legalább is nagy jelentőségre jutása a földbirtokos osztálylyal szemben, mely addig a politikai hatalmat monopolizálja. A marxi theoria szerint ezen változások nem állhatnak elő hirtelen, mint deux ex machina, hanem szükséges, hogy magában a régi gazdasági szervezetben fejlődjenek ki azon alapok, melyeken az új gazdasági rendszer fog nyugodni. Minthogy Magyarország gazdasági életében napjainkig, mint a politikai és gazdasági uralom alapja: a földbirtok, mint foglalkozási ág pedig a mezőgazdaság dominált, az teendő vizsgálat tárgyává, hogy kimutatható-e hazánkban is a régi gazdasági struktura bomlásnak indulása s megvannak-e az új szervezetnek azon alapelemei, melyek a nyugati államokban az elmult századok folyamán a gazdasági forradalmat előidézték?

Ezen fejtegetéseknél azonban a rendelkezésemre álló hely szűkénél fogva csak a kétségtelenül felismerhető tendencziák vizsgálatára kell szorítkoznom s ugyanezen oknál fogva lehetőleg korlátozni igyekeztem a statisztikai bizonyítékok terjedelmét is.

Az átalakulásnak első előfeltétele, hogy *az ipari tevékenység* — bármily lassan is — *fejlődésnek induljon, s ezen fejlődés a kapitalizmus jellemző vonásait* (az üzemek koncentrációja, a kisipar visszaszorítása stb.) *tüntesse fel.* A legegyszerübb bizonyíték ezen irányban annak kimutatása, mennyivel szaporodott Magyarországon az iparral foglalkozók és az ipari vállalatok száma. Az ipari lakosság az ország össznépességének 1869-ben 4·19%-át, 1880-ban 5·4%-át tette ki, 1890-ben 11·8% ra, 1900-ban pedig 13·5%-ra emelkedett, s az anyaországot véve alapul az 1880-ki év 5.43%-kal szemben 14·2% ipari lakosság áll szemben. 20 munkásnál többet foglalkoztató vállalat, (mely tehát már határozottan kapitalisztikus jellegü) 1880-ban volt 1197, 1900-ban pedig 2474, azaz több mint 100% emelkedés.

Ezen számokra szoktak hivatkozni a közös vámterület hivei is, midőn azt akarják bizonyítani, hogy a vámközösség nem gátolja az ipar fejlődését. Hogy e téren haladás van, az kétségtelen, a mit senki sem akar letagadni, de ez nem a vámközösség folyománya, hanem oly fejlődési szükségszerüség, melyet még a közös vámterület sem tudott feltartóztatni. Ezek a számok mást nem igazolnak, mint azt, hogy Magyarországon is megvannak az ipar előfeltételei, s azokat még az osztrák ipar supremaciája sem képes elnyomni. Hogy az iparral foglalkozó személyek és vállalatok száma megnövekedett, ennek oka nem abban keresendő, mintha a közös vámterület kedvező

lenne a magyar iparra nézve, hanem abban, hogy a 1867—1900. időszakban a mezőgazdasági lakosság oly züllésnek és bomlásnak indult, hogy egy része átterelődött az ipar körébe s minthogy a lakosságnak mindig jelentékenyebb része jut azon helyzetbe, hogy szükségleteinek kielégítésénél másokra lesz utalva, ezen körülmény feltartóztathatlanul vonta magával az ipari tevékenység fejlődését.

Egyáltalában a gazdasági közösség hiveinek kedvelt szokásuk, hogy minden haladást, a mi 1867 óta Magyarországon történt a közös vámterület javára írnak. Így pl. Matlekovits a magyar állam pénzügyek megszilárdulását a vámközösség jótékony hatásának tudja be, ellenben azt elfelejti, hogy 1868—1888 között folytonos volt a deficit, pedig akkor is élveztük a vámszövetség áldásait. Matlekovits továbbá az ország vagyonosodása tekintetében kedvező jelnek veszi, hogy a keresők arányszáma emelkedett és az eltartottaké csökkent — a mi természetesen szintén a vámközösség érdeme — holott tudvalevőleg ez nem jelent mást, minthogy a termelés munkájába a nők és gyermekek is minél nagyobb számmal vonattak be. Ez kétségtelenül a kapitalizmus térfoglalásának hatása, de semmi esetre sem kedvező jelenség. Különben is, ha ezen számokat közelebbről vizsgáljuk meg, látjuk, hogy az ipari lakosság csak 1880—1890 között növekedett jelentékenyen, (5.4% ról 11.8% ra) 1869—1880 között stagnált és 1890—1900 között rendkivül lassan szaporodott. S ha van is haladás az előbbi állapotokhoz viszonyítva, ezek mind eltörpülnek azon arányokhoz képest, melyet a külföldi államok fejlődése 1867 óta felmutat.

Hogy a meglevő szerény méretű iparban a kapitaliszlikus koncentráció és akkumuláció mennyire előrehaladt, azt igazolják a következő adatok. A 20 munkásnál többet foglalkoztató ipari vállalatokból 103 az állam tulajdonát képezi, 21% pedig részvénytársaságoké. Ezen részvénytársaságok alaptőkéje 1904-ben 417 millió koronát, vagyona pedig 1 milliárd 3 millió koronát tett ki s a külföldi ipari részvénytársaságok itteni telepeibe is 63 millió korona van befektetve, vagyonuk pedig ezen összeget többszörösen meghaladja. A nagyipari vállalatok száma 1890-ről 1900-ra 55%-al, ellenben a bennök alkalmazott segédszemélyzet száma 91·%-al emelkedett. 20-nál több segédszemélyt a vállalatoknak csak 0·5% alkalmazott, de az itt alkalmazottak az összes ipari segédszemélyek 30%-át képviselik. Még jelentékenyebb bizonyságot nyujtanak a kapitalizmus térfoglalására a

kisipar visszafejlődését és felszivását igazoló számok. 1880-ban 100 önállóra esett 114 segédszemély, 1890-ben 129, 1900-ban 182. Abszolut számokban szólva az önálló iparosok száma 10 év alatt csak 8 ezerrel, a segédszemélyek száma ellenben 215 ezerrel szaporodott. De az önállók még ezen csekély emelkedése is csak látszólagos, mert a nők szaporodtak 22 ezerrel, a mi szintén kapitalisztikus jellegű vonás. Míg 1890-ben még 40 oly törvényhatóság volt, hol 100 önálló iparosra 100-nál kevesebb segédszemély esett, addig 1900 ban már csak 8 ily vármegye akadt, sőt 11 oly törvényhatóság is volt, a hol 100 önállóra 300-nál is több segédszemélyzet esett. A kisipar csökkenését az is mutatja, mely iparágak mily arányban fejlődtek. Legnagyobb mértékben fejlődött a vas és gépipar, a sokszorosító és vegyészeti ipar, melyek határozottan nagyipari jellegüek, csökkent a fazekasok, cipészek és csizmadiák száma, stagnál a kovács, ács, hentes és mészáros-ipar, melyek a kisipari foglalkozások. A kapitalisztikus fejlődést bizonyítja az is, hogy a keresők 1890-ről 1900-ra sokkal nagyobb arányban szaporodtak, mint az eltartottak s hogy a városokban az eltartottak arányszáma sokkal alacsonyabb, mint a vármegyékben. Végül jellemzi a kapitalizmus térfoglalását a termelés munkájában résztvevő nők óriási megszaporodása, mely 1890-ről 1900-ra csak az őstermelés körében 400,000-t tesz ki, mely magas különbség azon részben a statisztikai felvételek eltérő módszereinek következménye. Míg az iparban foglalkozó férfiak száma csak 19%-al, nőké 50%-al emelkedett. Végül, mint jellemző tünet szintén felemlíthető a házi cselédek rendkivüli megszaporodása a városokban, egy újabb adat a vidék depopulációjára.

Az átalakulási processzusnak egyik oldala az ipar és kereskedelem térfoglalása, más oldalról pedig a *mezőgazdasági lakosság bomlása és pusztulása*, s ezzel kapcsolatban a *nagybirtok* és különösen a *kötött birtok túltengése*. Az előbbire nézve az adatok egész tömegét találjuk Rácz Gyulának a »Magyar földbirtokosság anyagi pusztulása« cimű művében, s ebből rövidség szempontjából csak a következőket idézhetem: A magyar önálló birtokosok és bérlők száma 1870-től 1900-ig 1.973,000-ről 1.855,000-re apadt le s azonkívül a földbirtok 99%-át kitevő kisbirtok fele része teljes értékéig el van adósodva. Mint azt a hivatalos statisztikai kiadványok is beismerik 1890-től 1900-ig az önálló birtokosok és bérlők száma 50,000-rel, a cselédeké 30,000-rel csökkent, ezzel szemben a mezőgazdasági munkások-

nak száma, kik egyedül munkaerejöknek bér ellenében való értékesítéséből tartják fenn magokat, 200,000-rel növekedett. Ez a szám, azonban a valóságban sokkal nagyobb. A kapitalizmus előrehaladását jelenti továbbá, hogy a magyar földbirtok jelzálogi terhei 1867—1903 között 173 millió koronáról 2033 millióra szaporodtak fel.

S hogy más oldalról a nagybirtoknak szaporodása menynyire előmozdította a parasztság züllését és első sorban a kivándorlást, azt Hegedüs Loránt műveiből ismerjük. A hivatalos statisztikai adatok szerint a kötött birtok hazánk területének 33.54%-át foglalja le, a hitbizományi birtokok 2.300,000 holdat kötnek le, s csak 1867—1900 között 742,000 holddal növekedtek. Hegedüs Loránt: Önálló vámterület és kötött birtok cimü művében az önálló vámterület előfeltételeül a birtokeloszlás megváltoztatását jelöli meg. Nézetem szerint az egészséges birtokmegoszlás nem előfeltétele, hanem következménye lesz a gazdasági önállóságnak. *A mai birtokviszonyok kiáltó egyenlőtlenséget ugyanis a nagybirtoknak korlátlan politikai és gazdasági uralma idézi elő*, ennek pedig oka abban rejlik, hogy ipar hiányában nem fejlődhetett ki burzsoázia, mely a nagybirtok monopoliumát megtörte volna.

A bomlási processzus, a proletarizálódás folyamatát a nyugateurópai államokban két jelenség kisérte illetőleg egészítette ki, a *kivándorlás és az urbanizáció*, *a falusi lakosságnak a városokba való tódulása,* a városok rendkivüli megnövekedése. Mindkettőt feltaláljuk hazánkban is.

1. Első sorban a kivándorlást. Itt ha eltekintünk a romániai kivándorlástól, melyről Hegedüs Loránt adataiból tudjuk, hogy szintén igen jelentékeny, 1880—1885-ben átlagban 28,000, 1898-ban 22,000 volt az amerikai kivándorlók száma, mely rapid növekedést mutat fel, midőn 1899-ben a nagybirtok Széll alatt korlátlan uralomra jutott, s jöttek az u. n. rabszolgatörvények, 1900-ban 54,000, 1901-ben 70,000, 1903-ban 119,000 és 1905-ben 140,000 ezerre emelkedett s a szám a jövőben csak szaporodni fog.

2. De még hatalmasabb a *városok növekedésének folyamata,* a mire nézve legeklatánsabb példa Budapest, melynek lakosságából csak 2% foglalkozik őstermeléssel, s lélekszáma 1880—1900 között 365,000-ről 732,000-re emelkedett, tehát megkétszereződött. A törvényhatósági városok népességének száma 1869-ről 1900-ra 987,000-ről 1.749,000-re, tehát

majdnem 100%-al növekedett, mig ezen idő alatt az ország összlakossága csak 23%-al, sőt a kisebb, a rendezett tanácsu városok lakossága is ezen idő alatt 65%-al emelkedett. S hogy ezen emelkedésben az ipari jellegű városok messze elhagyták az agrár városokat az csak természetes. Látnivaló tehát, hogy a mezőgazdasági züllés és depopulatio összes jelenségei hazánkban is föllelhetők.

Az ipari fejlődés kialakulásának további előfeltétele *az ipari produkcióra felhasználható tőke bizonyos foku akkumulaciója*, mely a pénzintézetek számából és az általuk forgalmazott vagyonból tűnik ki, mert így dönthető el, számíthat-e a fejlődőfélben levő ipar arra, hogy hiteligényei a belföldön kielégítést nyernek. Ennek illusztrálására elég megemlítenem a következő adatokat: A magyar birodalomban 1904-ben 4339 pénzintézet működött, melyeknek összes vagyona 1901-ben 5.600,000,000-t, 1904-ben pedig 6 ezer 800 millió koronát tett ki. Ezek a külföldi állapotokhoz képest viszonyitva csekély számok ugyan, de mégis tekintélyesek, a melyekre az ipar támaszkodhatik, különösen, ha tekintetbe veszzük a külföldi pénzintézeteknek itteni fiókjaikban elhelyezett tőkéit is. Ezen akkumulaciós processzus az utóbbi években még nagyobb lendületet nyert, az alaptőke emelések napirenden voltak s a budapesti intézetek ezen a címen 1904—1905-ben kb. 75 millió korona tőkét vontak magokhoz, a vidékiek is ugyanannyit, tehát összesen kb. 150 millió koronát. A pénzintézetek betétei is óriási emelkedést mutatnak, 1870-ben a pénzintézeteknél 254 millió korona, 1903-ban pedig már 2 ezer 51 millió korona volt elhelyezve rendkivül alacsony kamatláb mellett. Mindezen adatok mutatják, hogy ezen tőke, mely tulajdonképen produktiv célokat volna hivatva szolgálni, minthogy az ipari fejlődés az osztrák verseny folytán meg van bénítva, vagy olcsó kamatozással kénytelen megelégedni (betétek) vagy pedig az *improduktiv hitelnyujtásra* — mely az uzsorával határos — kénytelen magát vetni, tehát nem javit a kis existentiák helyzetén, ellenben a hitelszerzést és eladósodást megkönnyíti nekik, s az *általános elszegényedést még jobban előmozdítja.*

Az ipar fejlődésének további előfeltétele, hogy létrejöjjenek azok a csatornák és szervek, melyeken az ipar termékei a fogyasztóhoz eljuthatnak. Ennek két következménye van, a *kereskedői osztály és a közlekedési hálózat fejlődése.* A hol ez a két tényező hiányzik, ott balga dolog volna ipari tevékenységet

forszirozni. A kereskedők a forgalomban alkalmazottakkal együtt 1869-ben a lakosság 0·86%-át, 1880-ban pedig 1·18%-át tették ki, míg 1900-ban csak magok a kereskedők 2·9%, illetőleg az anyaországban 3·1%-ra emelkedtek. Ezen emelkedés már szinte aggályosnak mondható, de természetes magyarázatát nyeri azon közismert tényben, hogy a mezőgazdaság és kisipar hajótöröttjei, mielőtt bérmunkába lépnének, előbb a szatócsüzletre adják magokat, melyet a legcsekélyebb tőkével lehet kezdeni s ideig-óráig önállóságuk látszatát is megtarthatják. A kereskedői osztály, melynek körében éppen a fenti okoknál fogva túlsok a parazitikus elem, most tevékenységének túlnyomó részét az osztrák iparcikkek terjesztésére kénytelen fordítani. A vasutak hossza 1869-ben 2736 km., 1880-ban 7078 km., 1890-ben 11,246 km., 1901-ben 17,264 km. volt, jelenleg pedig megközelíti a 19,000 km.-t. Ez igen tekintélyes szám, ha tekintetbe vesszük, hogy Ausztriának 22,000, Franciaországnak 46,000 és Németországnak 56,000 km. vasutja van. A távirdahálózat hossza nálunk 23,000 km., a telefoné pedig 15,000, (Ausztriában 20,000 km.) a mi szintén elég magas szám. A vasuti hálózat fejlődését is szokás a közös vámterület javára irni, holott köztudomású, hogy azokat külföldi kapitálisták építették ki az állam nagymértékü megterheléseivel.

Szóval *az ipari átalakulásnak szociologiai és technikai előfeltételei: a modern ipar és kapitalisztikus üzem térfoglalása, a vidék depopulaciója, a mezőgazdasági népesség kivándorlása és a városokba költözése, az improduktiv tőke akkumulaciója, — a közlekedési és kereskedelmi szervezet kialakulása mind* — bár szerény mértékben — *feltalálhatók az a bomlásnak indult magyar feudalis kisipari gazdasági szervezet ölében.* Hazánkban is áll Friedrich List mondása, hogy nem az ipar előfeltételei, hanem csak idő tekintetében áll hátrább más államoknál. S hogy ezen előfeltételek dacára az ipar még sem indul oly fejlődésnek, mint az a praemisszákból következnék, ebből folyik, hogy egy igen lényeges feltétel: *a külföldi fejlettebb ipartól való védelem* mégis csak hiányzik. A haladás azért oly lassu, mert mesterséges úton állják a fejlődési processzusnak útját azzal, hogy a vámkülfölddel szemben magas vámokkal védett, a közösügyi szervezet keretébe tartozó összes gazdasági és hatalmi faktorok és az uralkodóház által pártolt osztrák ipar a magyar nagybirtok hallgatólagos beleegyezése és titkos támogatása mellett megakadályozza a magyar ipar kifejlődését.

Ha a vámsorompók felállíttatnának, azon bomlási processzus, mely most lassan halad előre, *egyszerre rapid lefolyást nyerne*, s ugyanoly módon menne végbe, mint a nyugateurópai országokban történt. Bármelyiket is vesszük közülök szemügyre, azt látjuk, hogy *az átalakulási processzus azon időben ment végbe, mikor az illető államokat vámsorompók zárták el a külföldtől*, mert a burzsoázia ezek védelme alatt jutott csupán erőhöz, hogy a feudalis szervezettel megbirkózhassék. Így volt ez Angliában is, hol az ipari forradalom 1770—1840 között, tehát azon időben ment végbe, midőn az angol szigeteket a vámok egész légiója védelmezte. Ezt legjobban bizonyítja azon közismert tény, hogy Marx és Engels a kapitalisztikus fejlődés alaptörvényeit és bizonyítékait főleg az angol viszonyok vizsgálatából merítették, s mikor ők rendszerük körvonalait megkoncipiálták, Angliában még a védvámrendszer uralkodott. Mihelyt az angol burzsoázia teljesen legyőzte a nagybirtokot, azonnal szabadkereskedővé lett, mert fejlődési képességének szűk volt a hármas királyság területe s óriási mértékben megnövekedett termelését nem tudta már belföldön elhelyezni.

Azért van szüksége tehát Magyarországnak a vámsorompókra, hogy ezeknek védelme alatt az új kapitalisztikus ipari szervezet kialakulása minél gyorsabban menjen végbe. Mennél lassabban történik, annál nagyobb a pusztítás, melyet a gazdasági viszonyokban, a produktiv erőkben okoz. *A kapitalisztikus fejlődésnek ugyanis két egymással szemben találkozó előfeltétele van: egyrészt a mezőgazdasági lakosság züllése és depopulációja, másrészt az ipar óriási térfoglalása.* Míg tehát nálunk ezen átalakító processzusnak csak a *desztruktiv* tényezője működik addig az *alkotó* tényezőt megakadályozza működésében az osztrák nagyipar fojtogató versenye. Hogy egy képlettel éljek a mezőgazdaság elindult a züllés útján, de az ipar nem siethet elébe, hogy magába felszívja. Ennek következménye a kivándorlásnak megdöbbentő emelkedése, oly veszteség, melyet az ország sokáig aligha tud elviselni, másrészt azon körülmény, hogy az iparfejlődés és munkaalkalmak hiánya folytán még az itthonmaradottak sem kapnak munkát, nemhogy munkabérök emelkednék. S minthogy a gazdasági átalakulás szükségszerüleg utat fog törni magának, megtörténhetik, hogy mire a modern ipar Magyarország területén kialakul, annak jótékony hatásait már nem a magyar nép fogja élvezni!

Ismeretes Caprivinak azon mondása, melylyel az agráriu-

sokkal való szakitást megindokolta: *Arról van szó, hogy árúkat, vagy embereket exportáljunk!* Teljesen mértékben áll ez a mi jelenlegi viszonyainkra is. Az ember export terén már elértük a legnagyobb rekordot, s elhagytuk az összes európai államokat. Ennek az exportnak megszüntetésére csak egy mód kinálkozik s ez az önálló vámterület létesítése.

2. Az ipari fejlődés szükségszerüsége.

Igyekeztem az eddigiekben kimutatni, hogy *az ipari átalakulás előfeltételei mind megvannak Magyarországon az önálló vámterület által nyujtott védelmen kivül.* Most áttérhetek annak a fejtegetésére, vajjon az ipar fejlődése általában véve hasznos-e a proletariátusra nézve?

Ezt két szempontból lehet állítani: a jövőre és a jelenre vonatkozólag. A proletariátus mozgalmának főcélja a mai társadalmi és gazdasági rendszer megsemmisítése és helyébe egy tökéletesebb, igazságosabb s főleg gazdaságosabb társadalmi és gazdasági szervezet létesítése. Ezen folyamat azonban a történelmi materializmus szempontjából nemcsak cél, hanem egyúttal fejlődési szükségszerüség is. Nem eszményileg konstruált célok elérése képezi többé a munkásosztály feladatát, hanem siettetése azon eredménynek, melyre a gazdasági szervezetben bennrejlő erők működése irányul. A fejlődésnek az átalakulásnak előföltételei, mint már említettem a meglevő gazdasági szervezetnek ölében fejlődnek ki, s az átalakítás munkájára a kapitalizmus van hivatva. A kapitalizmus pedig ezen átalakítást az ipari forradalom útján hajtja és hajtotta végre, melynek végeredménye az, hogy a termelés társadalmivá lesz, ellenben a tulajdon, a termelési eszközök és a jövedelemeloszlás egyéni, magángazdasági jellege fennmarad. E két tényező között fennálló ellentét örökös harcokat eredményez, melynek következménye, hogy a kapitalisztikus rendszer elviselhetlenné válik, s belülről robban szét, s nemcsak a termelés, hanem a jövedelemeloszlás is társadalmivá lesz. A kapitalizmus főterrenuma a nagyipar, mely a mezőgazdaságot is hatalmába ejti, indusztrializálja, itt is működésbe hozza és szabadjára ereszti azon immanens tényezőket, melyek a fennálló gazdasági rendszer összeomlását fogják előidézni.

Ezen tétel helyessége nyilvánvaló, akár a Kautsky által követett, akár az Eduard David által hirdetett alapelveket fogadjuk el a mezőgazdaság és ipar kölcsönös viszonya és

jövendő fejlődése tekintetében. Kautsky szerint ugyanis a kapitalizmus a mezőgazdaságban is époly módon működik a gazdasági struktura átalakítására mint az iparban, csak a haladás tempója lassubb. Lassubb a koncentració, azaz a kisüzemeknek felszívása, lassubb szocializálás, a termelésnek társadalmivá tétele, a minek egyik főeszköze a termelékenység emelkedése, mert mig az iparban a produktivítás emelésének korlátai nincsenek, addig a mezőgazdaságban ennek határt szab a természet. Lassubb végül az akkumulacio, vagyis a vállalatok számának összezsugorodása. Azt azonban Kautsky is hangsúlyozza, hogy még ezen lassu menetü fejlődésnek is előfeltétele, hogy *előbb az iparban jusson a kapitalizmus teljes uralomra.*

Ezzel szemben áll Eduard David felfogása, a ki azt vitatja, hogy a mezőgazdaságban a kollektivizmusnak a kisbirtok egyengeti útját a szövetkezeti tömörülés által. Nem kell azonban elfeledni, hogy ezen irányzat csak azon államokban észlelhető és mutatható ki, a hol az ipari kapitalizmus már magas fokon áll, mert a kisbirtokkal való sikeres és termékeny gazdálkodásnak (még szövetkezeti formák mellett is) ki van zárva a lehetősége ott, a hol erős ipar és nagyszámu ipari lakosság hiányzik. *A kisbirtok kollektiv irányzatának előfeltétele a belterjes gazdálkodásra való átmenet, erről pedig az ipar kifejlődése előtt szó sem lehet.* Akármily nézpontból tekintjük is tehát a mezőgazdaság jövendő fejlődését, a proletariátusra üdvös hatást mindenképen csak az ipari kapitalizmus megerősödéséből lehet remélni.

Ezekből kitünik, *mily érdeke a proletariátusnak, hogy a kapitalisztikus ipar minél inkább tért hódítson.* Marx-ból a végtelenségig lehetne erre nézve a bizonyítékokat idézni. Így a Komm. Manifektumban azt mondja: A mily mértékben fejlődik a burzsoázia, oly mértékben fejlődik a proletariátus is. A burzsoázia nemcsak azon fegyvereket szüli meg, a melyek halálát fogják okozni, hanem azon férfiakat is, a kik ezen fegyvereket forgatni fogják: a munkásokat. Das Elend der Philosophie művében így szól: A legkedvezőbb előfeltétel a munkásra nézve, a tőke gyarapodása. Ha a tőke megreked, előbb a munkás pusztul el. A kapitalizmus haladása — mondja továbbá — bennünket nem aggaszt, mert történelmi feladatát elvégezni köteles. Sőt van egy kijelentése, mely teljesen kvadrál az önálló vámterületre: *Ha a burzsoáziának védelemre van*

szüksége a külföld ellen, hogy leszámoljon a feudalis arisztokrácziával, akkor a munkásosztálynak is érdekében áll mindaz, a mi a burzsoáziát korlátlan uralomra juttatja.

Hasonló kijelentést tartalmaz a magyar szociáldemokrata pártnak 1903 április 16-án az önálló vámterület érdekében elfogadott határozati javaslata, melynek szövegezésére már a bevezetésben jeleztem, hogy azt szerencsésnek tartom. A határozati javaslat ugyanis azt mondja, hogy a Magyarország és Ausztria között fennálló vámközösség lehetetlenné teszi a magyar ipar kapitalisztikus kifejlődését, mert teljesen védtelenül kiszolgáltatja a fejlettebb osztrák ipar versenyének. Minthogy pedig Magyarországnak nagy érdeke, hogy ipari termelőerejét kifejleszsze, ezért a kongresszus szükségesnek tartja az Ausztriától való teljes gazdasági különválást, s a fejletlen magyar iparnak nevelővámokkal való fejlesztését.

A fentebbi okfejtéssel szemben lehetne mondani, nem szükséges az, hogy a gazdasági fejlődés minden esetben a kapitalizmus utját fussa meg, hogy a kollektiv gazdasági rendszerhez eljusson, mert ott, a hol valamely társadalomban a kollektivizmushoz közelálló rendszer uralkodik, ott egyszerüen ezt kell odáig fejleszteni. Ezen érvelés azonban nem áll a jelenlegi Magyarországra, hol az egyéni tulajdon rendszere minden kinövéseivel együtt korlátlanul uralkodik, s azonkívül előzőleg kimutattuk, hogy Magyarország is megindult a kapitalisztikus fejlődés utján, a melyről többé vissza nem lehet térni.

Az elmondottakból kitünik, mily kevéssé állja meg helyét a gyakran hangoztatott frázis, hogy a munkásosztálynak nincs érdekében a nagy ipar fejlesztése. Igaz, hogy nálunk ezen szónak »iparfejlesztés« bizonyos gyanus mellékize van, mert ennél mindenki az állami kedvezmények osztogatásánál felburjánzott protekcióra és visszaélésekre gondol. Éppen azért is kivánatos az önálló vámterület, mert ez általában az egész kapitalista osztálynak fog védelmet nyujtani, mig a jelenlegi iparfejlesztési rendszer csak néhány befolyásos embernek, üzleti tevékenységet folytató képviselőnek, s ipari vállalatokat gründoló pénzhatalmasságnak nyujt előnyöket. A szociálizmusnak addig, mig a privilégiumokat gyökeresen kiirtani nem tudja, arra kell törekedni, hogy a privilégiumok káros hatását azoknak minél tágabb körre való kiterjesztésével ellensulyozza.

Visszatérve az eddig előadottakhoz, minthogy a proletariátusra nézve a nagyipar fejlődése existentiális előfeltétel, mint-

hogy a kapitalisztikus nagyipar van azon történeti szerepre hivatva, hogy az emberiséget egy magasabb gazdasági szervezetbe átvezesse, ennélfogva *proletariátusnak akkor is érdekében állana a nagyipar fejlődését előmozdítani, ha ezen fejlődés addig, míg az új társadalmi rendszer kialakulna, reá nézve előnyös nem volna.* Hogy azonban az ipar fejlődése még a jelenlegi gazdasági szervezetben, különösen Magyarországban, nem káros a proletariátusra nézve, azt fogom most megkisérelni kimutatni.

3. *Agrárállam vagy iparállam?*

Itt azon kérdésre kell felelnünk, megmaradjon e Magyarország jelenlegi agrár állapotában, vagy áttérjen az ipari fejlődés utjára, s biztosithat-e ezen átalakulás a magyar munkásságnak magasabb szellemi és anyagi szinvonalat, mint a jelenlegi állapot további fennmaradása?

a) *A munkásság szellemi szinvonala.*

Általában véve mindenekelőtt konstatálnunk kell azon kétségtelen tényt, hogy azon államokban, a hol ipar van, ott kultura is van, s az ipar *fejlődése párhuzamos a kultura fejlődésével.* Garami ezzel szemben azt veti ellen, hogy nem az ipar fejleszti a kulturát, hanem a kultura az ipart, szóval a kultura a prius és az ipar a posterius. Nem akarok most ezen rangelsőbbség vitájába belemenni, mert az teljesen hiábavaló fáradság volna azon ténynyel szemben, hogy kultura és ipar válhatatlan összefüggésben van egymással. Garami az ellenkezőnek bizonyitására két példára hivatkozik, idézi először Sziléziát, hol szerinte óriási gyáripar van, mig a lakosság körében végtelen nyomor uralkodik, mire nézve a legklasszikusabb tanuság Hauptmann Gerhardtnak *Takácsok* cimü drámája.

Ezen példa azonban téves, mert a *Takácsok* cselekménye a mult század 40-es éveiben játszik és a háziipar pusztulását tárgyazza, melyet az angol textil behozatal növekedése hozott ezen válságos helyzetbe, holott a kapitalizmus fejlődésének egyik jótékony hatása épen abban áll, hogy a háziipart nyomoruságos existenciáival együtt felszivja magába. Második példának idézi Garami Svédországot, mely tulnyomóan agrár ország, mégis az analfabeták aránya elenyésző. Első sorban is Svédország nem par excellence agrárállam, mert a lakosságnak csak 54%-a foglalkozik őstermeléssel, de ezen példa különben sem bizonyit álláspontunk ellen. Azt csak akkor lehetne meg-

dönteni, ha Garami kimutatta volna, hogy létezik egy oly állam, melyben az ipar magas fokon áll, de a kultura alacsony. Ilyen állam azonban nincsen, sőt az ó- és középkorban is a kultura mindenütt az iparhoz és kereskedelemhez kapcsolódott. Korunkban is azt látjuk, hogy azon államok, melyek iparban vezetnek, mint Anglia, Németország, Belgium stb. a kultura terén is a legelsők, az észak-amerikai Unióban az iparos Kelet képviseli a műveltséget az agrár Nyugattal szemben, Olaszországban az északi iparos vidékek műveltek, míg a földművelő dél szörnyű tudatlanságban sinlődik, sőt Oroszországban egyáltalán csak az ipari centrumokban találni kulturát. A nagyipar megteremti az emberi agglomerációk modern tipusát a nagyvárosokat, melyek bármily árnyoldalokat mutatnak fel a kriminálitás és tömegnyomor szempontjából, a kulturális fejlődésnek gyupontjai. Erre legjobb bizonyíték *hazánk*, a *hol egyedül a nagyobb ipari városokban találkozunk kulturális intézményekkel* s a modern kivánalmaknak félig-meddig megfelelő iskolákkal. Már maga azon tény, hogy az embereknek nagy tömege állandóan együtt lakik, egymás kölcsönös behatása alatt áll, továbbá a városokban előforduló gazdasági és társadalmi események gyors váltakozása élesíti az értelmet és itélőképességet, növeli a tapasztalatot, melyek a műveltség megszerzésének nélkülözhetlen előfeltételei. Vegyünk csak egy egyszerű példát az életből. Egy mezőgazdasági munkás vagy cseléd nem tudván a falun munkát találni a nélkül, hogy valamely kulturális ösztön hajtaná, tisztán azért, hogy a betevő falatot megkeresse, Budapestre jön. Itt talál oly munkát, melyhez az izomerőn kivül semmi intelligencia nem szükséges, mondjuk pl. zsákot hord a Dunaparton, vagy cefrét kavar valamely szeszgyárban. S ha egy ily munkás most 3—4 évig Pesten marad, vajjon ki állíthatja, hogy ennek a munkásnak értelmisége, élettapasztalata, itélőképessége nem lesz hatványozott mértékben nagyobb, mint ha ugyanezen idő alatt falun maradt volna, a hol csak arról vehet tudomást, a mi a szomszéd faluban vagy tanyán történik. S vegyük hozzá még azon esetet, hogy megismerkedik a szervezett munkásokkal, s belevonatik a munkásmozgalmakba, a mire nézve mindenki előtt ismeretes, hogy a modern *proletármozgalomnak kulturális, nevelő hatása még sokkal nagyobb, mint gazdasági eredményei.* S ha egy ily munkás a városban marad s gyermekei ott nőnek fel, mennyivel magasabb lesz ezeknek szellemi szinvonala és főleg intelligenciája, még ha rendes iskoláztatásban nem része-

sülnek is, mintha a falun töltötték volna gyermekéveiket. Mindnyájan ismerünk falusi parasztokat mezőgazdasági cselédeket, kik 3—4 évig Amerikában ipari munkát végeztek s tudjuk, hogy a mily óriási különbség van előbbi és jelenlegi szellemi szinvonalok között s ezen különbséget, bár csekélyebb mérvben, akkor tapasztalhatjuk, ha nem Amerikában, hanem valamely közelfekvő vidéki nagyobb városban töltöttek néhány évet ipari munkában.

S hogy az ipari népesség hazánkban jelenleg is mennyive magasabb fokon áll műveltség tekintetében a mezőgazdasági lakosságnál, erre nézve statisztikai adatokkal is szolgálhatok. Más alap hiányában kénytelen vagyok az *irni-olvasni tudás* arányát kriterium gyanánt venni és pedig az 1900. évi népszámlálás, továbbá a Kristóffy által közzétett választójogi javaslat indokolásához csatolt statisztikai tabellák alapján. Így a 24 éven felüli magyar honos polgári férfi népességből az őstermelési foglalkozásokhoz tartozott 69·7% s ezek az irni-olvasni tudóknak csak 62% át tették ki, az ipar, kereskedelem és forgalom körébe 20·9%, de ezek az irni-olvasni tudóknak 27·5%-át képezték.

De a mi a legfontosabb adat az ipari munkások a 24 éven felüli lakosság 4·8%-át tették ki, az irni-olvasni tudók számának pedig 6·6%-át, addig a mezőgazdasági munkások és cselédek a 24 éven felüli lakosság 32·5%-át tették ki, az irni-olvasni tudók aránya pedig csak 26·4% volt.

Nincs oly vármegye, vagy város, melyben az ipari foglalkozásokhoz tartozók körében az irni és olvasui tudó arány az összlakossághoz viszonyított arányt meg nem haladná, ellenben a mezőgazdasági lakosságnak irni és olvasni tudó arányszáma mindig alacsonyabb, mint az összlakossághoz való aráuya. Így pl. Árvamegyében az ipari munkások a 24 éven felüli lakosságnak 1·5%-át, az irni és olvasni tudóknak 2%-át tették ki, míg a mezőgazdasági munkások és cselédek az összlakosságnak 12·6%-át, az irni és olvasni tudóknak csak 10·8%-át, Beregben az ipari munkások arányszáma 1·9%, irni-olvasni tudóké 3·2%, mezőgazdasági munkások és cselédek arányszáma 32%, irni-olvasni tudóké 25·9%. Látnivaló tehát, hogy az ipar, s első sorban *az ipari munkásság még a legagrárabb környezetben*, a legmostohább viszonyok között is *kulturális elemet képvisel.* S ha az 1900. évi népszámlálás adatait vesszük vizsgálat alá, úgy látjuk, hogy az irni-olvasni tudás aránya azon vármegyékben és városokban magas, hol az ipari elem aránya is magas. Így pl. Varasd

vármegyében, hol a lakosság 93%-a őstermelő, irni-olvasni csak 34%, illetve a 6 éven felüli lakosságból 41% tudott. Kis-Küküllőben őstermelő 86%, 6 éven felül irni-olvasni tudott 38%, Szilágyban őstermelő 83%, irni-olvasni tudott 6 éven felül 32%. Ellenben Zólyomban iparos stb. 35%, 6 éven felül irni-olvasni tudott 71%, Borsod 29%, irni-olvasni tudott 71% stb. S hogy az iparos városok ezen tekintetben is elől állanak, az az előbbiek után szinte természetes. Épúgy kimutatható, hogy az irni-olvasni tudás terjedése azon vármegyékben halad legjobban, a hol az ipari elemek szaporodnak.

Az ellenvélemény hivei azt mondják, hogy addig, míg kultura nincs, ipar sincs; tehát első sorban a kultura terjesztésére kell törekedni. Azt azonban elfelejtik, hogy a kultura terjesztéséhez első sorban pénz, nagyon sok pénz szükséges. Hol vegye ezt a sok pénzt Magyarország, a hol épen az ipari fejlődés hiánya és lassusága miatt az állam alig hogy fentudja háztartásának egyensulyát tartani, a társadalom pedig a kiváltságosok egy szűk körének kivételével szegénységben él. Ellenkezőleg, ha majd az ipar fejlődése folytán a vagyonosodás terjedni fog, lehet arra számítani, hogy az állam és uralkodó osztályok többet fognak a műveltség terjesztésére fordítani, annál is inkább, mert a nagy iparnak érdekében van, hogy értelmisége fejlett legyen, míg a földbirtokosnak az uralkodó külterjes gazdálkodási rendszer mellett megfelelőbb, ha cselédeinek és munkásainak szinvonala és igénytelensége mennél közelebb áll a baroméhoz, melylyel együtt a földművelés munkáját végzik.

S érdekes dolog, hogy a kik a kultura elsőbbségét hangoztatják, mint Kautsky és Garami, épen a legorthodoxabb marxismus hivei, melynek alapelve, hogy a kultura csak a gazdasági szervezet Überbau-ja, s a felépítmény csak az alap átalakulásával változhatik meg. Azt állítani tehát, hogy a kultura teremti az ipart, nemcsak a tényeknek nem felel meg, hanem a marxismus szempontjából is inkonzekvencia.

Láthatjuk tehát, hogy a nagy ipar fejlődése egyértelmű a proletariátus szellemi nivójának emelkedésével. Kautsky is elismeri, hogy a kultura nem emelkedhetik úgy a mezőgazdaság körében, mint az ipari központokban.

2. *A munkásság anyagi helyzete.*

De nemcsak kulturális, hanem *anyagi szempontból is kedvező a munkásságra nézve a kapitalisztikus ipar térfoglalása.* Ezen a téren szintén egy dogmatikus előitélettel kell megküzdenünk, a mit arra lehet visszavezetni, hogy Marx már a kommunisztikus manifesztumban, de később még élesebben a Kapitalban felállította azon tételt, hogy az ipar fejlődésével párhuzamosan halad a munkás nyomorának emelkedése, a mit köznyelven Verelendungstheorienak neveznek. Ezt azonban az élet megcáfolta, s e tannak fentartás nélküli képviselői is oda módosítják, hogy anyagi helyzete emelkedett ugyan a munkásnak, de az uralkodó osztálynak még nagyobb mértékben, továbbá a munkásöntudathoz és műveltséghez jutva nagyobb mértékben érzi kizsákmányolását és függőségét mint azelőtt, s ezért, ha anyagi helyzete emelkedett is, *szociális* nyomora elviselhetetlenebbé vált. Ezen okoskodásra méltán mondja Bernstein, hogy az: Hinweginterpretation der Theorie.

Az ellenkező állítást a bizonyítékok egész tömege igazolja, s ezek közül csak egy-kettőt említek. Giffen szerint az angol munkás reális bére 1870—1800 között körülbelől 40%-al, pénzbeli bére 25%-al emelkedett, s Sauerbeck adatai szerint most 100 shillingért annyit vásárolhat, mint 1880-ban 140 shillingért. Mennél nagyobb fokon áll a kapitalisztikus ipar, annál magasabb a munkabér. Az átlagos heti munkabér Londonban 42 sh., Berlinben 24 sh., New-Yorkban 75 sh. (Láng Lajos adatai.) Sombart kimutatja, hogy az Unio védővámjai mennyire biztosították az ipar és munkásság óriási haladását, az Unio munkásainak standard of lifejee 2—3-szor olyan nagy mint a kontinensen. Nincsen oly modern ipari állam, a hol az ipari munkabérek akár relative, akár abszolute, akár az élelmiszerek árához viszonyított arányban visszamentek volna. Azonkívül fontos tanuságokat nyujtanak azon statisztikai tabellák, melyek a fontosabb élelmiszerekre nézve a lakosság fejenkinti fogyasztását mutatják ki, hol mindig az ipari államok számai a legmagasabbak. S végül nem kell figyelem elől téveszteni azon fontos jelenséget, melyre szintén Sombart figyelmeztet, t. i. hogy a kapitalizmus felülkerekedése előmozdítja *a munkásvédelmi törvényhozást*, mert ez rendkívül alkalmas eszköz a nagyiparnak a kis üzemek felszívására. Azonkívül *minden ipari államban kivétel nélkül magasabb az ipari mint a mezőgazdasági munkabér.*

Hazánk viszonyaira nézve eddig nem leltem anyagot annak kimutatására, hogy az ipari munkabérek az elmult évtizedek folyamán mennyire emelkedtek. Felolvasásom céljaira azonban teljesen elegendő alapot nyújt, ha az ipari és mezőgazdasági munkabérek jelenlegi nagyságát összehasonlítjuk. Igy a földmivelési miniszterium jelentései szerint 1903-ban a gazdasági munkabér országos átlaga ellátás nélkül férfiaknál 113 fillért, nőknél pedig 93 fillért tesz ki, s a legmagasabb átlag a Tisza jobb partján 151 fillér. Csak a városokban találkozunk magasabb mezőgazdasági munkabérekkel, mi már az ipari verseny hatása. A kereskedelmi miniszterium jelentése (1900) szerint az ipari férfimunkások 82%-nak heti átlagos bérjövedelme nagyobb volt, 10 koronánál, tehát az ipari munkásság 82%-e 520 koronánál nagyobb jövedelemmel, 30% pedig 1000 koronánál nagyobb jövedelemmel bír, sőt a női munkásoknak is 30%-a 550 koronán felül keres évente. A miniszterium az ipari munkások átlagos évi keresetét 700 koronára becsüli. Pap Dávid ezen adatok alapján a mezőgazdasági munkások évi átlagos keresetét 378 koronára, az ipari munkásokét napszámosokat beleértve 600 koronára, azok nélkül 900 koronára teszi. Brázovay adatai szerint a mezőgazdasági munkások évi keresete 392 korona. S mig az ipari munkabérek emelkedő irányzatot követnek, addig Dániel Arnold megállapítja, hogy a mezei napszámosok 50—60 koronával keresnek évente kevesebbet, mint azelőtt.

Láthatjuk tehát, hogy *úgy hazánkban, mint külföldön az ipari munkásság helyzete minden tekintetben kedvezőbb, mint a mezőgazdasági munkásságé.* Ezen tényből kiindulva kell mérlegelni azt, mily hatást fog az önálló vámterület a mezőgazdaságra gyakorolni.

Kautsky az Agrarfrage-ban határozottan odanyilatkozik, hogy nem a mezőgazdaságtól, hanem az ipartól függ az állam össznépességének jóléte. A kapitalisztikus állam feláldozhatja a mezőgazdaságot a nélkül, hogy a nép jóléte csorbát szenvedne, mint pl. Anglia, ellenben a megfordított sorrend tönkreteheti a népességet. Ott hol a lakosság természetes szaporodása a munkaalkalmak növelését követeli, ott ez másképen nem történhetik, mint az ipar fejlesztése által, mert a földmívelés bármily fokra jut is, ujabb munkaalkalmakat nyujtani nem képes, mert a mezőgazdaság produktivitásának emelkedése épen a mezőgazdasági népesség csökkenésével van kapcsolatban. Azonkívül

említhetek még a teljesség szempontjából két általánosan ismert érvet, hogy a mezőgazdasági foglalkozások időhöz vannak kötve, mig az ipari munka állandó, s az is kimutatott tény, hogy a gépek terjedése sokkal inkább szorítja ki a mezőgazdaságban a munkásokat mint az iparban, sőt az agráriusok a mezei munkásmozgalmak letörése céljából épen most tervezik a gépek nagyobb arányu alkalmazását az aratási munkálatok körében.

A mi az önálló vámterületnek a mezőgazdasági proletariátusra gyakorlandó hatását illeti, ezt a következőkben foglalhatom össza: *A városokba való tódulás, a mezőgazdasági munkásság indusztriálizációja még nagyobb mérveket fog ölteni, mint eddig, más oldalról csökkenni s később egészen meg fog szünni a tengerentuli kivándorlás* — a minek főoka a munkaalkalmak hiányában rejlik — éppenúgy, mint Németországban megszünt az óriási méretü amerikai kivándorlás az ipar fölvirágzásával. De a mezőgazdaságra nézve is fontos az ipar fejlődése, mert ezáltal a hazai fogyasztás emelkedni fog s a nyerstermények a belföldön nyernek feldolgozást, mely két körülmény annál is jelentősebb, mert a magyar mezőgazdaság a világpiacon ezentul a tengerentuli termelés még fokozottabb versenyével lesz kénytelen megküzdeni.

De nemcsak a munkásságra lesz ezen átalakulás kedvező hatással, hanem a kisbirtokosok *családtagjaira* nézve is, kik most ipari munka hiányában kénytelenek a családi gazdaságban fárasztó, folytonos és terméketlen munkát végezni s kiknek keresete, élelmezése époly silány, kizsákmányolásuk pedig talán még nagyobb, mint a munkásoké. Míg tehát a mezőgazdasági munkásság nagy része iparivá lesz s ezáltal kulturális és gazdasági nivója emelkedni fog, addig a munkakinálat az őstermelés körében megcsökkenvén, az ott megmaradt munkások kedvezőbb feltételek mellett fognak munkát kapni, munkabérök emelkedni, ellenben függőségük csökkenni fog s helyzetök mindinkább hasonlóvá lesz az ipari munkásokéval. S hogy ezen hasonlóságnak elérése mily kivánatos, azt legjobban igazolja a magyarországi szociáldemokrata párt programmjának 16. pontja, mely követeli a mezőgazdasági munkásoknak egyenjogositását az ipari munkásokéval. Ezen programmpont más irányban is fontos bizonyítékot képez. Ha az ipar fejlődése tényleg nem érdeke a munkásnak, ha áll az, a mit Marx mond a Kapitalban, hogy az ipar haladása párhuzamosan halad a munkás nyomorának emelkedésével, akkor minek követelni azt, hogy a mezőgazdasági munkás is ugyanezen sorsban része-

süljön? A való élet és tapasztalat azonban ezen tételt már százszorosan megcáfolta s ezt jól tudja a szociáldemokrata párt is — s ezért kivánja a különböző nemü munkások egyenlősítését.

A szociáldemokráciának legnagyobb nehézségei és problemái az agrárkérdésben, főleg a kisbirtok megnyerésében rejlenek s nem mindaddig, mig ezen probléma megoldva nincs, a proletariátusnak legfőbb érdeke, hogy minden oly fejlődési folyamatot támogasson, mely a mezőgazdaságban is a termelés szocializálását, a koncentrációt és akkumulációt idézi elő és gyorsítja. Erre nézve pedig legfontosabb eszköz az ipar fejlesztése és ezzel kapcsolatban a mezőgazdasági üzem indusztrializálása!

Megállapitott tény továbbá, hogy *ott, a hol a nagyipar hiányzik vagy gyenge, ott az agrárviszonyok a legsúlyosabbak*, a mire nézve a legtalálóbb példa hazánk és Spanyolország. E tényt az ellenkező oldalról bizonyítja Németország, Franciaország és az Északamerikai Unio mezőgazdaságának helyzete. Végül a teljesség szempontjából le kell számolni azon ellenvetéssel is, mely Marx Reservarmeejának fogalmára támaszkodva, azért fél az ipar fejlődésétől, mert a kapitalizmus növeli a bérek lenyomhatása végett a munkanélküliek seregét. Ezen ellenvetés azonban Magyarországra nézve teljesen tárgytalan, mert az már igazán a lehetetlenséggel határos, hogy a munkanélküliség nagyobb lehessen, mint most a nagybirtok korlátlan uralma és a közös vámterület korszakában. Farkas Gejza utal arra, hogy ezen Reservarmee-k az aratás idejére államilag szervezett munkástartalékokban már léteznek s ehhez hozzátehetjük az 1900. évi foglalkozási statisztika azon adatát, hogy a mezőgazdaság körében mellékesen 617,000 ember foglalkozott iparral, a mi szintén igen erős kapitalista vonás. Képzelhető-e ennél nagyobb Reservarmee, hiszen köztudomásu, hogy az ipart csak mellékesen űzők képezik a legveszélyesebb Schmutzconcurrenzet az ipari munkásságra.

c) *A munkásmozgalom.*

Nem kevésbbé jelentős befolyást fog gyakorolni az önálló vámterület a munkásmozgalom fejlesztésére is. Modern értelemben vett munkásmozgalomról csak ott lehet szó, a hol a nagyipar kifejlődik, s a hol a proletárnagyüzemü fejlődés (Sombart) a gazdasági életben uralkodik. Már előzetesen idéztem Marx azon kijelentését, hogy a mily mértékben fejlődik a burzsoázia, oly mértékben fejlődik a proletariátus is, melyre létezésének

első pillanatától kezdve életföltétel a tőkéssel való harc. Marx az ipari burzsoázia fejlődését azért is tartja fontosnak a munkásmozgalom szempontjából, mert a burzsoázia a feudális nagybirtok elleni harcában mindent lerombolni igyekszik, a mi eddig szent volt, s a tekintély elvét megdönti az egész vonalon. S a vagyontalan osztályok látják épen a burzsoázia harcából, hogy semmi sem változhatlan, semmi sem szent, saját helyzetöknek is tudtára, s azon elhatározásra jutnak, hogy mindent elkövessenek sorsuk megjavitására. S azért látjuk, hogy az összes nyugoti államokban, a munkásmozgalom kifejlődöttsége nyomon jár az ipar haladásával, *a mely államokban az ipar legerősebb, ott legfejlettebb a munkásmozgalom is, és legnagyobb a proletariátus gazdasági és politikai befolyása:* Németország, Franciaország, Anglia, Belgium, északamerikai Unió stb. ellenben nem tudunk egy államot sem megnevezni, a hol az agrárszociálizmus politikai tényező lenne, vagy az állam sorsára irányító befolyást gyakorolna. Olaszországban is a szociálisztikus mozgalom legfőbb erejét az iparos Eszakból meriti, hol a mezőgazdasági proletariátus is szervezve van, bár a Dél nyomora leirhatatlan. S még Ausztráliában is, hol a munkásság befolyása sok tekintetben rendkivül nagy, olvassuk a Soc. Monatshefte 1906 februári számában, hogy ez csak az iparra nézve áll, mig a mezőgazdaság és állattenyésztésben alkalmazott munkások meglehetősen szervezetlenek s ezért ki vannak szolgáltatva a munkaadók önkényének.

Ha a munkásmozgalom genezisét vizsgáljuk, akkor azt fogjuk látni, hogy fejlődésének kezdete azon időpontra esik, *midőn az ipar a vámok védelme alatt döntő harcát megkezdte a nagybirtokkal.* Így összeesik a chartista-mozgalom, az első modern szervezett proletár-mozgalom az angol burzsoázia uralomra jutásával a nagybirtok felett. Mennél inkább halad az ipar a vámok védelme alatt, annál jobban megerősödik a munkásmozgalom. Ebben a tekintetben jobb példát Oroszországnál keresve sem lehet találni, melyre nézve Rosa Luxemburg is elismeri, hogy a védvám revolucionáló hatással volt reá. Oroszországra nézve már szinte közhelylyé vált azon állítás, hogy ott az iparnak az ú. n. természetes előföltételei teljesen hiányoznak, s a kormány csakis mesterséges uton, a protekciónizmus és védvám legerőltetettebb eszközeivel tudott ipart teremteni, a minek árát az ipari cikkek drágasága folytán az orosz nép adja meg. S ha most az orosz forradalom eseményeire visszatekintünk, *kinek lelkét nem hozza izgalomba azon dicsőséges-*

szerep, melyet az orosz ipari proletariátus ezen forradalomban játszott? S ki vonná azt kétségbe, hogy ha az orosz állam ezekkel az állítólag mesterséges eszközökkel és védvámokkal nem teremt mindenáron nagyipart, s ha ez a városokba nem tömöríti a vele szükségszerüleg járó proletariátust, előállhatott volna azon eset, hogy az ipari proletariátus egymagában majdnem kivivta azon dicső feladatot, hogy 120 millió oroszt szabadítson fel a cárizmus zsarnoksága alól s az orosz forradalmi mozgalom még most is nihilista merényletekre, s a földesurak kastélyait felgyujtó parasztfelkelésekre szorítkoznék. Épen úgy nem kételkedem benne, hogy az önálló vámterülettel fejlődő proletariátusra fog hárulni egykor azon feladat, hogy hazánkban a nagybirtokuralmát gyökerében tegye tönkre.

Addig, míg Magyarország agrárállam marad, addig nem lehet arról szó, hogy a munkásság döntő befolyásra jusson az állam sorsának irányzásában. A munkásmozgalom sikerét a szervezkedés sikere dönti el, a szervezkedés pedig falun, hol az emberek nincsenek egymásra utalva, s hol az érintkezés és gyakori összejövetel is a nagy távolságok, a rossz időjárás akadályai folytán nagy nehézségbe ütközik, ritkán tud oly eredményt felmutatni, mint az ipari fókusokban, a nagy, középsőt a kis városokban is. A mezőgazdasági munkás, ki életszükségleteinek, élelmezésének egy jelentékeny részéről maga gondoskodik, soha sem érzi annyira a szervezkedés, összetartás szükségét, mint az ipari munkás, ki szükségleteinek kielégítésénél másokra kénytelen támaszkodni. Azonkivül a városok kulturális hatásuknál, az érintkezés könnyüségénél és gyakoriságánál fogva revolucionáló hatással vannak, a városi munkás, kinek látóköre tágul, felismeri érdekeit, könnyebben száll szembe a tőkével, mert tudja, hogy sokan vannak közelében olyanok, kiknek segélyére számíthat. Azonkivül a mezőgazdasági foglalkozás a természeti erők befolyása folytán konzervativvá, a tekintély elvének tisztelőjévé teszi a munkást, ellenben az ipari munkás, mint maga az ipari fejlődés forradalmi, le akarja dönteni a meglevő korlátokat s nem hajlandó elnyomottságát magasabb égi hatalmak megváltozhatatlan rendelkezéseinek tulajdonítani. Ezen körülmények magyarázzák meg, hogy míg az ipari munkásmozgalom a hatalom minden nyomásával dacolni tud, addig a mezei munkásmozgalmak tulnyomó részét a fegyveres erő beavatkozása fojtotta el, így pl. láttuk, hogy 1897. évi földműves szociálizmust a nagybirtok Darányi útján teljesen

el tudta nyomni, míg a szociáldemokrata pártnak az elkobzások, pénz és szabadságvesztés büntetések légiója sem ártott, valamint hogy a német kivételes törvények is csak előmozdították a munkásmozgalmat. Az ipari üzemnek a nagyobb községekben való koncentrációja folytán az ipari munkásoknak mindig egy nagyobb tömege áll szemben a munkaadókkal, úgy hogy ezek nem igen mernek velök szemben kényszereszközöket alkalmazni, a mit kíméletlenül megtesznek a falusi munkásokkal szemben. Igy látjuk, hogy pl. nálunk, bár az ipari munkások is teméntelen megszorításnak vannak alávetve, mégis a sztrájk nem büntetendő, sőt bizonyos fokig elismerést is nyert pl. az állami munkásközvetítő hivatal azon határozatában, hogy sztrájk esetén nem közvetít, míg a mezőgazdaságban nemcsak a sztrájk, hanem az egyes munkás szerződésszegése is brutális büntetéssel van sujtva, s ezért érthető a szociáldemokrata párt programmjának már idézett 16. pontja, mely szerint a földműves munkások helyzete az ipari munkásokéval egyenlősítendő. S hogy az agrárszociálista mozgalom újabban nagyobb erőre kap, ennek két oka van: 1. hogy annak szervezését az ipari proletariátus képviselője, a szociáldemokrata párt vette kezébe; 2. azon konfliktus, mely az uralkodó osztályok és a végrehajtó hatalom között fenforgott, mikor is ez utóbbi, hogy az uralkodó osztályokat megfélemlítse, reájok nyomást gyakoroljon, jóváhagyta az országos földműves munkásszövetség alapszabályait, s jóakaratú passzivitással nézte a szervezkedés országos munkáját és az aratósztrájk előkészítését.

Bár az ipari sztrájkok körében is sok brutális beavatkozásra láttunk példát, de oly rendszabályokkal, minőkkel az állam a mezőgazdasági munkásokkal szemben 1897-ben élt, nem igen találkoztunk s a külföldi államokban sem alkalmaznak az ipari sztrájkolók ellen, bármily nagy számban vannak is, fegyveres erőt, kivéve zavargások eseteit. Így 1905-ben a Ruhrvidéki sztrájkba, bár ebben körülbelül $1/4$ millió munkás volt érdekelve, sem a katonaság, sem a rendőrség nem avatkozott bele. Próbáltak volna csak az aratók Hátsó-Pommerániában sztrájkolni, mozgósították volna ellenök az egész német hadsereget!

Az 1903. évi pártprogramm 3. pontja szerint az osztályharcz eszközei: a nép minden rétegének felvilágosítása, a szocziálista eszmék szüntelen terjesztése, a munkásosztály erőteljes politikai és gazdasági küzdelme és szervezése. A fen-

tebbiekből nyilvánvaló, hogy mindezen eszközök teljes sikerrel csak az ipari munka körében alkalmazhatók, *s az osztályharcz előbbrevitelének és az osztályellentétek kiélesítésének is legjobb útja az iparfejlesztés, melyet teljes mértékben csak az önálló vámterület valósíthat meg.* A vámsorompók felállítása esetén az áttelepülő osztrák gyárakkal nagyszámú osztrák munkásság is be fog vándorolni, a magyar munkásmozgalomnak pedig csak előnyére fog válni, ha oly harczosokkal szaporodik meg, kiknek színvonala magasabb és osztálytudata fejlettebb.

4. Védővám vagy szabadkereskedelem?

Most áttérek a védővámok kérdésére, mely értekezésem szempontjából különös fontossággal bir. Eddig ugyanis a tőlünk Ausztriába s az onnan hozzánk irányuló forgalom vámmentes a mi megszünnék az önálló vámterület létesítésével. Úgy szokás volt, tehát a dolgot odaállítani, pártolhat e a proletariátus oly változást, mely a szabadforgalom állapotát a védővámokkal cseréli fel?

Alig van kérdés, melynél az előítéletek és téves felfogások oly tömegével kellene megküzdenünk, mint épen ez. Hogy az ily kérdésekben való elfogultság mennyire képes elhomályosítani még a legegyszerűbb tények szemléletét is, arra Kautsky nyujtja a legkiválóbb példát, s épen azért idevonatkozó érveivel fejtegetéseink során részletesen fogunk foglalkozni.

Az ő befolyása irányítja a magyar szociáldemokrata párt egy jelentékeny részének az önálló vámterület tekintetében elfoglalt álláspontját, Garami s a vele egy nézeten levők hangsulyozzák, hogy egy szociáldemokrata pártnak más álláspontja nem is lehet, mint a szabadkereskedelem s csak néhány profitemelésre éhes kapitalistának tesz az szolgálatot, a ki az önálló vámterületet és a vele járó vámokat pártolja. Nyilvánvaló, hogy a szociálizmusnak, mint a nemzetközi szolidaritás hirdetőjének hitvallása nem lehet más, mint az összes nemzetek közötti *kölcsönös és korlátlan forgalmi szabadság.* Azonban a szociáldemokrata pártok által követelt ezen teljes forgalmi szabadság és a szabadkereskedelem között (t. i. oly értelemben véve a freetrade-ot, a mint azt az uralkodó osztályok felfogják és megvalósítják) át nem hidalható különbségek vannak. *A szabadkereskedelem ugyanis legkevésbbé sem jelenti a forgalom teljes szabadságát*, s közte és a védvámos rendszer között, — ha

Angliától eltekintünk — nem minőségi, hanem csupán mennyiségi különbség van, a szabadkereskedelem vámjai rendszerint alacsonyabbak, mint azon államoké, melyek védvámos politikát üznek, sőt ez sem áll minden esetben. Hogy a szabadkereskedelem mily magas vámokat képes megtürni, arra példát szolgáltat a III. Napoleon és Anglia között 1860 ban kötött szerződés, melyet mint freetrade legszebb diadalát szokás emlegetni. Ezen szerződés bár a prohibitiv rendszerrel szemben haladást jelentett, mégis igen magas 25—30% értékvámokat biztosított Franciaországnak. Sok, állítólag védvámos tarifa nem tartalmaz ennél magasabb tételeket! így pl. jelenleg is Oroszországot és az Egyesült-Államokat kivéve az összes védvámos államok vámbevételei alul maradnak a megvámolt árúk értékének 20%-án. De nincs oly állam, még Anglia sem, mely területén a külföldi versenynek teljesen egyenlő feltételeket biztosítana. Mindenütt találunk differenciális díjszabásokat, a hazai iparnak a törvényhozás és hatóságok által való támogatását (Angliában a Made in Germany, és a nemzeti hajózás előnyben részesítése), s minden kormány még a legszabadelvübb szerződésben is, vagy ennek dacára fenntartja magának a kivételes intézkedések és retorziók jogát és szükség esetén él is velök. Kautsky is említ egy jellemző példát, így Németországban nincsen ugyan szénvám, de a szénszindikátus oly vasuti dijszabási kedvezményeket élvez, melyek jobban óvják őt a külföldi versenytől, mint egy védvám. Különben is a szociáldemokrata párt szempontjából nyilvánvaló, hogy a proletariátusra — addig, míg a jelenlegi társadalmi rendszer fennáll — a vámok eltörlésének nem lehet tulságos előnye, mert a kapitalistáknak mindig módjukban fog állhatni, a forgalom teljes szabadságát a saját érdekükben meghamisítani.

A szabadforgalom és szabadkereskedelem közötti különbséget legjobban mutatja *Magyarország és Ausztria* példája. A mi kölcsönös forgalmunk állítólag a szabadkereskedelem elvén alapul, az állatbevitel pl. teljesen szabad Ausztriába, de eltekintve a bécsi városi tanács szokásos okvetetlenkedéseitől, az osztrák kormány járvány ürügye alatt bármikor elzárhatja a határt; szabad pl. a gabonakereskedés is az egész monarchia területén, mégis gabonánk a legutóbbi ideig csak vám mellett juthatott be Tirolba, teljesen szabad pl. az ipari forgalom is, de azért úgy a magyar, mint főleg az osztrák kormány az állami szükségletek fedezésénél tervszerüleg kizárják a másik

állam iparosait, s ezen példákat a végtelenségig lehetne szaporitani. Ez minden egyéb, csak szabadforgalom nem, s nem hiszem, hogy ily állapot fenntartásáért a szabadkereskedelem őszinte hivei rajonghatnának.

Nagy tévedés és elfogultság állítani, mintha a szabadkereskedelmi irány a szocziáldemokrácia szükségszerü álláspontja lenne, mint azt Kautsky hirdeti. Egyáltalában nagyon helytelen dolog a szabadkereskedelmi és védvámrendszert mint célokat feltüntetni, melyek felé a gazdasági fejlődés szükségszerüleg irányul. Ezen irányzatok nem okai a gazdasági szervezet megváltozásának, hanem *csak ideológiai összefoglalásai oly gazdasági rendszabályoknak, melyeket az uralkodó osztályok egy bizonyos időpontban érdekeik megvédésére szükségesnek és helyesnek találnak.* Némely államban a burzsoázia vagy nagybirtok érdekeire nézve adott időben kedvezőbb, ha a külföldi nyersanyagok vagy iparcikkek háborítlanul jöhetnek be, az uralkodó osztályok ilyenkor ledöntik a vámsorompókat és szabaddá teszik a forgalmat. Más esetben exisztenciájukat csak a külföldi verseny kizárásával tarthatják fenn, korlátozni fogják azt tehát minden módon. Az ily alkalommal foganatosított rendszabályok azután az uralkodó osztály tudósai és közgazdái által rendszerbe foglaltatnak, s a rendszer *magasabb ideológiai* alapokra helyeztetik, természetesen nem azt fogják mondani, hogy ezeket a nagybirtok vagy burzsoázsia profitérdekei kivánják, hanem szépen hangzó frázisokat rántanak elő, s a szabadkereskedelem lesz a »*nemzetközi szolidaritás*«, a védvám pedig a »*nemzeti munka védelmének*« rendszere. Természetesen szabadkereskedelem a benne levő varázshatásu szabadságszónál fogva jobban hangzik mint a védvám, ideológiai alapja is szélesebb, mert az egész *emberiséget* öleli fel, mig a védvám csak egy *nemzet* szűkebb körére terjed ki, s ezért érthető, hogy a nemzetköziséget hirdető szociálisták közül oly sokan voltak hivei a freetrade nak. A marxizmus a polgári nemzetgazdaságtan főleg az angol liberális irány emlőin nőtt fel, alapelveinek jelentékeny részét így a freetrade iránti előszeretetet attól kölcsönözte, s Marx követői, első sorban Kautsky még most is mereven ragaszkodnak ezen ideológiákhoz, dacára annak, hogy ezeket a polgári nemzetgazdaságtan maga is már rég elejtette és a gazdasági élet fejlődése számtalan esetben megcáfolta.

Époly tévesek azon kifejezésmódok, hogy akkor, vagy ekkor »a védvámrendszer diadalmaskodott a szabadkereskedelem felett«, vagy hogy »1846-ban Angliában a freetrade jutott

uralomra, s Németországban 1879-ben pedig a védvámrendszer«. *Nem a vámpolitikai rendszerek váltják fel egymást az uralomban, hanem az uralkodó osztály különböző csoportjai*, melyek aztán a vámpolitikai rendszabályokat saját érdekeiknek megfelelően formálják át. Így 1846-ban Angliában nem a freetrade győzedelmeskedett, hanem az ipari burzsoázia, mely a nyerstermények és élelmiszerek olcsósága érdekében megszüntette a nagybirtok által védett gabonavámokat. 1879-ben pedig Németország vezetését a nagybirtok és junkerek ragadták magokhoz, s csökkent járadékuk emelésére behozták az agrárvámokat.

A szabadkereskedelem épen oly akadálya lehet a nemzetközi szolidaritásnak, mint a védvám. Erre nézve idézhetjük Marxnak egy kijelentését. Marx és Engels tisztán látták, hogy az angol freetrade irányzat az angol ipari burzsoázia világuralmát akarta biztosítani. Ezért Marx 1848-ban kimondta, hogy a szabadkereskedelmi irány az egyik nemzet leigázása a másik (Anglia) által, épen úgy, mint a hogy a védvám egyik osztálynak a másik által s azok, kik nem akarják az utóbbit meglátni, nem veszik az előbbi kizsákmányolást sem észre. Azonkivül 1849-ben a szabadkereskedelemről tartott beszédében óvott attól, nehogy valakinek imponáljon ezen szó »szabadság«, mert ez csak a tőkés szabadságát jelenti a munkás kizsákmányolására. Ugyancsak ő a Kapitalban kijelenti, hogy a védvámrendszer lehet ideiglenes (temporäre) szükségszerüség is a nemzetközi versenyharcban. S hogy a freetrade tulzásai dacára mégis mellette foglalt állást, ez katasztrófa elméletének befolyására vezethető vissza, mert szerinte a szabadkereskedelem a korlátlan verseny elvének könyörtelen alkalmazása által rendkivül élesíti a proletariátus és burzsoázia közötti ellentéteket. S hogy Engels mennyire nem idegenkedett a védvámos rendszabályoktól, azt az ő sokat emlegetett és megtámadott anektodája a glasgowi freetrader kereskedőről és az amerikai expreszvonatról bizonyítja.

Ha lapozgatunk a munkásmozgalmak történetében, úgy találjuk, hogy a német agrárvámok korszakától (1879, de különösen 1892 óta) eltekintve, a szociáldemokrata pártok épenséggel nem rajongtak tulságosan a szabadkereskedelemért. Igen tanulságos és jellemző, hogy *az angol freetrade mozgalommal szemben a munkásság eleinte a legellenségesebb álláspontot foglalta el*, s azt a polgári osztályok egy ujabb svindlijének jelentette ki, s az Anti corn law-league gyüléseit mindig a chartista munkások robbantották szét. Ezen *ellenszenvet* épen úgy a

polgári közgazdaságtan ideológiáin alapuló előítélet okozta, mint Kautskyék mostani *szimpatiáját*, mert akkor még uralkodott a vasbértörvény kérlelhetlenségébe vetett hit, s a munkások azt hitték, hogy a burzsoàzia a gabonavámok eltörlésével és az élelmiszerek olcsóbbá tételével csak a munkabéreket akarja lenyomni. Hosszu idő telt el, míg az angol proletariatus megbarátkozott a szabadkereskedelmi iránynyal.

A német munkásság nem vett részt a német freetrader mozgalmakban, s nem helyezkedett ezen tekintetben elvi álláspontra.

Az 1875. évi gothai kongresszus kijelentette, hogy a védvám és szabadkereskedelem a polgári osztályok harca, mely a szociáldemokrata pártot hidegen hagyja, s melyet minden esetben a gyakorlati szempontok szerint kell eldönteni. Sőt ugyanezen gyülés még tovább ment, s az ujonnan kötött szerződések ellen nyilatkozott, mert nem védik meg eléggé az ipart.

A birodalmi gyülésben a szociálista képviselők — így Liebknecht is — az 1867—1882 közötti időben gyakran szólaltak fel az ipari védővámok érdekében. Sőt újabb időben is a stuttgarti kongresszuson Bebel idézte Engels 1888. évi szavait, hogy minden országban lehet olyan időszak, mikor a védővámokra szükség van és Kautsky maga pedig oly értelmű határozati javaslatot terjesztett elő, hogy a német ipar megerősödvén, már nincs szüksége nevelő vámokra s ezzel implicite beismeri, hogy addig szükség volt reájok.

S hogy ezen kérdéseket mennyire nem lehet pusztán elvi szempontokból megoldani, azt legjobban lehet egy példával illusztrálni. A szociáldemokrata pártnak egyik alapkövetelménye, minden monopoljellegű üzemnek államositása. De azért épen a szocziálisták voltak azok, kik 1887-ben a leghevesebben állást foglaltak a német birodalmi kormány szeszegyedárusági tervei ellen, mert nem akarták a junkerek és a militarizmus szolgálatában álló kormánynak ujabb hatalmi és pénzügyi eszközöket kezébe szolgáltatni. S hogy a proletariátusnak mennyire nincs érdekében az uralkodó osztály által hirdetett szabad kereskedelmi elvekért lelkesedni, azt bizonyítja az is, hogy a magyar nagybirtok és gentry mely befelé a legteljesebb gazdasági elnyomást valósította meg, terményeinek exportja érdekében sokáig a szabadkereskedelmi frázisokat hangoztatta. Kautsky maga említi, hogy a mult század 60-as éveiben a freetrade irányzat mozgató elemei az ostelbai junkerek és a magyar

mágnások voltak. S ha még ezekhez hozzávesszük, hogy Browring az angol anti-cornlaw-league által Németországba kiküldött ügynök a mecklenburgi nemességről jelentette haza megbizóinak, hogy leglelkesebb hive a freetrade-nak, úgy láthatjuk, *mint találkoztak a szabadkereskedelem táborában azok, a kik a munkásság törekvéseinek mindenkor legexponáltabb ellenségei voltak.*

Kautsky szerint a védvámrendszer ellentétben a szabadkereskedelemmel előmozdítja: a kereskedelmi háborúkat, a gyarmatrendszert, a piac monopolizálását kapitalista egyesülések által, a munkás elnyomását erőszakos eszközök által és a politikai korrupciót. Ez a rövidlátás a freetrade javára már szinte határos a szándékos ferdítéssel. Nem azt akarjuk mondani, hogy védvámos államokban ezen jelenségekkel nem találkozunk, *de ezek nem a védvám, hanem a kapitalisztikus gazdasági szervezet folyományai*, melynek a védvámrendszer épúgy csak eszköze, mint a kereskedelmi háborúk, vagy a gyarmatosítási törekvések, s ezen hátrányok mindaddig előfordulnak, mig a kapitalizmus fennáll, kövessen bár az szabadkereskedelmi, vagy védvámos politikát. A kereskedelmi háborúkra később még kitérek, a mi pedig a gyarmatrendszert illeti, épen Anglia a freetrade büszkesége jár ebben elől, s 1846 óta gyarmatait óriásilag megszaporította, s számtalan oly gyarmati háborút viselt, melyek a humanitás szempontjából a legsúlyosabb kifogások alá eshetnek, a mire példa az 1857-ki indiai felkelés elfojtása, a zuluföld meghódítása, a bur háború stb. Az is nagyfokú ferdítés azt állítani, hogy a kartell a védvám gyermeke, s attól elválaszthatatlan, hiszen teljesen elég bármilyen a kartellekről is könyvet elolvasni s láthatjuk, mily előrehaladott a kartellek szervezkedése Angliában. Mi most Magyarországban állítólag a szabadkereskedelem áldásait élvezzük, de azért a fogyasztók a legfontosabb cikkek tekintetében ki vannak a kartelleknek szolgáltatva, sőt a magyar ipari vállalatok csak úgy tarthatják fenn magokat, ha csatlakoznak az osztrák kartellekhez.

További állítás, hogy a védvámrendszer elválaszthatatlan a munkások kizsákmányolásától. Erre viszont teljes joggal kérdezhetjük, hogy *vajjon azon államokban, a hol a szabadkereskedelem uralkodott*, s azon időben, midőn ez történt, *kisebb volt-e a munkásosztálynak a kapitalizmus által történt kizsákmányolása*, türhetőbb volt-e a kapitalisták uralma? Hiszen a

freetrade mozgalom angol kezdeményezői a laissez faire alapján álltak, s ebből kiindulva a leghevesebben ellenezték a törvényhozásnak munkásvédelmi beavatkozásait. Az sem áll, hogy az angol munkásvédelem a freetrade-el kezdődik, mert az már 1802-ben vette kezdetét, természetesen nagyobb jelentőségre jutott a nagyipar felülkerekedésével, mert ez később a munkásvédelmet használta fel a kisüzemek felszivására. Viszont azonban Németországban a munkásvédelmi irány 1880-ban, tehát azon időponttól kezdődik, midőn a védvámrendszer teljes diadalra jutott. S ha a védvámrendszer a munkások korlátlan kizsákmányolását jelentené, akkor Franciaországban és az Északamerikai Unióban, melyek a múlt évszázad eleje óta (néhány rövid korszaktól eltekintve) következetesen ragaszkodnak a védvámrendszerhez, munkásvédelemről szó sem lehetne, pedig ezen államok e tekintetben is magas fokon állanak. Ezekről Kautsky természetesen hallgat, ellenben az angol munkások relative magasabb jólétét egészen a freetrade számlájára irja. Persze, mikor meg arról van szó, hogy a tarthatatlan Verelendungstheoriet Bernsteinnal szemben megvédelmezze, akkor az angol munkások anyagi és »szociális« nyomora is ép oly nagy mint a többi védvámos országokban. *Különben is a munkásvédelem nem függ össze a szabadkereskedelemmel és a végvámrendszerrel, hanem az uralkodó osztályok belső küzdelmeinek eredménye*, a mit a harmadik részben fogok bővebben kifejteni, s ott fogok reámutatni arra, mi okozza a munkásvédelmi törvények keletkezésének időbeli összeesését a vámpolitikai irányzatok változásaival. S végül a mi Kautsky azon állítását illeti, hogy a korrupció a védvám gyermeke, csak azt kérdezhetjük, vajjon volt-e nagyobb korrupció valaha, mint III. Napoleon freetrader korszakában?

A külföldi államok közül egyedül Anglia követ állandóan szabadkereskedelmi politikát, s ezért a szociálista freetraderek mindig Angliában tett fényes tapasztalatokra hivatkoznak.

Ezekre az angol példákra való hivatkozás meglehetősen kényes kérdés a szocziáldemokrata irodalomban. Így Marx összes kritikusai azt hibáztatják leginkább rendszerében, hogy túlságosan az angol ipari viszonyok befolyása alatt állott. Másrészt Bersteinnak leghevesebb támadói állandóan azt vetik szemére: Er sieht Alles durch die englische Brille, viszont Bernstein meg czáfolóit szokta azzal sarokba szorítani, hogy ez vagy az az érvök csak az angol viszonyokra állhat meg.

Hogy Anglia oly sokáig ragaszkodik a tőle kezdeményezett kereskedelmi irány elveihez, ennek oka más államokkal szemben való kulturális és gazdasági fejlettségében keresendő, mely tekintetekben a többi államok még most is nehezen tudják megközelíteni.

Ezt a fensőbbséget pedig Anglia akkor szerezte meg, midőn a gyáripar a vámok által megerősödve képes volt úgy belső ellenségeit legyőzni, mint külföldi versenytársait túlszárnyalni. Sőt az angol freetrader burzsoáziáról köztudomásu dolog, hogy azért hirdette oly folytonosan és akarta minden országra a szabadkereskedelem elvét mindenképen reátukmálni, mert ez a legalkalmasabb eszköz volt az import teréül szolgáló államok ipari fejlődésének megakadályozására és az angol szupremácia biztosítására. Az angol nagyipar előtt — mint azt Marx és Engels is kifejtették — azon ideál lebegett, legyen Anglia a világ műhelye s a többi államok szállítsanak neki olcsó áron nyersanyagokat és élelmiszereket. Ezért érvényesítette mindenütt befolyását a védvám ellen, melynek saját nagyságát köszönhette. Friedrich List mondja: közönséges okossági szabály, hogy mihelyt valaki a tetőpontot eléri, eldobja a létrát, melyen odajutott, nehogy mások is jöhessenek utána. S mihelyt a németek és amerikaiak szupremáciáját veszélyeztetni kezdik, megszületik Angliában is a védvámos irányzat s a Made in Germany nem egyéb, mint a szabadkereskedelem elvének áttörése. S másrészt láttuk, hogy Németországban a 70-es évek körül azon iparágak váltak freetraderré, melyeknek magas fejlettségök folytán már nem kellett a külföldi versenytől tartaniok.

A többi európai államok, melyeknek viszonyaihoz a mieink mégis közelebb állanak, következetesen védvámos politikát követnek s úgy Németországnak, mint Franciaországnak, Ausztriának ipara a védvám hatása alatt óriási méretekben fejlődött, sőt még a kis Romániáé is, nem is szólva az északamerikai Unióról, melynek ipara a folytonos védelem folytán csodás arányokat ért el. S hogy az ipar ezen fejlődése mennyire nem vált a munkásoknak kárára, azt már fentebb kimutattam. Ebből megérthető, hogy ezen országok munkásai eddig miért nem foglaltak határozottan állást a védővámok ellen, ha programmjaikban hangoztatták is a kölcsönös forgalmi szabadság elvét és éltek a szokásos fentartásokkal, sőt köztudomásu dolog, hogy az északamerikai Unio

munkásai, valamint az ausztráliai munkáspárt ezideig határozottan védővámosok voltak.

A fentebbiekből nyilvánvaló, hogy *a vámpolitika kérdéseiben nem lehet minden időre érvényes általános elveket felállítani*, hanem a munkásságnak ezen kérdésekben elfoglalandó álláspontját mindig azon meggondolásnak kell irányítani, *mily vámpolitikai rendszabályok* — legyen az a szép csengésü szabadkereskedelem, vagy a siváron hangzó védvám — *legelőnyösebbek adott esetben a proletariátus érdekeire* — mint azt Schippel precise kifejti. Midőn tehát az önálló vámterületről van szó, akkor első sorban Magyarországnak speciális viszonyaiból és a nemzetközi versenyben elfoglalt helyzetéből kell kiindulni s annál kevésbbé engedheti meg magának oly szegény és fejletlen állam, minő Magyarország, hogy az uralkodó gazdasági irányzatoktól egyoldalulag eltérjen. Nem követhetünk mi egymagunkban szabad kereskedelmi politikát, *nem lehetünk mi egymagunkban a szabadforgalom idealistái*, midőn az egész világ az elzárkózás alapján áll. A szabadkereskedelmet hirdetői magasztalták azért, mert létesíti a nemzetközi munkamegosztást, mely szerint minden nemzet azon termelési ággal foglalkozhatik, mely viszonyainak legjobban megfelel, oly okoskodás, mely csakis az angol ipari kapitalizmus érdekeit tartotta szem előtt. Ezt azonban a gazdasági fejlődés megcáfolta s Kautsky maga mutatja ki, hogy mindinkább megszünik az ipari és agrárállamokra való oszlás, ma már minden nemzet akar ipart és kereskedelmet. Nem veszítette el még most sem jelentőségét Bismarcknak azon mondása, hogy idegen népeket nem lehet azzal megnyerni, ha feláldozzuk neki anyagi érdekeiket. Ha mi most az elzárkózás korszakában szabadkereskedelmi politikát követnénk, ezzel csak azt érnők el, hogy *fejletlen iparunkat, a munkásságot, gazdasági jövőnket odadobnók a magasabb fokon álló külföldi ipar versenyének és kizsákmányolásának.*

Ezen utóbbi tétel igazsága teljes mértékben áll az Ausztriával fenforgó vámterületi közösségre. De különben is, ha Magyarországra nézve tényleg hasznosabb és kivánatosabb lenne a vámkülfölddel szemben szabadkereskedelmet folytatni, ezt azért sem tehetné, mert ez — a közös vámterület fennállásának ideje alatt — *nem tőlünk függ.* Mi nem lehetünk védvámellenesek, mikor az osztrák nagyipar és nagybirtok, melyeknek befolyása döntő ezen kérdésekben, nem akarnak a védvámoktól

megválni. Fentebb már kimutattam, kogy a közös vámterületen minden van, csak szabadforgalom nem és az is nyilvánvaló mindenki előtt, hogy a közös vámterület ép oly kevéssé jelenti a szabadkereskedelmet, sőt a védvámos rendszernek mindenha egyik legerősebb vára volt s Ausztria úgy szerepel a vámpolitika annalesein, mint a védvám legmerevebb hive. *Valóban inkonzekvencia egyszerre a védvámok ellenségeinek és a közös vámterület hivének vallani magát, mikor a kettő egy és ugyanaz.* Garaminak az önálló vámterület azért nem kell, mert szerinte a magyar ipar fejletlenségénél fogva mindig nagyobb mérvü elzárkózásra fog törekedni, míg Ausztria fejlettebb iparánál fogva már nélkülözheti a vámvédelmet. Honnan várja tehát Garami a vámok eltörlését? Attól az osztrák nagyipartól, mely hagyta Ausztriát a Zollvereinból kiszoritani, a német Bundból kidobatni, csak azért, mert nem akart magas ipari vámjaiból engedni, hogy a versenyt kizárva, a magyar fogyasztási piacot gyarmati függőségben tarthassa? Attól az osztrák ipartól, mely noha minden új vámtarifa újabb vámemeléseket tartalmazott, a leghevesebben ostromolta tovább is a kormányt magasabb tételekért, mert máskülönben tönkremegy? Attól az osztrák ipartól, mely abban az időben is, midőn még a németeknél magasabb fokon állt, sem volt neki elég a védelem, attól várja, hogy most fog engedni, midőn a német ipar már messze tulszárnyalta?

Látnivaló tehát, hogy a *közös vámterület fennállása alatt is teljesen ki van zárva a vámkülfölddel való szabadkereskedelem.* Maradna tehát az Ausztriával való forgalom. Ehhez is lehetne ragaszkodni, ha valaki ki tudná mutatni, hogy a közös vámterület előnyös Magyarországra nézve, hogy az ipar fejlődését nem gátolta meg, vagy ha az ipar nem is fejlődhetett, ezért kárpótlást nyujtott a többi foglalkozási ágak felvirágzása, a *lakosságnak, főleg a szegényebb osztályok vagyonosságának emelkedése.* Ezt azonban még senki ki nem mutatta, a közös vámterületnek sem agrárius, sem szociálista hivei. Természetesen azok, a kik a magyar állam és mezőgazdaság fejlődésének kriteriumát abban látják, hogy a nagybirtok egyre jobban gyarapodik és tért hódit, azok meg vannak a közös vámterület üdvös hatásáról győződve. Mi ellenben tudjuk, hogy az ú. n. biztosított osztrák piac dacára a kisbirtokos parasztság eladósodott és visszafejlődött, a szegényebb osztályok vagyoni emelkedését a kivándorlók másfélszázezerhez közeledő száma cáfolja meg,

mely számok oly hangosan ordítanak, hogy azt semmiféle agrárius dicshimnusz nem zengheti túl. Látjuk továbbá azt, hogy az ipar nem tud fejlődni, látjuk azt, hogy a *közös vámterület megakadályozza a burzsoázia politikai hatalmának és a proletariátus befolyásának növekedését, ellenben biztosította a nagybirtok és gentry korlátlan politikai és gazdasági uralmát és a munkásosztály teljes elnyomását.*

A védvámrendszer elleni averziót nagyban elősegítették azon kinövések és visszaélések, melyekkel járni szokott, t. i. a kiviteli prémiumok, adóvisszatérítések és bonifikációk, melyekre nézve tényleg helyes azon állítás, hogy néhány exportra törekvő kapitalistának zsebeit tömik meg az adózók rovására. Ezen visszaéléseket azonban a szabadkereskedelem sem zárja ki — s teljes mértékben élvezhettük őket a közös vámterület mellett[1] — sőt éppen annak folytán, azon junktim következtében, mely a vámszövetség és a fogyasztási adórendszer között fennáll.

Époly önámítás azt hinni, *mintha a közös vámterület az ipari cikkek olcsóságát jelentené*, hiszen a magas vámok folytán az osztrák ipar a legtöbb cikk tekintetében verseny nélkül áll a magyar piacon s tetszése szerint diktálja az árakat. Kautsky kimutatja, hogy Ausztriában (a mi alatt természetesen a közös vámterület értendő) mennyire megdrágítja a külföldi árakhoz viszonyítva a fogyasztást a védvám és kartellirozás. Igy tehát elesünk a szabadkereskedelem azon sokat magasztalt előnyétől is, melyet az olcsó vásárlás nyujt s *a közös vámterület eredménye az, hogy az osztrák nagyipar gazdagodik a mi rovásunkra.* Erre azt lehetne mondani, hogy a proletariátusra nézve közönyös lehet, vajjon a profit osztrák, vagy magyar kapitalisták zsebébe vándorol-e?

Hogy ez mennyire nem közönyös, kitünik Pap Dávid számításából, mely szerint 1902-ben az Ausztriából Magyarországba importált ipari áruk értékéből 221 millió korona fizettetett ki az osztrák munkásoknak. Hol tartana nálunk a proletariátus fejlődése, ha ezen összegnek csak a fele jutna évente a magyar munkások kezébe! Sőt még akkor is, ha ebből a munkásoknak direkte hasznuk nem volna, kivánatos lenne, ha a profit a magyar iparnak jutna, mert előmozdítaná egy tőkeerős burzsoázia fejlődését, mely körülmény fontosságát szintén

[1] Igy látjuk, hogy most (1906. máj.) úgy Ausztriában, mint Magyarországban az agrárius körök egyforma buzgalommal követelik az árpakivitelnek behozatali jegyek adásával való támogatását, a mi nem más, mint a kiviteli prémium egy rejtett alakja.

felolvasásom harmadik részében fogom méltatni. S kapcsolatban az előző fejezetekben elmondottakkal, idézhetjük Schippel azon fejtegetéseit, hogy *ha valamely országban a termelőerők kapitalisztikus kifejlesztése csak védvám által lehetséges, úgy a munkásoknak ezen irányzatot kell pártolniok, még ha momentán nem is kedvező reájok nézve, mert csak így lehetséges egy tökéletesebb gazdasági szervezet előkészítése.* Ebben látja Kautsky is a régi védvámrendszer történeti jelentőségét és jogosultságát. Ezen fejtegetésekhez még hozzáfűzhetjük Marxxal szemben azon megjegyzésünket, hogy a freetrade konzervativ rendszabály, mely egy elért fejlődési színvonalat akar fenntartani, mig a védvám radikális eszköz, mely az ipari haladás, a termelőerők minél teljesebb kifejlesztésének szolgálatában áll.

De hogy az önálló vámterület a munkásra, mint a fogyasztóra is feltétlenül előnyösebb lesz, mint a jelenlegi állapot, az abból is következik, hogy *a munkásember legközönségesebb fogyasztási cikkeit nem drágitaná meg.* Magyarországban ugyanis még az önálló vámterület esetén is sokáig túlnyomó lesz a mezőgazdaság, s ha a fogyasztási képesség az ipar haladása folytán emelkedni is fog, még sokáig fogunk nyersterményeket exportálni, annál is inkább, mert a munkabérek emelkedése folytán a mezőgazdaságban is gyakoribb alkalmazást nyer majd a gép, mi a termelés produktivitását emelni fogja s ugyanezt fogja előmozdítani a mezőgazdasággal foglalkozók számának csökkenése is. Sőt ha hinnünk lehet, az agráriusok jajveszékelésének, az export, s így a gabona ára csökkenni is fog. Ennélfogva az agrár védvámok árdrágító hatásától egyelőre nem igen kell félni, mert nagyon messze van azon idő, mikor gabonafélékben importra szorulunk. Minthogy pedig a magyar munkásság kiadásainak 60—70%-jét a táplálkozási kiadások teszik, épen ezen tekintetben a változás nem lesz hátrányos, sőt esetleg olcsóbbodást fog előidézni.

Ha koncedáljuk is azt, hogy az önálló vámterületen is lesznek agrárvámok, ez sem jelenti, mintha a jelenleginél hátrányosabb állapotba jutnánk, hiszen a közös vámterületen az új szerződések és az autonom tarifa szerint már most is igen magas agrárvámok vannak. *Sőt a közös vámterület fennmaradásának egyedüli feltétele az agrárvámok minél nagyobb fokozása*, mert úgy a magyar, mint az osztrák nagybirtok, melyeknek politikai befolyása mindenható, csak ezen az alapon fognak továbbra beleegyezni a vámközösség fenntartásába.

Itt szem elől nem kell téveszteni, hogy a magyar szociálisták védvámellenes álláspontja a németek, különösen Kautsky befolyására vezethető vissza, mert mint említettük az amerikni és francia szociálisták nem igen exponálták magukat ezen kérdésekben. Sőt a német szociálisták sem voltak, mint láttuk, ily védvámellenesek a 60—70-es években, s csak azóta oly elkeseredett ellenségei, mióta Németországban a junkerek és a nagybirtok az állam kormányzatát magukhoz ragadva, befolyásukat az élelmicikkekre vetett vámok felemelésére használták ki, a mi nekik busás hasznot hozott, s a munkásosztályok élelmezését pedig rendkivüli módon megdrágította. Innen a német szociálisták elkeseredett agitációja a védvámrendszer ellen, melynek Kautsky által vázolt káros hatásait főleg az agrárvámok (a védvámrendszer alfája és omegája) idézik elő. Épen ő az, a ki szembeállítja a régi védvámrendszert a jelenlegivel az utóbbinak rovására, holott a régi első sorban abban különbözött a mostanitól, hogy az agrárvámok alárendelt szerepet játszottak benne. Az önálló vámterületre azonban az agrárvámok árdrágító hatásaiból vont következtetések nem állanak, mert mint előbb fejtegettük, mi még sokáig nem fogunk gabonaféléket importálni.

A kiadások 20—25%-jét a lakbér foglalja le, ebben pedig nagyon csekély fluktuációt idézhet elő, van-e önálló vámterület, vagy nincs. A hátralevő ipari tárgyakra a kiadások 20—25%-a esik, de több mint bizonyos, hogy ezeknek ára sem fog emelkedni az önálló vámterület felállításával. Először a mainál magasabb árakat, minőket az osztrák ipar most verseny nélkül diktál, nehéz elképzelni, mert kedvező helyzete folytán elment azon végső határig, melynél többet a fogyasztók, különösen a szegényebb osztályok nem tudnak fizetni. Az ipari vámok tekintetében a magyar szociáldemokrata pártban sokan Kautsky nyomán különbséget tettek a *tulajdonképeni védvámok és az u. n. nevelővámok* között, melyeknek célja, hogy a fejlődő iparnak a külföldi verseny ellen erősítést nyújtsanak s az utóbbiak jogosúltságát elismerték. Ezzel szemben a közös vámterület hivei figyelmeztettek arra, hogy a kettő között a határt nehéz megállapítani, s minthogy l'appetit vient en mangeant, minél jobban fog növekedni az ipar, annál inkább fog törekedni arra, hogy a nevelővámokat — eredeti rendeltetésöktől eltérőleg — magasra csavarja fel. Felesleges, hogy itt foglalkozzam azzal, mily különbség van elméletileg a nevelő- és védővámok között.

Mihelyt felismerjük, hogy a védvám és szabadkereskedelem nem oly gazdasági rendszerek, melyeket az uralkodó osztályok önmagáért kivánnak, hanem azok a tulsúlyban levő uralkodó osztály érdekében szükséges rendszabályok, akkor világossá válik előttünk, hogy *a vámok magasságát az uralkodóosztályok belső erőviszonyai döntik el.* A magas ipari vámok ellen pedig biztosítékot nyújt, hogy a nagybirtok uralma még az önálló vámterület létesítése esetén is egyelőre jó ideig biztosítva van, ez pedig a saját érdekében — mint az a külföldön történt, meg fogja akadályozni, nehogy az ipari vámok valahogyan az égbe nőjjenek.

Az ipar épen csak olyan vámokat fog tudni keresztülvinni, hogy a külföldi versenynyel szemben magának némi előnyt biztosítson, ellenben a védvámok azon hirhedt és magas fajairól, melyek a belföldön magasra csigázzák az árakat csak azért, hogy a külföldi versenyben olcsóbb áron vehessenek részt, még az ipar megerősödése esetén sem lehet néhány évtizedig számítani. S hogy az árak magasak nem lehetnek, az abból is következik, hogy az ipari cikkek túlnyomó része *nem elsőrendű szükségletek fedezésére szolgál*, már pedig szegény országban, hol a vagyontalan osztályok vásárlóképessége oly csekély mint nálunk; magas árakat azért sem lehet szabni, mert akkor egyszerüen nem veszik az illető árút. A vagyonosság emelkedésével pedig az árak emelkedése is elviselhetőbb lesz, s addigra a proletariátus is annyira megerősödik, hogy útját állhatja a túlzó védvámos törekvéseknek. Végül nem kell attól sem félni, hogy az exotikus cikkek, kávé, tea, fűszerek árai, melyek szintén fontosak a munkásosztály szempontjából, emelkedni fognak. Eddig tudvalevőleg a magyar kormány mindig emelni akarta ezen vámokat a közös *vámbevétel emelése végett*, *ellenben* az osztrák kormány mindig visszautasította a magyar kormány követeléseit, mert a déli államoktól másképen nem kaphatott volna alacsony ipari vámokat. Ezentúl viszont a mi iparosaink lesznek ezen szempontokból kifolyólag az exotikus tárgyakra vetett vámok emelésének ellenségei.

S hogy a vámemelés mennyire nem vonja okvetlenül magával a vámmal sújtott cikk árának emelkedését, az kitünik a következő példából is. Vámtarifánkban a kávé vámja 1878-ban métermázsánként 5 frtról 8 frtra emeltetett, ára ellenben 100 frtról 87-re szállt le, a petróleum vámja hektóliterenként 1 frtról 5-re emelkedett, ára pedig 16 frtról 8-ra szállt le. (Láng adatai.)

Természetesen ezzel szemben lehetne azt mondani, hogy vámemelés hiánya esetén az árak még olcsóbbak lettek volna, azonban mégis elvitázhatlan tény, hogy a vámemelés nem volt káros hatással a fogyasztásra, a mi onnan is megérthető, hogy az ár a legkülönbözőbb tényezők működésének rezultánsa, s így a vám hatása gyakran elmosódik. Másrészt épen a vámvédelem hatása folytán a belföldi termelés annyira kitágul, hogy árcsökkenést idéz elő, s ez magyarázza meg a fentebbi példában a petróleum árának csökkenését. Ugyanezt látjuk pl. a bornál, az olasz vámot tetemesen felemelték ugyan, de ezen vámemelés reményében a szőlőmívelés annyira megnövekedett, hogy a bor ára olcsóbb lett. Schippel is közli könyvében, Conrad tabelláit, melyekből kitünik, hogy a német agrárvámok emelése, sőt az ötmárkás vám sem tudta 1890-ig a nyerstermények áresését feltartóztatni.

Látjuk tehát, hogy az önálló vámterület a munkásra mint *fogyasztóra* nézve nem hátrányos. Láttuk előzőleg, hogy a munkásra mint a *termelés tényezőjére* pedig határozottan előnyös. S ha még ehhez hozzávesszük, hogy az átmenet első éveiben, mig az ipar kifejlődik, tehát a külföldi import még nagy lesz, a vámbevétel (mely jóval nagyobb lesz, mint a mennyi most a kvóta szerint ránk esik) később pedig a fogyasztási és kereseti adók emelkedése az állambevételt is fokozni fogja, láthatjuk, hogy a munkásnak, mint *adózó alanynak* helyzete sem fog hátrányos változást szenvedni.

Azt hiszem, eddigi fejtegetéseimből nyilvánvaló, hogy a védvámrendszernek nem elvi alapokon vagyok hive, sőt álláspontom épen az, miszerint ezen kérdéseket elvi szempontokból eldönteni nem lehet. Minthogy a speciális magyar viszonyok vizsgálatából kitünik, hogy *az önálló vámterület még vámok tekintetében is előnyösebb lesz a mai állapotnál,* illetőleg hátrányosabb semmi tekintetben nem lesz, egy okkal több, hogy annál inkább kivánjuk az önálló vámterületet, bár — horribile dictu, — a vámsorompókat Bodenbachtól Marcheggig fogja beljebb tolni!

5. *Nemzetközi szolidaritás.*

Hátra van még, hogy szembeszálljak azon felfogással, mintha az önálló vámterület a nemzetközi szolidaritás elveibe ütközném, mert a vámok mesterségesen tágítják a kapitalisztikus termelési és fogyasztási viszonyokból eredő érdekellentéteket a nemzetek között.

Kautsky szerint a kereskedelmi háboruk a védvámrendszer szükségszerü következményei, s mihelyt az átmenet a freetradera megtörtént, ezek megszünnnek, s helyöket a nemzeti háboruk foglalják el. Mikor Kautsky kifogy az érvekből, inkább koncedálja azt, hogy *»nemzeti«* háboruk is létezhetnek, holott a történelmi materializmus mindenkor egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy kimutassa miszerint a nemzeti jelszavak alatt vivott háboruk és forradalmak az uralkodóosztály gazdasági érdekeit előmozdító harcok voltak. Eltekintve attól, hogy egy tetszetősnek látszó érv érdekében elhagyja azon alapot, melyet épen ő szokott a legnagyobb makacssággal védeni, állítása a tényeknek sem felel meg. 1860 után a freetrade aranykorában, Anglia és III. Napoleon, a szabadkereskedelem apostolai együtt vezették a gyászos emlékezetü mexikói expediciót, s francia és angol katonákkal fosztotta ki Palikao gróf Pekinget. Ezeket a közönséges kapitalista rablóvállalatokat érté Kautsky nemzeti háboruk alatt? Vagy talán nemzeti háboru volt-e a freetrader Anglia részéről Egyiptom annexiója, Szudán és a Zuluföld meghódítása, a búrok leigázása, vagy nemzeti érdekből néz-e Oroszországgal Anglia már egy félszázad óta a Perzsaöbölnél és Heratnál farkasszemet?

Garami viszont Olaszországra hivatkozott, melyet a védvámrendszer Franciaországgal vámháborúba kevert, melynek folytán a két nemzet viszonya rendkivül megromlott s különösen Olaszország nagy károkot szenvedett. Ezen érvelés két tekintetben téves. Olaszország és Franciaország közötti ellenszenvet és vámháborút az idézte elő, hogy az utóbbi megszállotta Tuniszt és kiszorította onnan az olasz kapitalistákat, kik a veszteségért boszút akartak állani. Azonkivül téves érvelés, valamely rendkivüli esetből az átlagos viszonyokra vonni következtést. A 70-es évek óta minden állam védvámos, mégis alig néhány vámháború fordult elő, holott annak Garami szerint állandóan kellene dulni. S hogy védvám nélkül is megromolhat a nemzetek egymáshoz való viszonya, arra nézve legjobb bizonyíték a szabadkereskedő Anglia, hol a burzsoázia a legféktelenebbül gyülöli Németországot és izgatja háborúra ellene a kormányt és közvéleményt.

Az önálló vámterület felállítása nem rontaná meg a többi nemzetekhez való viszonyunkat, mert magasabb vámokkal, minőkkel most az osztrák nagyipar védekezik, nem igen fogunk az önálló vámterületen találkozni. Sőt lehet, hogy ezen vámok

alacsonyabbak lesznek s a külfölddel való forgalmunk is meg lesz könnyítve. Itt csak Ausztriáról, az osztrák munkásságról lehet szó s az a kérdés, nem fogja-e ezeket a vámterület különválasztása megkárosítani? Ezen kérdésre válaszom csak az lehet, hogy *a nemzetközi szolidaritás sohasem terjedhet odáig, hogy az egyik ország munkássága a másik jólétének érdekében a saját jövőjét, haladását feláldozza.* A proletármozgalom eddigi története tanítja, hogy mindig a munkásság azon rétege, mely már bizonyos relativ jólétben volt, hozott áldozatokat azért, hogy a többieket nyomoruságos helyzetéből felemelje, *de sohasem történt az, hogy valamely réteg még jobban lejebb sülyedt volna azért, csak hogy a többieknek meglevő jóléte fenntartassék, vagy fokoztassék.* S hogy különben e miatt a kérdés miatt nem kell magunknak fejfájást okozni, arra nézve legklasszikusabb tanuságokat az osztrák szociáldemokrata párt vezető férfiainak nyilatkozatai nyujtják. Ellenbogen azt mondja pl., hogy a közös vámterület fennmaradása Ausztriát ruinálja, sőt a német agráriusok szokott szólamaival él, midőn felkiált: Függetlenné kell tennünk a munkások bérét és foglalkoztatását a magyaroktól! Ne akarjunk tehát mi pápább lenni a pápánál s ha az osztrák szociálisták nem félnek az önálló vámterülettől, mi se féltsük őket tőle.

Minden ország munkásságának egyik fő törekvését és kötelességét képezi, hogy szellemi és gazdasági szinvonalát elemelje, s mert a munkásosztály felszabadítása csak akkor következhetik be, ha a proletariátus mindenütt elérte azon szinvonalat, hogy a gazdasági élet irányzását átvehesse. A míg ezen fokon alul van, állandó akadálya a szolidaritás kifejlődésének, mert mindig fennforog a veszély, hogy műveletlenségét és nyomorát kihasználva a reakció őket épen a munkásmozgalom letörésére használja fel, mire az orosz forradalom fekete bandái nyujtják a legfrissebb tanulságot, másrészt ugyanezen okoknál fogva rontják a munkabérfeltételeket, veszélyeztetik a már elért gazdasági eredményeket. Liebknecht a gothai kongresszuson 1875-ben a német munkásság érdekében követelte, hogy *védővámokat alkalmazzanak azon államok ellen, melyekben nincsenek munkásvédő törvények* — s éppen ezért a külföldi piacra olcsón dobhatják árúikat. Ezért látjuk, hogy Északamerikában a munkások védekeznek a kivándorlók olcsó versenye ellen, az angol munkások agitációt folytatnak a kuliknak Transwaalba való bevitele ellen, sőt az angol unionista párt azzal vélte a munkásokat

vámpolitikájának megnyerni, hogy a bevándorlás korlátozásáról vitt törvényt a parlamentben keresztül. Az ausztráliai munkáspárt programmjának első pontja, hogy Ausztrália a fehér munkások számára biztosittassék. Ezen programmpont a kinai és maláji munkások importálását akarja megakadályozni, kik képtelenül alacsony bérekért és rabszolgákhoz hasonló feltételek mellett vállaltak mindenféle munkát s veszélyeztetik azon sok tekintetben fényes eredményeket, melyeket az ausztráliai munkáspárt eddig elért. Ezen irányzat nem valami céhszerű önzésnek, nem a jobb helyzetben levők, az ugorkafára már felkapaszkodottak elzárkózási ösztönének kifolyása, hanem jogos és természetszerü védekezés a kapitalizmus mindenkori törekvéseivel szemben, midőn a munkásmozgalom eredményeit olcsó és műveletlen külföldi munkások behozatalával akarja letörni. A magyar munkás Amerikában minthogy életigényei és műveltségi foka a hazai viszonyokhoz mért, tehát alacsony, olcsó árért áll munkába s ezért ott gyülöletnek tárgya. Minthogy a magyar proletariátust a mostani agrárhátramaradottságból kiemelni, színvonalát fejleszteni csak ipar fejlesztésével és a mezőgazdaság indusztrializálásával lehet, ennek pedig más útja nincs, mint a gazdasági önállóság, azért *a magyar szervezett munkásságnak már a nemzetköziség elvéből is legfőbb feladata, minden rendelkezésére álló eszközt felhasználni az önálló vámterület kivívására.*

III. Önálló vámterület és az osztályok erőviszonyai.

Az önálló vámterület annak folytán, hogy a magyar ipart fel fogja virágoztatni, s módot nyújt egy tőkeerős burzsoázia kialakulására; hazánkban is meg fogja teremteni a *földbirtok* és a *mozgó tőke* közötti azon éles ellentétet, mely a nyugoti államok gazdasági és demokratikus fejlődésének egyik legfontosabb tényezője, s melyet én a proletariátus szempontjából sokkal jelentősebbnek tartok, mint az önálló vámterület azon hatásait, melyeket az előző fejezetben fejtegettem. Ezen ellentét jelentőségét már Marx felismerte, de Loriát illeti az érdem, hogy az idevonatkozó elméletet részletesen kifejtette, s a példák nagy tömegével illusztrálta.

Loria szerint a jövedelemnek, a járadéknak két főfaja: a földjáradék és tőkejáradék között állandó az ellentét, a mi az uralkodóosztály kettéoszlására vezet. Mig egyrészt a proletariátussal szemben közös érdekök a járadéknak emelése, addig azon törekvésök, hogy járadékukat a másik fél rovására is

fokozzák, elválasztja őket. Minthogy pedig a politikai hatalom alapját a jövedelem képezi, ezen ellentét indító oka és alapja a politikai küzdelmeknek. E két főosztályon belül tovább halad a megosztás és ebből kifolyólag az ellentétek küzdelme. És pedig első sorban kvalitative, t. i. a tőkejáradék vállalkozói nyereségre és tőkekamatra oszlik, azonkivül úgy a föld, mint a tőkejáradék kénytelen jövedelme egy részét az improduktiv tőkének és improduktiv munkának átengedni. Improduktiv tőke alatt Loria az üzérkedő kereskedelmet és a haute financeot érti, improduktiv munka képviselői alatt pedig egyrészről az értelmiségi foglalkozások bizonyos fajait főleg az ügyvédséget, tanárokat, másrészt a papságot, katonaságot és a hivatalnoki kart, kiknek feladata, hogy az osztályuralmat a jog, valiás, tudomány és fegyveres kényszer erejével fenntartsák. De a járadék nemcsak kvalitative, hanem kvantitative is megoszlik, a mi csak növeli a küzdelem bonyolódottságát, mert nemcsak a földbirtok és tőke, hanem a kis-, közép-, nagybirtok és tőke érdeke ellentétes egymással, s birtokosaik állandó küzdelmet folytatnak.

A civilizáció kezdetleges fokán, mig a tőkehalmozódás csekély, addig a földjáradék föltétlenül uralkodik a gazdasági és politikai életben. A tőke és lakosság szaporodása, a födbirtok eladósodása következtében azonban növekedni kezd a tőke befolyása is és megindul kettőjök közt a küzdelem, és pedig eleinte nagyon csekély méretekben. Mennél erősebb azonban a földjáradék uralma, annál elkeseredettebben küzd ellene a fejlődésnek induló tőke, s a küzdelemben szövetségeseket keres, s ezen célból a népszerü elvekkel kezd kacérkodni. Midőn azonban a tőkejáradék teljesen kifejlődik, s az egyensúly létrejön, a küzdelem állandósul közöttük és az egész politikai életet betölti. Minthogy egyik a másikat önállóan legyőzni nem tudja, mindkettő szövetségesekre szorul. Ezen szövetségesek eleinte (bár eltérő sorrendre is találunk), az uralkodó-osztály különböző rétegeiből kerülnek ki, a nagybirtok szövetkezik a kereskedelemmel, vagy improduktiv munkával, esetleg a kisiparral, a tőke pedig ugyanezekkel, vagy a kisbirtokosokkal. Minthogy azonban ezek nem szolgáltatnak kellő támogatást, s azonkivül a XIX. század folyamán a lakosság legnépesebb osztálya a mezőgazdasági és ipari proletariátus is politikai jelentőségre emelkedik, a föld és tőkejáradék arra vannak utalva, hogy élet és halálharcukban a nagy tömegek rokonszenvét, a proletariátus támogatását

keressék. Ez pedig vagy úgy történik meg, hogy a munkásosztálylyal tényleges szövetségre lépnek, a mi azonban ritkább eset, vagy pedig úgy, hogy oly törvényhozási politikát inaugurálnak, mely kedvező a proletariátusra és az uralkodó osztályok azon szélső rétegeire nézve, melyek gazdasági függőségöknél fogva a munkásosztályhoz állanak közelebb.

Loria a járadék kvantitativ és kvalitativ fajainak ezen harcában és annak következményeiben rendkívül fontos szociálpolitikai tényezőt lát, mely a gazdasági és demokratikus haladás főemeltyüje, s a hol ezen küzdelem hiányzik s a járadék egy faja korlátlanul uralkodik, ott hiányzik a törvényhozásból minden szociális elem. Ő elméletének igazolására a történeti bizonyítékok legióit állítja csatarendbe. Minthogy tanulmányommal ezen elmélet csak annyiban függ össze, a mennyiben azt a magyar viszonyokra óhajtom alkalmazni, megelégszem azzal, hogy néhány ismertebb példát idézzek, melyek frappáns voltuknál fogva a tantétel igazolására kiválóan alkalmasak.

Eltekintve az ó- és középkortól, a legújabb korból említhetem a már szinte közhelylyé vált angol példát, midőn a XIX. század első felében a nagybirtoknak a gyáriparral folytatott harcában mindkét fél a proletariátus szövetségét kereste, s e végből a nagybirtok kezdeményezte és erélyesen folytatta a gyári törvényhozást, viszont a gyáripar keresztülvitte az élelmiszereket megdrágító vámok, főleg a gabonavám eltörlését. A tory-párt ezen feladatához később is következetesen ragaszkodott, úgy hogy nem minden alap nélkül mondhatta egy tory államférfiú, hogy minden, a mi a XIX. században Angliában a munkásokért történt, a konzervativ-párt érdeme. Viszont Gladstone és a liberális párt az agrártörvények által a mezőgazdasági proletariátust és a kisbérlőket igyekezett a maga részére megnyerni. Napjainkban pedig Chamberlain vámpolitikai akciója nem tekinthető egyébnek, mint a nagybirtok és kereskedelem szövetségének, mely a kisgazdákat illetőleg a kisbérlőket az élelmiszereknek a vám folytán beálló áremelkedésével akarja megnyerni. Ezzel szemben a liberális párt a választásokon többségre csak a munkásosztály segélyével juthatván, ennek megfelelő politikát hirdetett, ragaszkodott a szabad kereskedés elvéhez s ellenezte az élelmiszerekre vetendő vámokat, a programmjában mélyreható szociális reformokat igért, melyeket a munkásosztály nagy befolyása következtében már eddig is jelentékeny mérvben beváltott.

Németországban is a rendszeres munkásvédő törvényhozás a mult század 80-as éveiben kezdődik, midőn a kormányra jutott centrum és konzervativ párt népszerütlenségét s az uralomból kivetett liberális párt dühös rohamait úgy vélte ellensúlyozni, hogy az ipari proletariátust a maga részére megnyerje vagy legalább is neutralizálja. És midőn 1890-ben Bismarck bukásával a liberálisok ismét hatalomra jutnak, a Caprivi kormány már folytatja a munkásvédő törvényhozást és a kivételes törvényeket megszünteti. A német pártok közül a nagybefolyású centrum az, mely mindig a szociálpolitikai iránynyal kacérkodik, a keresztény és Hirsch-Duncker-féle szakegyletek szavazatainak megnyerése végett, s 1899 ben a birodalmi gyülésben leszavazta a kormány munkásellenes javaslatait. Belgiumban is azóta datálódik a szociális törvényhozás, mióta a klerikális párt az addig mindenható liberális burzsoáziával szemben többségre jutott és azóta állandóan élet-halálküzdelem folyik közöttük az uralomért.

A fentebbiekkel kapcsolatban néhány megjegyzést kell tennünk a vámpolitikai irányzatok megváltozása és a munkásvédő törvényhozás közötti összefüggés tekintetében, melynek megvilágítását már előzőleg igértük. Hogy a vámpolitikai rendszerek változását rendszerint a munkásvédő törvényhozásban való haladás kiséri, ezen összefüggés azért mutatható ki, mert mindkét jelenségnek egy és ugyanazon oka van: *az uralkodó-osztályok erőviszonyaiban beállott változás.* Az uralkodó osztály egyik csoportja uralomra jut a másik felett. Első teendő: *kizsákmányolni a győzelmet gazdaságilag*, erre pedig legalkalmasabb eszköz a vámrendszernek a győztes fél érdekei szerint való megváltoztatása. Második teendő: *a kivivott győzelem biztosítása a háttérbe szorított osztály támadásai ellen*, a mire a legalkalmasabb eszköz az alsóbb osztályok, különösen a proletariátus megnyerése munkásvédő törvényhozás útján. A fenti magyarázat teszi megérthetővé azon ellentétes jelenséget, hogy mig 1846-ban Angliában a freetrade, addig Németországban 1879-ben épen ellenkezőleg, a védvámos irányzat járt karöltve a munkásvédelmi törvényhozás előrehaladásával.

Látnivaló tehát, hogy ott, midőn az uralkodó osztály különböző csoportjai az uralomért harcolnak, a küzdelemben a proletariátus gyakran játsza a *tertius gaudens* szerepét. Igaz ugyan, s ezt szintén lehetne számos példával igazolni, hogy az uralkodó-osztály csak azon határig folytatja ezen küz-

delmet, a mig a tulajdon vagy az osztályuralom maga nem forog veszélyben. Mihelyt ezen pontot elérték, a gyülölködő ellenfelek kibékülnek s közös erővel fordulnak a hatalomban és befolyásban megnövekedett proletariátus ellen. Egyet azonban nem szabad szem elől téveszteni. *Bizonyos reformokat*, ha már megtörténtek, *egyáltalán nem lehet többé visszaszivni*, más reformok által pedig a munkásosztály annyira megerősödik, hogy sikerrel ellenállhat az uralkodó-osztály egyesült reakciójának, s ha ezen reformok később vissza is vonatnak, már rendelkezik oly erővel és eszközökkel, melyekkel a visszaszivás káros hatásait ellensúlyozhatja.

A következőkben ki akarom mutatni, hogy *hazánkban épen az ipar és erős burzsoázia hiánya okozta azt, hogy törvényhozásunkból annyira hiányzik a szociális elem.* Reá akarok mutatni, hogy mihelyt az ipar bármily mértékben fejlődik, közötte és a földbirtok között az ellentét azonnal nyilvánul s bár embrionalis méretekben, mégis üdvös változásokat szül. Igyekezem bebizonyítani, hogy *az önálló vámterület az ipar és burzsoázia kifejlesztése által ezen ellentétet állandóvá és nálunk is a szociális haladás mozgató emeltyűjévé fogja tenni.**

Loria még a nagybirtok egyeduralmánál is veszélyesebbnek tartja az uralkodó-osztályok azon csoportosítását, midőn a *nagybirtok az improduktiv munkával*, (mely alatt Loria mint már említettem az üzérkedő kereskedelmet és főleg a haute et moyenne financeot érti), *lép alliancera* és monopolizálja a politikai hatalmat. Ő Olaszországnak siralmas helyzetét és 40 éven át folytatott antiszociális politikáját ezen szövetségnek tulajdonítja, s bizonyos irigységgel idézi Angliát, hol az erős ipari burzsoázia megakadályozta ezen alliancenak létrejöttét és garázdálkodását.

Ha hazánknak 1867 óta lefolyt életét szemügyre vesszük, úgy kétségtelenül látjuk, hogy a mult század utolsó éveig (1899), majdnem megszakítás nélkül ezen alliance: a *nagybirtok* (hozzávéve a *gentryt*) és *a haute finance szövetsége tartotta kezében az*

* Hogy Magyarországon az erős iparos-osztály és burzsoázia hiánya mily káros befolyást gyakorol a társadalmi és gazdasági fejlődésre, azt a legújabb időben többen konstatálták, igy főleg Jászi Oszkár a Huszadik Század márciusi számában. Hasonló megjegyzéseket találtam Láday Istvánnak a Jogtudományi Közlöny 1906. évfolyamában megjelent Törvény és biró cikkében, Diner-Dénes Józsefnek a Munka Szemléjében közzétett több rendbeli és Vágó Bélának ugyanott közölt cikkében.

ország bel- és gazdasági politikájának intézését, a mennyiben a militarizmus és a monarchia másik államában uralkodó gazdasági faktorok működését nem ellensúlyozták.

A kiegyezés után, a nagybirtok és a gentry azonnal magához ragadta az országgyülés vezetését. Minthogy azonban a gentry a földtehermentesítés folytán nyert összegeket már nagyrészben elköltötte, s adósságokba bonyolódott és a nagybirtok hasonló bajokkal küzdött, készséggel megragadták azon alkalmat, hogy politikai uralmukat pénzbelileg is kamatoztassák. A kereskedelmi és üzleti élet akkori állapota csak kedvezett ebbeli törekvéseiknek. Az enrichissez-vous, a törvényhozói állás üzleti célokra való kihasználásának áradata III. Napoleon Párisából kiindulva végigömlött egész Európán, hol ezen időben mindenütt a liberálisok uralkodtak, s a párisi mintaképhez méltó fejlődési fokot ért el Bécsben, s minthogy az osztrákok úgyis azt állítják, hogy mi minden kulturális benyomást tőlük nyerünk, csak természetes, hogy Magyarországon is irányadó lett ezen törekvés. Azonkivül a gazdasági és ipari tekintetben hátramaradt Magyarország az exploitálásra nagyon alkalmas talajnak látszott a külföldi pénzemberek részére. Megindul tehát a külföldi spekuláns tőke áradata, s a haute finance úgy véli célját legalkalmasabban elérni, hogy érdekkörébe vonja az uralkodó-osztály vezető elemeit, hogy a törvényhozást és az államot általok szolgálatába hajthassa. Egy új korszak virrad fel: a »*történeti nevek rendszerének*« korszaka. Minden vállalat, minden bank arra törekszik, hogy az arisztokrácia és gentry tagjait igazgatóságába és a vezetőállásokba megnyerje, s szolgálataikat a lehető legdúsabban dijazza. *A szövetség oly módon jön közöttük létre, hogy a birtokososztály korlátlanul rendelkezik a törvényhozás és közigazgatás felett, s ebbe beleszólást sem enged, viszont azonban az állam pénzügyi erejét ezen érdekcsoportoknak szolgálatába bocsátja*, kik azzal a saját céljaikra a legsúlyosabban visszaélnek. Ha végig tekintünk az első 1867—1875-ig terjedő korszak törvénytárán csak természetesnek kell találnunk, hogy egyetlen törvénynyel sem találkozunk, mely a munkás-osztály érdekében hozatott. Feltünőbb azonban, de a fentebbiekből az is megérthető, hogy oly törvényt sem találunk, mely az ipar, vagy polgári osztály fejlesztését célozta volna. Ezzel szemben telve vannak a törvénykönyvek folytonos vasútengedélyezésekkel, a vasútak pénzügyeinek rendezésére vonatkozó nagyszámú törvényekkel, melyeknél az üzérkedés óriási összegeket nyert, s a korrupció pedig való-

ságos orgiákat ült. Hiszen köztudomásu dolog, hogy Deák Ferenc valahányszor a képviselőházban vasuti törvényjavaslatokat tárgyaltak, kiment a folyosóra, s addig nem mutatkozott az ülésteremben, mig a javaslat le nem volt tárgyalva. Egymásután alakultak az óriási üzérkedő bankok, melyek a legszédelgőbb ipari vállalatokat alapították s később valamennyien gyászos véget értek: a Franco-Magyar, az Anglo-Magyar, az Országos Központi bank, az Alkuszbank, a Municipalis hitelintézet stb., melyek hálózatukat a vidékre is kiterjesztették, s a történeti nevek segélyével befészkelték magukat mindenhová és óriási károsodást okoztak a közvagyonban. Más oldalról viszont a nagybirtok és gentry tömi tele a törvénytárat a neki előnyös rendelkezésekkel, így állami szubvencióval és kiváltságos jogok juttatásával megalapítja a földhitelintézetet, hogy olcsó kölcsönökhöz juthasson, s az 1871. évi 53—55. törvénycikkek által gondoskodik arról, hogy az úrbéri rendezés hátralevő része az ő érdekében hajtassék végre.

1875 körül a szövetségesek között ellentétek merülnek fel. Az 1873-ki krach óriási rombolásokat okozott, a szédelgő vállalatok összeomlottak s egyideig megszünt a kereslet a történeti nevek után. Azonkivül itt is azon érdekes jelenség mutatkozott, melylyel Ausztriában, Oroszországban más vonatkozásban találkozunk. Nálunk a haute finance, Ausztriában a militarizmus, Oroszországban a bürokrácia volt azon szerepre hivatva, hogy az uralkodó-osztály hatalmát fenntartsa. Ezen feladat teljesítése közben azonban nélkülözhetetlenné lettek, s az uralkodó osztály nyakába ülve érdekeiket még annak rovására is keresztül akarták vinni. Így történt az Magyarországon is, hol a fenyegető államtönkkel szemben a pénzügyi körök, mivel az alsóbb osztályokat nagy szegénységük miatt még jobban megterhelni nem lehetett, az egyenes adók felemelését vitték keresztül, a mi persze az uralkodó birtokos-osztálynak nem tetszett. Hozzájárult még a kedvetlenséghez az 1868. év óta egymásra következő rossz termések s az, hogy a korrupció már oly botrányosan harapódzott el, hogy azzal a nagybirtok nyilvánosan nem akart közösséget vállalni s azért a közvélemény nyomása alatt keresztülvitte az 1875. évi összeférhetetlenségről szóló törvényt, mely a korrupciót legalább papiron szükebb korlátok közé szorította.

Az ilyen összeütközések később is ismétlődtek s következményük minden egyes esetben oly törvények voltak, melyek

ha nem is direkte a proletariátus javára szolgáltak, de a szegényebb osztályokat a nagytőke visszaéléseitől védelmezték, viszont ezen visszahatást rendszerint az idézte elő, hogy a haute finance pénzügyi okokból *a birtokos-osztály adóterhének nagyobbítását vitte keresztül.* Ezzel is igazolva van teljesen tantételünk, hogy *bármennyire is kizárja az uralkodó-osztály a hatalomból a vagyontalanokat, mihelyt kebelében ellentétek merülnek fel, ezek szükségképen oly intézkedésekhez vezetnek, melyek általános társadalmi érdekeket szolgálnak.*

1875-ben a balközép beolvadt a Deák-pártba, Tisza Kálmán vezetése alatt szabadelvüpárttá alakult át s 30 éven át uralta a politikai és üzleti életet. *Tisza történeti jelentősége abban állott, hogy azon rendszert, mely a politikai hatalmat a birtokos-osztály és a haute finance kezébe juttatta, állandóvá tette és minden változás ellen biztosította.* Az ő eszközei főleg a korrupció általánosítása és a választási visszaéléseknek a művészetig való fejlesztése voltak. A liberális párt, melyet ezen kapcsokkal szinte elválaszthatlanul magához fűzött kevés kivétellel a nagybirtok és gentry azon tagjaiból került ki, kik törvényhozói állásukat *„közgazdasági tevékenységre“*, mint azt Tisza István későbben elnevezte, használták fel. Ezeknek nagy részére a mandátum életkérdés, vagy legalább is meggazdagodási forrás lévén, Tiszához görcsösen ragaszkodtak s minden rendszerváltozást megakadályoztak. Másrészt Tisza a haute finance-al való szövetség utján a választásoknál kimeríthetlen pénzforrással rendelkezett s ezért megérthetjük, hogy a parlament többsége csakis azokból kerülhetett ki, a kiket Tisza meg akart választatni s viszont ezek a legodaadóbban szolgálták, mert Tisza támogatásukért korlátlan közgazdasági tevékenységet engedett nekik. *A nagybirtok és gentry, minthogy ezen tevékenységben szintén résztvett és belgazdasági kérdésekben törvényhozási befolyása érintetlen maradt, nagy többségében szintén támogatta hosszu ideig Tiszát.* Ezen körülmények magyarázzák meg, miért tartott Tisza kormányzata oly hosszu ideig. Ha az uralma alatt létrejött törvényeken végigtekintünk, ugyanazon képre találunk mint a Deák-párt korszakában, *egyrészt a birtokos osztály érdekeinek kiméletlen érvényesítése az egész vonalon*, melynek legékesebben szóló példája a famózus cselédtörvény; *másrészt a folytonos vasuti engedélyezések és vasuti adósságok rendezésére irányuló törvények, az állam nagymértékü igénybevétele a vállalkozásoknál*, végül *a folytonos deficit*, az államháztartás siralmas helyzete, mely az üzérkedő

vállalatoknak nagyon alkalmas alapul szolgált a zavarosban halászásra. Hozzájárult ezekhez, hogy a fogyasztási adózás tökéletlen módja következtében, az adómegváltás átalányozási rendszer és adóvisszatérítések körül a birtokos-osztály rendkivül megkárosította az államkincstárt. Jellemző tünet még, hogy a liberális uralom alatt a *hitbizományok* óriási mértékben elszaporodnak s ennek folyománya gyanánt megindul az amerikai kivándorlás.

Ebből látható, mily képmutatás az agrárius köröknek azon állítása, hogy gazdasági életünk minden bajait a liberális kormányok okozták, s hogy a liberális kormányzat teljesen elhanyagolta a kisgazdák és mezei munkások érdekeit. Ha valaki hibás ebben, úgy nem a liberális kormányok, hanem maga a nagybirtok, *mely a belgazdasági törvényhozásban ezen időben is korlátlanul uralkodott*, *s ha valamit akart volna tenni a kisbirtokos-osztály érdekében*, *ez csak tőle függött volna*. Azonban ez eszeágában sem volt, mert mint épen Loria fejti ki, a nagybirtok, míg a burzsoázia elleni harcában nincs a kisbirtokra utalva, azt mindenképen megkárosítani törekszik, törvényhozás és adóügyi igazgatás útján. Ennek igazolására jobb bizonyítékot keresve sem lehet találni, mint a községi törvény azon hirhedt rendelkezését, hogy az önálló pusztát képező földbirtokok állami adójuknak csak *fele* után fizetnek községi pótadót, s ezzel a községi terhek óriási részét, pedig a közigazgatási apparátust a legteljesebb mértékben vették igénybe, áthárították a kisbirtokosokra. Innen van az, hogy a legtöbb falusi községben oly magas a pótadó. Sőt a nagybirtok még tovább ment, s még oly birtokait is, melyek addig nem voltak önálló puszták, ilyenekké alakittatta át, hogy a községi adózás alól kibújjon.

Lassankint azonban a szövetséges társak között ellentét jött létre. A nagybirtok egy része a második kiegyezés óta, mely nem hozott neki vámvédelmet, ellenséges álláspontot foglalt el a kormánynyal szemben, s az elégedetlenkedők száma egyre növekedett. A szabadelvüpárt a választási rendszer következtében azon kellemes helyzetbe jutott, hogy nem kellett még azon osztályok érdekeiket sem szem előtt tartania, melyekből származott, s tisztán a saját privát érdekeinek szentelhette magát. *Tisza rendszere abban is specialitás volt, hogy még az uralkodó osztály akaratának nyilvánulását is meghamisította.* Ekképen a szabadelvüpárt, mely valamint a haute finance-al való alliance csak *eszköz* kivánt lenni a birtokos-osztály uralmának biz-

tosítására, *öncéllá* lett, mely a pénzhatalmasságok zsoldjában állva a *saját érdekei* szerint vezette a kormányzást. Megindul tehát a küzdelem, bár eleinte csekély méretekben, mert a nagy többség még mindig a kormány pártján van, s az üzleti szempontok időről-időre kibékítik az ellenfeleket. Így a nagybirtok kiviszi az uzsoratilalmak felállítását, azoknak áthágását szigorú tilalom alá helyezi, s elbuktatja a keresztény-zsidó házassági javaslatot, melylyel Tisza a zsidó pénzügyi köröknek akart kedvezni, mire a szabadelvüpárt a főrendiház reformját erőszakolja ki, s a reform által ott is a plutokrácia uralmát teszi erősebbé. Az ellentétek meg erősebbekké válnak, mert időközben Ausztriában teljesen helyreállván az államháztartás egyensulya, az ottani pénzügyi körök a magyar államháztartás konszolidálását és a deficit megszüntetését kivánták, a mi a fogyasztási adók rendszerének teljes megváltoztatásával volt csak elérhető. Az ellen nem volt a birtokos-osztálynak kifogása, hogy ezáltal az állami terhek túlnyomó része a szegényebb osztályokra háramlott át, az azonban érzékenyen érintette, hogy az uj adótörvények szigoru ellenőrzési szabályai eddigi visszaéléseit lehetetlenné tették vagy legalább is erősen korlátozták.

A küzdelem tehát hevesebb lesz és közjogi téren tör ki. (Hogy miért e téren, azt tanulmányom I. részében fejtettem ki.) A szabadelvüpárt, mely többségét a választási visszaélések és a közgazdasági tevékenység csábító vonzása által biztosította, felfelé azzal szerzett magának állandóságot, hogy *készségesen teljesítette a militarizmus és az osztrák nagyipari vámpolitika követeléseit.* Természetesen, hogy a nagybirtok kormányellenes részét magában foglaló mérsékelt ellenzék ezen a téren inditotta meg a küzdelmet, mert a harc népszerűségénél fogva itt támaszkodhatott leginkább a tömegek rokonszenvére és a közgazdasági tevékenységből jórészt kizárt függetlenségi párt támogatására. A véderőjavaslatnál ki is tört a vihar, s meg is buktatta Tiszát, bár lemondása csak egy évvel később következett be. Szapáry alatt a nagybirtok befolyása erősen megnövekedett, s midőn a nemzeti párttal való fuzió jött szóba, a szabadelvüpártnak a pénzügyi körökkel szövetséges csoportja fenyegetett poziciójának védelmére előrántotta mint deux ex machina az egyházpolitikai javaslatokat, megbuktatta vele Szapáryt, s megmentette magát azon szemrehányástól, hogy 30 éves uralma alatt egyetlen liberális reformot sem létesített.

Wekerle bukása után Bánffyra háramlott a feladat, hogy

a birtokos-osztály és a haute finance szövetségét megerősítse és fenntartsa. Ez úgy látszott, annál kevésbbé ütközik akadályba, mert az egyházpolitikai izgalmak elülte után a nagybirtok dissideált része ismét csatlakozott a kormányhoz. Azonban a körülmények belső erejénél fogva a két faktor közötti küzdelem épen az ő kormányzata alatt tört ki, s *vezetett a nagybirtok korlátlan diadalához.* Következtek ugyanis a választások s a szabadelvüpárt üzleti csoportja, mely befolyását féltette, arra ösztönözte Bánffyt, hogy mandátumait minden áron biztosítsa. Szükség volt erre azért is, mert a kiegyezés már lejáróban volt, s az uralkodó-osztályok növekvő osztrákellenes hangulatánál fogva (melynek okait tanulmányom I. részében fejtettem ki.) az új kiegyezés keresztülviteléhez megbízható többségre volt szükség. Elkövetkeztek tehát az 1896-ki őszi választások, melyek vesztegetés és visszaélések tekintetében még Tisza és Szapáry választásait is elhomályosították. Az óriási szabadelvüpártban az üzleti politikusok nagy többségben voltak, s a nagybirtok ellenzéki része megtizedelve került vissza az országgyülésbe. Annál elkeseredettebben folytatta a harcot és pedig úgy belpolitikai, mint közjogi tekintetben. Bánffy látván, hogy többsége dacára sem képes a nagybirtok támadásait kiállani, mindkét irányban koncessziót tett nekik. És pedig *közjogi* téren keresztülvitte a honvédnevelőintézetek felállítását, a német császár budapesti látogatását, a hires 10 szobrot, — *gazdasági* tekintetben pedig szabad kezet engedett Darányinak, ki egészen a nagybirtok szolgálatába szegődött, — óriási dotációt és kiváltságos jogokat adott az agrárius vezetés alatt álló központi hitelszövetkezetnek, s a birtokos-osztályt hálára kötelezte az 1897. év telén kitört agrárszociálista mozgalom brutális elfojtásával és a mezei munkásokról szóló középkori szellemű törvény megalkotásával. Úgy látszott, hogy a *nagybirtok* és az *improduktiv tőke szövetsége* ismét biztositva van, de ez csak a szélcsend volt, mely a vihart előzi meg, s épen akkor tört ki közöttük a halálos tusa. Tekintettel arra, hogy Ausztriában a parlamenti gépezet megszünt működni, Bánffy beleegyezett abba, hogy ott a kiegyezés rendeleti úton léptettessék életbe, s titokban aláírta az ú. n. ischli klauzulát. A nagybirtok egyrészt attól félt, hogy érdekei a vámtarifában és a külföldi szerződések megkötésénél rövidséget szenvedhetnének, másrészt *felismerte az időpont alkalmas voltát arra nézve, hogy a közjogi kérdés előtérbe tolása által a szabadelvü pártot*

az uralomból kivesse. A legkiméletlenebb harcot indítja tehát Bánffy ellen, — a szabadelvüpártból az ott levő nagybirtokosok kiléptek, s a küzdelemnek vége az lett, hogy a nagybirtok teljes diadalt vívott ki, a politikai hatalmat egészen kezébe ragadta.

Itt azután a harcnak új fázisa kezdődik, mert a gazdasági élet porondján új küzdőfél jelenik meg, a *fejlődésben levő és a legitim kereskedelemmel szövetkező gyáripar.* S innen a harc, bár eleinte nagyon elmosódva, azon küzdelemhez kezd hasonlítani, mely a nyugati államokban folyik.

Az Ausztriával való vámszövetség kártékony befolyása ellenére a magyar ipar, bár eleinte szerény méretekben, de mégis fejlődésnek indul, melyet előmozdított azon általános gazdasági föllendülés, mely a 80-as évek óta Európa-szerte mutatkozott.

Az állam pénzügyeinek és hitelviszonyainak megjavulásával megszünik a pusztán üzérkedésekre alapított pénzintézetek és vállalatok létesítése, — a szolid vállalatok egész sora keletkezik, s a tőke nem akarja többé azon módon rentabilitását biztosítani, mint azelőtt, hogy tudniillik a korrupció felhasználásával egyszerre óriási nyereségekhez jusson, hanem a nyugati mintára, a szabályszerű akkumuláció terére lép. Ennek folytán nagyon megcsökken a kereslet a történeti nevek után, a nagy vállalatok és pénzintézetek egymásután emancipálják magukat alóluk, s most pl. látjuk, hogy a legelőkelőbb pénzintézetek pl. Hitel-, Leszámitoló-, Keresk.-, Jelzálog- stb. Bank élén, mint teljhatalmú elnök-vezérigazgató s egy-egy céhbeli financier áll, holott a 70-es és 80-as években ilyesmi elképzelhetetlen volt, s a vezető állásokat legalább névlegesen az arisztokrácia tagjai töltötték be. A szabadelvüpártnak csak az ú. n. ó-liberális része foglalkozott tovább közgazdasági tevékenységgel, de befolyásuk a parlamentben rendkívül megfogyott s a legújabb események épen ezeket seperték el teljesen.

Széll miniszterelnöksége alatt a nagybirtok korlátlan uralomra jutván, ennek biztosítása végett megindította a harcot eddigi szövetségese a haute finance, továbbá a gyáripar ellen is. Ez utóbbi viszont a legitim kereskedelemmel szövetkezve nem nézhette tétlenül a nagybirtok tombolását, s felveszi az odadobott keztyüt. A merkantilis és agrárius jelszavak a politikai élet minden törekvését irányítják, s a nagybirtok ezen harcában arra kezd törekedni, hogy a kisbirtokot magának megnyerje, s ezért oly utra lép, melyen bálványozott mintaképei a német

agráriusok haladnak, t. i. programmjába oly követelményeket vesz fel, melyek *a vagyontalan, vagy csekély vagyonu osztályok megvédését és helyzetöknek javulását célozzák.* Ezen programm őszintesége senkit sem ejt ugyan zavarba, de viszont láttuk, hogy Németországban a centrum és a nagybirtok az ipari osztályok és szociáldemokrácia elleni küzdelmükben ezen programmpontok közül sokat megvalósítani voltak kénytelenek, ha csak az alsó osztályok vezetését kezükből kiengedni nem akarták. Ugyanigy fog ez Magyarországon is történni és kezdeteit láttuk 1899 után. A nagybirtok uralmának biztosítása végett első sorban a közgazdasági tevékenységre mért óriási csapást az 1901. évi összeférhetlenségi törvény megalkotásával, s bár a speciális agrárintézményeket a törvény keretéből kivette, mégis kétségtelen, hogy ezen törvény megalkotása a közérdeknek is javára történt. Német példára a nagybirtok nálunk is a szociális kérdéssel kezd kacérkodni, az arisztokrácia tagjai egymásután jelennek meg a porondon, s hangzatos szavalmányokat tartanak a vagyontalan osztályok érdekében, s a munkásság megnyerésére megalapítják a keresztény szociális pártot. *A legkiméletlenebb támadásokat intézik az ipari és kereskedelmi tőke visszaélései, a szegényebb osztályoknak ezekről történt kizsarolása és az uzsora pusztításai ellen*, sürgetik a végrehajtási törvény revizióját és a homestead behozatalát. Törvényeket alkotnak az erdő-, vizi-, gazdasági segéd- és dohánymunkásokról, — ámbár ezek is a lehető legsilányabb alkotások, — de mindazonáltal, már nem oly brutálisak, mint az 1898 : II. t.-c. Azonkivül felállítják az állami gyermekmenhelyeket, meghozzák az elhagyatottnak nyilvánított gyermekekről szóló törvényt, s felállítják, bár nagyon kezdetleges alakban, a gazdasági munkás és betegsegélyző pénztárt. Mindezen reformoknak azon jellegük van, hogy *a nagybirtok ezen intézményeket befolyása alatt tartja és céljai érdekében működteti, azok terheit az államra hárítja,* de még ezen állapot is óriási haladás az előző korral szemben, midőn az államnak minden gazdasági erejét kizárólag a maga céljaira uzurpálta s azt sem engedte meg, hogy az állam maga tehessen valamit a szegényebb osztályokért. A megrendelések gyüjtésének szabályozása által a falusi népet megszabadította a vigécek becsapásaitól (bár jellemző, hogy a megrendelések gyüjtését a gépekre nézve nem zárta ki, mert a gépgyárak körül maga is érdekelve van, pedig ezen a téren legnagyobbak a visszaélések) befolyása alatt a miniszterium javas-

latokat készített az uzsoratörvények szigorításáról, a tisztességtelen verseny és a koronaszövetkezetek üzelmeinek megszorításáról. Heves támadásokat intézett a közvetítő kereskedelem visszaélései ellen, s ezzel szemben az állami és közigazgatási támogatással és eszközökkel nagy propagandát csinált a szövetkezeteknek, természetesen első sorban azért is, hogy azokat saját céljaira kihasználhassa. Másrészt azonban önérthetőleg *a Széll-féle regime törvényei az ő érdekeinek kizárólagos szolgálatában állanak*, a minek pregnáns példája azon tény, hogy a németországi állatkivitel fenntartása érdekében államosította az állatorvosi szolgálatot oly időben, midőn a körorvosi állások nagyrésze betöltetlen és a körorvosok javadalmazása s a falusi közegészségügy a lehető legsiralmasabb volt.

Ezzel szemben azonban az ipari és kereskedelmi körök sem maradtak tétlenek. Törvényhozási befolyásuk minimális levén, csak az agitácio terén működhettek. Sajtójukban mind nagyobb támadásokat intéznek a nagybirtok visszaélései ellen, az országgyülésen nyilt ülésen vetik az agráriusok vezérének a földuzsorát szemére, reámutatnak a hitbizományok káros voltára, s azokat a kivándorlás legfőbb okául jelölik meg. A szövetkezetekkel űzött visszaéléseiket leleplezik, s a mi a legfontosabb, megtalálják a nagybirtok befolyásának megtörésére legfontosabb eszközt, napirendre hozzák és országos mozgalmat indítanak az önálló vámterület érdekében.

Érdekes, hogy a nagybirtok és ipar közötti ezen ellentét fejlődése mennyire kifejezésre jutott a legfőbb birói testület judikaturájában is. A Curia konzervativ jellegénél, de még inkább tagjai társadalmi hovátartozandóságánál és életfelfogásánál fogva itélkezésében a földbirtokos-osztály érdekeit juttatja kifejezésre s ezen tekintetben elég néhány magánjogi teljesülési határozatára utalnunk (40, 57, 71. számuak). Ujabban azonban a földbirtok érdekeinek további ápolása mellett oly irányt követ, melyet az ipari és kereskedelmi tőke iránti erős averzio jellemez. Ezen tekintetben elég a biztosítási judikaturájában beállt legujabb fordulatra s a mi a legfontosabb az ipari baleseteknél követett kártalanítási praxisára hivatkozni, mely kedvező a munkásokra nézve.

* * *

A fejlődésnek fentebb vázolt irányzatát azonban keresztezték, sőt némileg vissza is szorították az elmult évek

(1903—1906) eseményei. Mint azt tanulmányom első részében kifejtettem, hazánk történelmi fejlődését nemcsak a magyar társadalom belső küzdelmei, hanem az osztrák és magyar uralkodó-osztályok harcai is determinálják. Már pedig ezen küzdelem az 1903. év folyamán ismét előtérbe állította a *közjogi*, főképen a *katonai kérdést*, *s a három évig tartó válság a küzdelem sulypontját ismét az Ausztriával felálló kapcsolat terére helyezte át*. A harc oly hevesen folyt, sőt később a nagybirtokra és gentryre nézve valósággal létkérdéssé fejlődött ki, hogy a belső gazdasági kérdések időlegesen háttérbe szorultak. Tisza István kormányrajutásával ismét kisérletet tett a földbirtok és haute finance szövetségének felélesztésére s külsőleg utánozni igyekezett a Tisza Kálmán alatt e téren annyira bevált rendszabályokat. E kisérlet eredményre nem vezethetett, *mert többé nem felelt meg az uralkodó-osztályok erőviszonyainak*. A nagybirtok a Széll alatt megszerzett korlátlan befolyást nem akarta kezéből többé kiengedni s a Tisza-féle kisérletre a választ az 1905. évi januári választásokon adta meg s pedig oly módon, hogy a szabadelvüpárttal szemben azt a pártot juttatta többséghez, melynek leghangosabb követelménye épen azon rendszabály volt, melytől a nagybirtok legjobban fázik: *az önálló vámterület*. Hogy azután miképen hárította el a győzelemmel járó ezen veszedelmet, azt már előzőleg elmondtam.

Az utóbbi két év gazdasági arculata sokban hasonlít az 1867—1899-ki korszak képéhez, a haute finance ismét rendkivül előtérbe lépett, a gyanus tranzakciók, a milliós állami üzletek ismét napirenden vannak. Ennek oka a helyzet zavarosságában és átmeneti jellegében rejlik. A Fejérváry kormánynak úgy a közszükségletek fedezésére, mint saját céljainak elérésére sok pénzre lévén szüksége ennek megszerzése végett ismét a haute financehoz volt kénytelen fordulni. A Wekerle kormány a pénztári készletek csekély volta miatt szintén pénzügyi nehézségekkel küzd, azonfelül a többségi pártok tagjainak jelentékeny része lelkesedéssel veti magát a közgazdasági tevékenységre, melytől a szabadelvüpárt 30 éven át elzárta őket. Ezen körülmények okozzák azt, hogy a pénzügyi körök most ujra felszinen vannak. Mihelyt azonban az átmeneti időszak meg fog szünni, a nagybirtok igyekezni fog, hogy korlátlan uralmát helyreállítsa s a privilegizált pénzintézetek befolyását visszaszorítsa.

Itt még néhány szót kell szólanunk azon álláspontról,

melyet a haute finance, (értve ezalatt nemcsak a pénzintézeteket, hanem a velök szoros kapcsolatban levő nagyipari vállalatokat és nagykereskedelmet) az önálló vámterülettel szemben elfoglalt. Józan okoskodás szerint azt kellene feltételezni, hogy ezen tényezők követelik a leghevesebben a vámsorompók felállítását, pedig a dolog épen ellenkezőleg áll. A nagy tőke a nagybirtokkal együtt osztozott a gazdasági uralomban, s igy némileg érdekeik közösek voltak. *Azonkivül a haute finance közös vámterület mellett is megtalálta a maga számadását azon szoros összeköttetés következtében, melylyel a mindenkori kormányokkal állt*, sőt bizonyos tekintetben kényelmetlen lett volna neki azon verseny, melyet az önálló vámterületen létrejövő ipar és kereskedelem okozott volna. Nem azon iparfejlesztés volt ideálja, melyet a vámelkülönítés szükségszerüleg és rapide idézett volna elé, hanem *az állami szubvenciók és megrendelések által való iparfejlesztés*, melynek utjait csak a beavatottak ismerik. Ezért látjuk, hogy a haute finance sohasem csatlakozott a vámterületi mozgalomhoz, sőt igyekezett ennek élét letompitani. Ezért láttuk azt is, hogy míg az osztrák ipari és kereskedelmi egyesületek a legharciasabb kirohanásokat intézik Magyarország ellen, addig a magyar ilynemü testületek, melyeknek vezetősége épen az állammal legszorosabb kapcsolatban levő pénzintézetek és ipari vállalatok vezérférfiai közül kerülnek ki, a legszintelenebb opportunizmus vizein eveznek, s csak véletlenül fordulhatott elő, hogy az elnökség nem tudta megakadályozni valamely az önálló vámterület melletti határozat hozatalát. Jellemző az is, hogy ezen testületek a kereskedők és iparosok igazi érdekeinek megfelelő magaviseletet csak az 1899—1903 közötti időben mutattak, midőn a Gyáriparosok Orsz. Szövetsége és az O. M. K. E. megalakultak, s *midőn az agráriusok túlsulya nemcsak általában az ipari érdekeket, hanem a haute finance kiváltságos helyzetét is veszélyeztette.*

* * *

Visszatérve az előbb elmondottakra, láttuk tehát az 1899—1903. években hazánkban is azon jelenséget, hogy midőn az ipar fejlődésnek indul a nagybirtokkal folytatott küzdelme mindkét felet oda sodorja, hogy a szegényebb osztályok rokonszenvére pályázzék. Igaz ugyan, hogy most még jó ideig mindkét fél, minthogy az ipar még gyenge, csak a jelszavakkal operál. A mily arányban fejlődik azonban a ipar, annál inkább

fog arra kerülni a sor, hogy a jelszavakat tettek váltsák fel. Erre pedig annál biztosabban lehet számítani, mert az iparral együtt fejlődik a proletariátus, mely a végrehajtó hatalomnak és az uralkodó-osztályoknak 1903—1906 között vívott harca folytán elsőrangú politikai tényezővé emelkedett s már kellő erővel fog bírni arra, hogy az uralkodó-osztályt igéreteinek beváltására kényszerítse.

Természetesen a földbirtok és ipar közötti ellentét s ennek a munkásosztályra való kihatásai érvényesülni fognak akkor is, ha az önálló vámterület nem jön létre, azonban a processzus csendesebb lefolyású és minimális eredményü lesz, minthogy az ipar fejlődése is lassubb lesz. *Ezen folyamatnak teljes kifejlődését és a döntő lökést a vámsorompók minél előbbi felállítása adhatná meg. Az önálló vámterület az uralkodó-osztályra nézve ugyanis valósággal Eris almája lesz.* Ugy a nagybirtok, mint a nagyipar arra fog törekedni, hogy minél nagyobb vámokkal zárja ki a külföldi importot, s minél olcsóbb vám mellett juthasson be a külállamokba. Ezen közös irányu törekvés oly elkeseredett ellenségekké fogja őket tenni, mint a külföldi uralkodó-osztályokat. Mert egyetlen külföldi állam sem hajlandó úgy szerződést kötni, hogy ő csak alacsonyabb vámokat szabjon, mi pedig megtarthassuk minden magasabb vámunkat, hanem érdekkiegyenlítést kiván. Természetesen mindkét fél arra fog törekedni, hogy a másik fél érdekeinek feláldozásával a magáét biztosítsa, a mi folytonos harc forrása lesz köztük. Azonkivül *a nagybirtok az önálló vámterület felállítása folytán rekompenzációkat fog követelni*, a mit az ipari körök nehezen lesznek hajlandók megadni. Hiszen erre nézve elég azt a számlát elolvasni, *melyet a Gazdasági Egyesületek Szövetsége az önálló vámterület létesítése ellenében benyujtott* s nem nehéz belátni. hogy az iparos körök az államnak ily nagymérvű megzsarolását mindenképen megakadályozni fognak törekedni. S végül hozzávesszük, hogy a megerősödött burzsoázia igyekezni fog a politikai hatalmat magához kaparítani, ehhez pedig a nagybirtok görcsösen ragaszkodni fog. Az ellentét közöttük tehát minden téren mélyreható lesz s mindkét fél arrra fog törekedni, hogy a szegényebb osztályokat, de különösen a számban és befolyásban megerősödött proletariatust magának megnyerje s hogy ennek megfelelően oly politikát fog követni, mely a szegényebb osztályoknak fog a másik fél rovására kedvezni, a mint az a külföldön történik.

S hogy az uralkodó-osztály belső harcai mily jelentősek a szegényebb osztályok érdekeire, azt legjobban hazánk történetéből tanulhatjuk meg, *mert nálunk a proletariátus sohasem volt oly erős, hogy jogokat tudott volna kivívni magának.* Az uralkodó-osztályok belső küzdelmei eredményezték Mária Terézia és II. József liberális reformjait, ez hozta létre 1848-ban a földtehermentesítést, a közteherviselést és a jobbágyság eltörlését, a demokratikus reformokat, legfényesebb példáját pedig napjainkban látjuk, midőn a militarizmusra és az osztrák gazdasági faktorokra támaszkodó király szemben találta magát a nagybirtok vezetése alatt csoportosult összes uralkodó-osztályokkal, s őket a proletariátussal akarván ellensúlyozni, az általános választói jogot hozta javaslatba. Mily indokból tette ezt, itt mellékes. »Über die Motive wird nicht gestimmt«, idézzük mi is Bismarcknak most gyakran emlegetett szállóigéjét. *Tény az, hogy az általános választói jogot, melyet nálunk eddig komolyan kevesen hangoztattak, a napirendről levenni többé nem lehet,* sőt a király, hogy következetes maradjon, az általános választói jogot Ausztriában is javaslatba hozta, és pedig épen azon miniszterelnöke által, ki néhány hónappal azelőtt az általános választói jog legelkeseredettebb ellenségének mutatkozott. Az osztrák uralkodó pártok többsége fojtott dühvel fogadja a reformot, titokban mindent elkövet megbuktatására s e végből ismét a magyar kérdést igyekszik előrántani, sőt egyrészök nyiltan frontot csinál az uralkodó ellen, úgy hogy Ausztriában és Magyarországban rövid ideig oly rendkivüli tüneményt láthattunk, minőt a római császárság kora óta csak keveset mutat fel a világtörténelem, *a militarizmus és proletariátus alliancеát* az általános választói jog létesítése érdekében.

A Fejérváry-kormány szereplésének története is mutatja, hogy mig hazánkban cselekvésképes burzsoázia ki nem fejlődik, addig nem igen lehet szó arról, hogy a gazdasági és demokratikus haladás útján előbbre juthassunk. A Fejérváry-kormány célja és rendeltetése kettős volt: első sorban *leszerelni és elnyomni az uralkodó-osztály rezisztenciáját a királyi hatalommal szemben,* biztosítani a katonai felségjogok érintetlenségét, s végül korlátok közé szorítani a közjogi harcokat. A másik feladat pedig, mely az előbbinek népszerütlen voltát volt hivatva ellensúlyozni: *megnyerni a tömegeket demokratikus reformok létesítése által.* A kormánynak e feladatok teljesítése körül munkatársakra volt

szüksége, kik hivatva lettek volna ezen reformokat a periferiákon megvalósítani. Sőt a kormány sikeresen csakis az utóbbi irányban, a közigazgatás terén működhetett, mert a törvényhozásban többség hiányában semminemü tevékenységet nem fejthetett ki.

Ezen cél megvalósítására legalkalmasabb munkatársakat csakis a *burzsoázia* szolgáltathatta volna, mert az ipari és kereskedelmi foglalkozásokhoz tartozók első sorban azok, kiknek semmi érdekök nincs a mai agrár-feudális osztályuralom fenntartásában, s teljes őszinteséggel működtek volna közre annak lerombolásában. *Polgári osztály hiányában azonban a kormány kénytelen volt tisztviselőit az eddigi vezető elemek: az arisztokrácia és gentry köréből kiválasztani.* A dolog természeténél és a küzdelem jellegénél fogva az ily szerepre nem az uralkodó-osztályok *eliteje* vállalkozott, hanem kevés kivétellel oly elemek, kiknek már nem igen volt veszteni valójok. Ezen egyének nemcsak hogy semmi érzékkel nem birtak, a haladás, a modern idők követelményei, a szociális kérdés jelentősége, az alsóbb néposztályok szükségletei iránt, hanem életfelfogás, gazdasági érdekek tekintetében teljesen együttéreztek az uralkodó-osztály tagjaival, kikhez a legszorosabb rokonsági kapcsolat is fűzte őket. *Nekik épenúgy életfeltételök volt az osztályuralomnak fenntartása, mint amazoknak, s eszök ágában sem volt annak lerontására, meggyengítésére bármit is elkövetni.* Épenúgy szolgálatára álltak a birtokos-osztályoknak, ha a proletariátus elleni érdekeik megvédéséről volt szó, mint az eddigi tisztviselők s működésök egyedül arra szorítkozott, hogy igyekeztek elnyomni minden a kormány és közös intézmények elleni tüntetést, s karhatalommal dobták ki azon tisztviselőket, kiknek állását és fizetését ők akarták elnyerni.

Azonkivül érezve helyzetük ideiglenes voltát, arra törekedtek, hogy népszerütlen vállalkozásukat minél jobban gyümölcsöztessék, a mi rendszerint igen botrányos módon történt. Ezen körülmények okozták, hogy a *Fejérváry-kormány, mint demokratikus kisérlet nem vált be,* s hogy dacára az általános választói jog előtérbehelyezésének, a tömegeknél sem birt magának tartós rokonszenvet kelteni, s az ily elemek szereplése akadályozta meg, hogy a meglevő polgárság radikális elemei a kormány demokratikus törekvéseinek sikeresítésére nyiltan sorompóba lépjenek.

Volt bőven alkalmunk a válság ideje alatt megfigyelni,

azon érdekes jelenséget, mennyire megszaporodott az általános választói jog híveinek száma azon magasállásu tisztviselők és aktiv, politikusok körében, kiket gazdasági és egyéni érdekeik a végrehajtóhatalom és a birtokos-osztályok közötti harcban az előbbinek pártjára vonzották. Mindnyájan készek lettek volna a legnagyobb lelkesedéssel az általános választói jogot megvalósítani csakhogy a koaliciót leverhessék. S ezen jelenség egyszersmind arra is enged következtetést, mily óriási mértékben meg fog a demokratikus reformok híveinek száma szaporodni, mihelyt az önálló vámterület és a vele járó burzsoázia az uralkodó-osztály állandó belső ellentétét meg fogja teremteni.

* * *

Végül az önálló vámterület és az általános választói jog viszonyáról kell még néhány szót szólanom. Bármennyire őszinte híve is vagyok az általános választói jog megvalósításának, mégis nem hallgathatom el, hogy az utóbbi időben az általános választói jog befolyása a gazdasági élet jövendő alakulására túloztatott, s ezzel szemben az önálló vámterület jelentősége teljesen háttérbe szorult. Ennek oka egyrészt a szociáldemokrata párt vonakodásában rejlik, hogy oly követelményért vigye minden erejét harcba, mely — habár fájdalom csak színleg és névleg — a reakcionárius pártok programmjának homlokán is ékeskedik. De közreműködött itt még két egyéb tényező is. Az egyik momentán természetü és ezért könnyen érthető, t. i., hogy midőn ily fontos reform megvalósításáról van szó, s remény van reá, hogy az rövid idő alatt megtörténhetik, lelkesült hívei hajlandók a küzdelem hevében annak oly tulajdonságokat és hatásokat is imputálni, melyeket a valóságban nem fog előidézni.

A másik és főok abban rejlik hogy a magyar szociáldemokrácia az összes elvi kérdések, s igy az általános választói jog tekintetében a német álláspontot követi. A németeknél pedig az általános választói jog túlságosan előtérbe helyezése nem más, mint a francia forradalom és a blanquismus hagyományainak, a proletariátus diktaturájának reminiscenciája, a mihez még hozzájárult Lassalle hatása, ki az általános választói jogtól várta az uralkodó-osztályok egyeduralmának megdöntését. Azonkívül Németországban, illetőleg az északnémet szövetségben minden hosszasabb küzdelem nélkül szintén a militarizmusra támaszkodó királyi hatalom és az uralkodó-osztályok

közötti harc következményeképen kapta meg a nép a választói jogot, mi a szociálizmust mindinkább a parlamentárizmus útjára terelte. Ezen helyzetnek következménye lett a politikai mozgalom túlbecsülése, s a gazdasági szervezkedésnek hosszú ideig quantité negligeableként való kezelése. Ha tudományos irodalmunknak méltán vetik szemére, hogy túlságosan német befolyás alatt áll, én úgy találom, hogy a német példa hatása nemcsak a polgári tudományokban nyomasztó.

Az általános választói jog — mely a szociáldemokrata pártoknak nem alap, hanem átmeneti programmjában foglal helyet, nem a gazdasági szervezet átalakítását, hanem csupán az Überbau, a politikai felépítmény megváltoztatását célozza. A mily fontos eszköz az általános választói jog az agitáció, a fejek revolucionálása, a munkásság osztálytudatának emelése az osztályuralom durvább, a személyes szabadság ellen irányuló visszaéléseinek meggátlása szempontjából, époly bizonyos, hogy még közvetve sem elegendő a kollektiv gazdasági rendszer előkészítésére és megvalósítására. Ennek eszköze egyrészt a munkásosztály gazdasági szervezkedése és osztályharca a birtokososztályok ellen, másrészt felhasználása az uralkodó osztály belső küzdelmeinek s ezen a réven engedmények kikényszerítése, s végül a kapitalisztikus fejlődésnek előmozdítása és gyorsítása.

S ha most ezen előfeltételeknek az általános választói joghoz és az önálló vámterülethez való viszonyát vesszük szemügyre, *úgy látni fogjuk, hogy az önálló vámterülettől ezen hatások elérése inkább várható.* Tévesnek tartom azon nézetet, hogy az általános választói jog behozatala meg fogja teremteni az önálló vámterületet. Sőt ellenkezőleg *az önálló vámterület a proletáriátus számban és súlyban való növelése és az uralkodó osztályok közötti ellentét megteremtése által még akkor is rövid idő alatt meghozná az általános választói jogot,* ha most nem lenne pl. az a helyzet, hogy annak megvalósítására a kormány kénytelen volt vállalkozni. Hogy az általános választói jog egymagában nem valósítaná meg az önálló vámterületet, bár rendkívül erősítené épen azon elemeket, melyeknek létérdeke a gazdasági önállóság, az kitünik abból is, hogy sem ipart, sem burzsoáziát nem tudna teremteni, a mint nem is teremtett sem Bulgáriában, sem Görögországban.

Közel lévén a befejezéshez, megengedhetőnek vélem azon merészséget, hogy két meglehetősen elcsépelt frázissal éljek. Nekem úgy tetszik, hogy az általános választói jog a *„Bewegung“*

szolgálatában áll, míg az önálló vámterület az *„Endziel“*-re törekszik. A történelmi materiálizmus alaptétele (melyre már többször hivatkoztam) hogy az új társadalomgazdasági rendszer addig nem jöhet létre, míg előfeltételei a mai társadalom ölében ki nem fejlődnek. Magyarország még a kapitalisztikus pálya kezdetén van, s ezt az útat meg kell futnia, erre pedig a legfontosabb eszköz az önálló vámterület, mert egyedül csak ez képes rövid idő alatt ipart és burzsoáziát fejleszteni, s megteremteni az uralkodó osztályok immanens ellentétét. S hogy maga az általános választói jog mily kevéssé tudja a gazdasági szervezetet megváltoztatni, arra példa Franci ország, hol már több mint 30 éve van alkalmazásban. Németországban is 10 évig volt érvényben, a nélkül, hogy a munkásosztály érdekében történt volna valami s a szociális törvényhozásra csak akkor került sor, midőn 1879 után a nagybirtok és burzsoázia megkezdték döntő küzdelmöket a főhatalom birtokáért.

* * *

Végére értünk fejtegetéseinknek, melyeknek végeredményét röviden abban foglalhatjuk össze, hogy *a gazdasági és szociális fejlődésnek Magyarországon nélkülözhetlen előfeltétele az ipar nagyarányu felvirágzása, ez pedig önálló vámterület nélkül el nem képzelhető.* Ha beállana azon elképzelhetlen eshetőség, hogy a vámközösség fennállása dacára a modern ipar felvirágoznék, úgy mi volnánk az elsők, kik az önálló vámterület követelményét, mely csak *eszköz* akar lenni magasabb célok elérésére, azonnal elejtenők. Úgy hisszük azonban, hogy eddig felhozott érveink s a vámközösség 56 évi történetének tapasztalatai teljesen kizárják az előbbi feltevésnek lehetőségét.

A politikai viszonyok jelenlegi alakulata nem sok reményt nyujt arra, hogy az önálló vámterület rövid idő alatt megvalósuljon, mert a magyar kormány kötelezettséget vállalt a jelenlegi állapotnak 1917-ig való fenntartására s a politikai uralom most az önálló vámterület legtudatosabb ellenségeinek a nagybirtokos arisztokráciának kezében van. De mindamellett a helyzet most sem teljesen reménytelen. Ugyanis, mint azt már kifejtettük, Ausztriában ujabban a nagybirtok döntő befolyásra tett szert, mit a legutóbbi események (Gautsch, Hohenlohe bukása, Beck miniszterelnöksége) is igazolnak, az osztrák agráriusoknak pedig elsőrangu követelménye a magyar mezőgazdasági termékek bevitelének kizárása vagy legalább is

megnehezítése. Ha ezen kivánalmukat keresztül tudják vinni, úgy elesik egy fontos szempont, mely a magyar nagybirtokot eddig a közösség hiveivé tette. Azonkivül a két állam között rövid időn belül az összes gazdasági kérdések körül heves harc fog megindulni. E küzdelem folyamán mindkét fél élni fog olynemü presszióval, hogy a gazdasági különválással fenyegetőzik. Mennél nagyobb arányokat fog ölteni a küzdelem, annál inkább fogják a taktikai szempontok a harcoló feleket oda szorítani, hogy erre nézve — ha csak látszólag is — előkészületeket tegyenek. Osztrák részről ezt tenni fogják azért, mert a széthuzó pártokat csak valamely Magyarország ellen irányuló akcióval lehet egyesíteni, de a magyar kormány is kénytelen lesz harciasabb allürökhöz nyulni a függetlenségi pártra és a közvéleményre való tekintettel. Taktikázás közben pedig könnyen megtörténhetik, hogy az elválás terén oly messzire mennek, a honnan már nem lehet visszatérni, főleg ha Ausztriában az agráriusok felülkerekednek. A történelem számos példát mutat fel arra, hogy egyes reformok tisztán annak köszönik létöket, hogy indítványozóik csakis bizonyos taktikai célokból az osztályküzdelem hevében vetették fel őket, da ezáltal oly erőket hoztak működésbe, melyek fölött már nem tudtak uralkodni, s a reform feltartóztathatlanul megvalósult.

És nem is kell nagyon könnyenhívőnek lenni, hogy ily fordulatot elképzelhessünk. *Mert ha lehetséges az, hogy az általános választói jog úgy Magyarországban, mint Ausztriában kormányprogramm legyen, holott egyik államban sem kell az uralkodó osztályoknak, ha lehetséges az, hogy a magyar nagybirtok egy ily kormányban részt is vesz, holott legkiemelkedőbb képviselője még nemrégiben az általános választói jogot nemzeti szerencsétlenségnek nyilvánította, ugy nem lehetetlen, hogy az agráriusok egykor szintén magok lesznek kénytelenek arra a szerepre vállalkozni, hogy az önálló vámterületet megvalósítsák* már csak azért is, mert így ellensulyozhatják annak reájok nézve káros hatásait.

Ezen prognózis azonban meglehetősen optimisztikus s azért a munkálkodó osztályoknak résen kell állniok, hogy minden kisérletet megakadályozzanak arra nézve, nehogy a vámközösség 1917-en túl meg ne hosszabbíttassék. Résen kell állaniok annál is inkább, mivel az osztrák kormány a nagyiparosok kivánságára kisérletet akar tenni a vámközösségnek 1917-en túl való fenntartására. Hogy a magyar agráriusok ettől túlságosan nem idegenkednek, az közismeretü dolog, hiszen

épen a nagybirtokosok köréből nyilvánult a parlamentben azon óhaj, hogy a kormány köthessen külföldi szerződéseket 1917-en túl is s sajtója nem is utasítja vissza mereven ezen osztrák követelményt, hanem kijelenti, hogy a magyar kormány a meghosszabbításba lényeges engedmények árán fog belemenni. Ezen engedmények között első helyen szerepel a *fogyasztási adóvonal*, oly rendszabály, mely a nagybirtokra nézve óriási előnyöket rejt magában. Attól kell tartanunk tehát, hogy az agráriusok ennek ellenében bele fognak menni a vámközösség további fenntartásába és mi megkapjuk az önálló vámterület helyett a fogyasztási adóvonalat vagy más agrárérdekü intézkedést, mint ujabb szenzációs „*nemzeti vivmányt*". Szükséges az, hogy a proletariátus oly erélyességgel, minőt a választói jog kérdésében tanusított, oda törekedjék, hogy ezt az alkut meggátolja és az uralkodó-osztályt a gazdasági önállóság megvalósítására kényszerítse. De nemcsak a proletariátusnak, hanem a *haladás minden őszinte barátjának* legfőbb kötelessége teljes erővel csatlakozni azon mozgalomhoz, melynek célja: *az önálló vámterület és ezzel a modern Magyarország megteremtése!*

Hibaigazítás.

A 42. lapon két idézés tévesen történt. Az alulról fölfelé számított 6. sorban kezdődő mondat Marx-nak nem Das Elend der Philosophie cimü művéből való, hanem ezen műnek második függeléke gyanánt kiadott: »Rede über die Frage des Freihandels«-ből. A következő idézet pedig ezen szövegezésben nem Marxtól, hanem Engelstől származik.

TARTALOMJEGYZÉK.

HUSZADIK SZÁZAD

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE.

HATODIK ÉVFOLYAM.

Az egyetlen magyar tudományos folyóirat, mely a szocziológia, az erkölcstan, a művészet kérdéseit ép ugy, mint korunk jellegzetes áramlatait, főleg a munka és a tőke, a vallási dogmatizmus és a tudomány harczát *föltétlenül progresszív* szellemben ismerteti és birálja.

Politikai és tudományos klikkektől távol, a **Huszadik Század** *a természettudományi és szocziális világnézet* minden fentartás és megalkuvás nélküli képviselője: a tudományos kutatás tisztaságát nem engedi kompromisszumokkal megzavarni s erkölcsi meggyőződését nem engedi osztályérdekek által korlátozni.

A **Huszadik Század** szerkesztősége a jövőben is megmarad *agnosztikus* és *evolutionista* programmja mellett, melynek zászlaja alatt rövid öt év alatt a fiatal Magyarország minden számbavehető szabadgondolkodó tagját egyesitette.

A **Huszadik Század** a jövőben is főfeladatának fogja ismerni azt, hogy a jelen kicsinyes csatázásait csak mellékesen érintve, egész erejét a *társadalmi fejlődés jövő nagy világtörténeti korszaka tudományos előkészitésére* koncentrálja.

A szerkesztőség ezen programmja mellett azonban módot nyujt arra is, hogy *a felfogásával bár ellenkező, de tudományosan megokolt vélemények és irányok is szóhoz jussanak.*

A **Huszadik Század** a *Társadalomtudományi Társaság* felolvasásait is közli, ugyszintén számot ad a Társaság által létesitett intézmények (pl. munkástanfolyamok) működéséről.

A **Huszadik Század** *megjelenik havonkint 5—6 ives füzetekben. Előfizetési ára félévre 8 korona, munkásszervezeteknek és néptanitóknak 4 korona.*

Minden a lap anyagi részére vonatkozó megkeresés a alulirt kiadóhivatalhoz intézendő:

DEUTSCH ZSIGMOND ÉS TÁRSA

V., Dorottya-utcza 9.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST

Titkárok:

JÁSZI OSZKÁR
II., Hunfalvy-u. 8.

GRATZ GUSZTÁV
V., Nádor-u. 43.

Pénztáros:

FRIED ÖDÖN
IV., Kigyó-u. 4.

Felhivás.

A társadalomtudományok és a szocziálpolitika azon ágainak mivelésére, a melyek az eddigi egyesületek körében nincsenek képviselve Társadalomtudományi Társaság czimen tudományos egyesület működik. Czélját felolvasások és vitatkozások rendezésével, esetleg ezekből folyó gyakorlati mozgalmak inditásával és folyóirat kiadásával szándékozik elérni és egy körbe akarja gyüjteni mindazokat, a kik a szocziológia (tudományos politika, társadalmi erkölcstan és lélektan, kriminológia, jogbölcselet, demografia, stb.) és a gyakorlati szocziálpolitika kérdéseivel foglalkoznak, vagy azok iránt érdeklődnek. Egyszersmind szervezetéül kiván szolgálni annak az összeköttetésnek, a mely a társadalomtudományok és a természettudományok egyes ágai közt egyre élénkebb lesz és a modern társadalomtudományok egyik legjellegzetesebb vonása. Tájékoztatni kivánja a nagyközönséget korunk tudományos és gyakorlati szocziális törekvéseiről és azokban maga is részt kiván venni.

A társaságnak rendes tagjai évi 20 korona tagdijat fizetnek, melynek fejében az egyesületnek folyóiratát, a havonkint 5 ivnyi terjedelemben megjelenő *Huszadik Század*-ot tagilletményképen kapják. A belépés 3 évre kötelez és az illető naptári félév elejétől számittatik.

Tisztelettel felkérjük az érdeklődő köröket, a Társadalomtudományi Társaság tagjai sorába lépni és a belépési nyilatkozatot akár egy levelezőlapon a titkárok egyikéhez beküldeni sziveskedjenek.

Gróf Andrássy Gyula
elnök.

Pikler Gyula
alelnök.

Hegedüs Loránt
alelnök.

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII., Üllői-út 18.

